

ТРАТ

Часопис за књижевност, уметност и културу

година XI

књига XI

свеска XLVI

мај 2016

46

Народна библиотека „Данило Киш” Врбас

МРАТ

Часопис за књижевност, уметност и културу

Издавач

Народна библиотека „Данило Киш“, Врбас

За издавача

Милијана Радовановић

Главни и одговорни уредник

Небојша Деветак

Оперативни уредник

Бранислав Зубовић

Уредништво

Мирослав Алексић, Благоје Баковић, Емсура Хамзић,

Никола Шанта, Павле Орбовић и

Светислав Шљукић

Адреса

Народна библиотека „Данило Киш“, Врбас

21460 Врбас, Маршала Тита 87

Тел/факс +381 (21) 707-566

e-mail: casopistrag@sbb.rs

www.vrbasbiblioteka.org.rs

УДК 82(05)

YU ISSN 1451-9437

Тираж

300 примерака

Рукописе слати у електронској форми

Илустрација на корицама

Вељко Ђурђевић

Часопис се финансира из буџета општине Врбас

САДРЖАЈ

пјраї пјезије

Милан ВЕСЕЛИЦА.....	5
Лазар ЂАЧИЋ.....	8
Антонио КАРЛОВИЋ.....	11
Марко КРАГОВИЋ.....	14
Тамара КРСТИЋ.....	18
Марија РАДИЋ.....	21
Анамарија РУДАН.....	24
Радован СИНЂЕЛИЋ.....	28
Шимон ТСУБОТА.....	31
Марија ЧАЛИЋ.....	33

пјраї пјрозе

Ранко ПАВЛОВИЋ.....	36
Миленко СТОЈИЧИЋ.....	43
Томислав ЂОКИЋ.....	49
Марија ПРГОМЕЉА.....	53
Ђуро МАРИЧИЋ.....	57

пјраї на пјраїу

Радомир В. ИВАНОВИЋ.....	61
Мирко ДЕМИЋ.....	74

пјраї сећања

Рајко ЛУКАЧ.....	79
------------------	----

садржај

п̄раї црґїиџ

Избор руске емигрантске поезије.....83

п̄раї д'оје

Јелица РОЋЕНОВИЋ.....123

п̄раї ицчиӣаван̄а

Павле Б. ОРБОВИЋ.....138

Ристо ТУБИЋ.....142

Давид КЕЦМАН Дако.....146

Мирослав ТОДОРОВИЋ.....153

Ранко ПАВЛОВИЋ.....157

Милијан ДЕСПОТОВИЋ.....162

Бранкица ЖИВКОВИЋ.....166

Драгица УЖАРЕВА.....170

Лела РОСИЋ.....175

п̄раї наслеђа

Владимир УВАЛИН.....179

Милан ВЕСЕЛИЦА, Кула

САМОЋА

Ако кажем: камен
Уд'рите ме бичем!
По руци што пише
И нози што ходи...
Уд'рите – удови су моји!
Ја слободно у небеса вичем:
Док уздигнуте руке живи облак брише,
Сам ћу своје ноге одстранити у води!

Ако кажем: пламен
Заћутите на трен...
И слушајте руљу што бије по ветру.
То су деца рата које зовем сен.
Блудници што Бранка претворише у камен!
Узалуд је будити их сад.

Зато ћутите и спустите бич.
Одморите руке, пронађите хлад.
И слушајте песму: Народ доби пламен...
Певају виле да донесу сан...
Да и ја, к'о Човек, у самоћу станем...

CARPE DIEM

Сабрана дела...
Престанак живота...
Туђина и дом...
Истина о свету...

Не глумите снове!
Не спавајте, глумци!
Двобој нас чека!
Наш столетни луг:
У корице свити
Или бацати под ноге?

На десетом кораку неће бити среће...
Само стаклен погед, окидач и смрт!
Залуд жеља срца да угреје жиле
И напише последњу скелетну песму.
Без ње... пуста сабрана дела
Притиснуће хумку, кући у туђини,
Спокој палог сунца што живеше за друге...

Остаје још само истина о свету!
Песме ће сви писати, Бранко једном рече,
Али и он – сад је голи камен,
Одморише змији, путнику и сунцу,
Меки јастук сужњу што слободу хтеде...

Будан сам и спреман за двобој!
Глумци глуме да их сада нема...
Часовници куцају у ритму: Saepe diem
Истину и слободу
Понећу, једном, на голи кам да свијем!

ИГРА СЛАВНИХ СМТРНИКА ПО ЛЕДУ И ЦВЕЋУ

У кругу моћи, љубави и игре
Људи су фигуре од кинеске свиле.

Реком опточеном гримизом и златом
Разлеже се игра знања од давнина,
Игра која спаја победнички корак,
Занесену главу, свилене фигуре.

На лицу беше осмех познат од старина...
Осмех седе мајке што испраћа војника...
Осмех бледе жене што дозива младост...
Осмех митраљеза што разноси ров...

Ловорине страха, еполете смрти
И гримизна река... Осмех њен и његов!

Игра славних смтрника по леду и цвећу...
Где год може стати корак од слободе,
Људи праве круг са центром у срцу,
А реком точе бескрај и чувају сузе
Да не квасе свилен оперважен рубац!

Где год пева смртник уклесан у злато,
Трајаће у вечности први пољубац...

БАЛАДА НЕРОЂЕНИХ

Здраво, нерођени!
Крвава чеда из мрачне дубине,
Нечујни плач из колевке живе!

Јесте ли се уморили од ношења греха
Срамног људског рода.

У очима што никад не видеше дан
И светлост јарку од које смо слепи?

Не плаче ни шума због једнога плода!
Али плаче човек...
Али плаче песник...

Не почиње живот само од рођења,
Већ од сваког греха што имаху преци!

Због тога смо проклети!
Због тога смо добри према својој деци...

Са пркосом растете да будете жртва,
Достојни опрост нама недостојним,
Али стари грех новим рођенима.

Ја не пишем ово да за вама жалим,
Јер нисте ви – већ је жалост мртва!

Ви слушајте како, на молитву вама,
Срамни људски живот приморава криве:

Праштајте, нерођени!
Крвава чеда из мрачне дубине,
Нечујни плач из колевке живе!

Лазар ЂАЧИЋ, Суботица

ИСТКАНУ

Деку двије
још толико
в мирје жити
у њем тебе
имав вазда,
мама љуби

Утроба ти света
мирна
руке рукама да пригрли
слезје исполн
оча твои,
мати моли

Костијети би се грно
жала што ти
срцу твому
матерински, како знадеш
а и како друго ти би,
мати чува

УТКАНУ

У груду небо свио свому
скрита капља свака отргнута
видим

Гњезда твога птиче измигољи
крилом си га своим прикривао
крилом твоим главу миловао
месо ти је изједало оно
стидим

Мрштне вјеће натмуреним словом
зјени твои нигде не могаше
и образа радованих собом
милином би посигур ти прсло
знаним

Груди своих раздира си за ме
скапава си на жези и цичи
гурио се у зноју и крви
слези мои рука да ти мију
топлим

Тебе дио закопан је у ме
ништа мимо но што те имадем
блага слова твога њедра пуна
нико други до ти ми и мати
мољења ми ваша покров свагда
грчина ми тишти у броздима
трним

љубов ми је, оче, твоја света

НЕБОМ

ко да Тебе знаде
конца дниву мому
до конца што бива
кому се открива

бездне мисал моих
киме сам се давим
земљани ми образ
испи сваког жала

туг би ме изио
Тебе да ми нема

ВИСОКИЈЕМ
(акростих)

Дисаји заглуну, трепти само шут
едена открину, скриваног под skut

чуваш вијекове клесане у каму
аду пркос чиниш, обасијаш таму

ноћи тајин ткаш у плетиву бистру
испредаш у њедру неугасну искру

мутна неба ведри слезом ражан пој
аваза утихне сваки загрл твој

Ђорђе Крстић - Под јабуком

Антонио КАРЛОВИЋ, Купљеново

ОЧИ

Очи су поезија
на прозаичном тијелу човековом.
Очи су поезија
док сакупљају боје живота
и обресе наше среће.

Кад одају тугу наше душе
што су цијела у њих стала:
очи су наше поезија,
највећи украс тијела,
најљепше чудо свијета.

Очи су твоје поезија,
а ја коначно читам
без замуцкивања
то богатство које носи твоје име.
Широм отворених очију.

МРТВА ПРИРОДА

У овој кући столује очај.

Моја мила мајка пала је
низ степенице.

Њено слабо тијело
расипало се дуж керамичке плоче
попут перла с пукнуте ниске.

Уплашена сестра
цијелу је ноћ плакала
пред прозором.

Нетко је све бриге свијета
положио на њена рамена.

Мислио сам:
никад више ништа неће бити у реду.

О хладне степенице
сва срећа живљења
с костима се смрвила.

Вјековима је несрећа
шепаво лутала земљом
и одморити се сјела
баш за наш кухињски стол.

Тата већ други дан пости.
Све је прљаво. Све је уклето.
Запалити ћу једну бијелу свијећу
у тишини.

У овој кући столује очај.

ТИШИНА

Шутим.
Истина тежи тишини.

Нису потребне ријечи.
Све је истина.

Ти ниси онај
којим се представљаш.

Причао бих о пријатељству,
али неугодно је са слјепцима
причати о сликарству.

Тако смо гласно причали,
бојећи се истине,
смијали се ноћима.
Лагали.

Ми нисмо пријатељи.

Тако често погнем главу
и прешутим ту истину
на степеницама.

Тишина је једини медиј истине.
Шутим.

WALTZER

Никад нисам научио плесати.
Увијек се чинило прекасно.

Била си тако лијепа на подију синоћ.
Chopin је замишљао валовите линије твога тијела
Док је складао овај waltz.

Двјеста година
та те мелодија тражила.

И баш пред мојим очима
глазба се са женом сјединила
у један спори плес
којем се ја нисам знао придружити.

Никада нећу научити плесати.
Данас је прекасно.

Марко КРАГОВИЋ, Београд

...

Јутрос су наше старе пегаве руке
Прошетале парком

Једна бела испуцала кора
Над седељком за грљење
Помисли да нас познаје
И учтиво нам се поклони

Ми смо наставили даље
На осврнувши се

И тако смо дуго шетали
Не гледајући унатраг
У места која су нас препознала

А када смо се најзад осврнули
Схватисмо
Да су и простори
Већ обневидели од времена
И да те руке
Никако нису могле бити наше.

УБОДИНА

Ваздух је усијано олово
Које се по бонтону
Анемично гута у тишини

У петама тежина једног мртвог света
Који је могао бити као и сваки други
Креативно суманути смисао за иронију

На местима где смо хранили голубове
Сада губавци глођу сопствене кости

Волели смо глупости
Које су нам шилом
Угурале памет кроз ноздрве.

ПАД

Приметити пукотине у повоју
И ићи у њиховом правцу

Газити све шире
И гледати све ниже

Жеља убија полако
Са потиљка
Док не дође до чела
Нећеш сазнати
Да си већ мртав

Глупост је једина храброст
Коју чак ни смрт
Не може да искупи.

ПАРГА

Из одрубљене плаценте неба
Купимо наше разуђене звезде
И кријемо их под ноктима

У нама мравињаци
Довољни за милион маршева у онострано

Неко је мору обећао
Рупу кроз коју ће исцурети

На твојем пупку
Мој образ
Ћути у светској суши.

НЕРОН СЕ НИКАДА НИЈЕ УГРЕЈАО

Не додирујући те
Продужавам руке
Као свету лењост
Између две песме

И планине почињу
Из утроба воде
Тамо где невиност значи
Првобитна неспособност
За умирања

Ту се алге
Греју на твојим стопалима

Ту започињем тебе
Као неко далеко
Ненађено јунаштво.

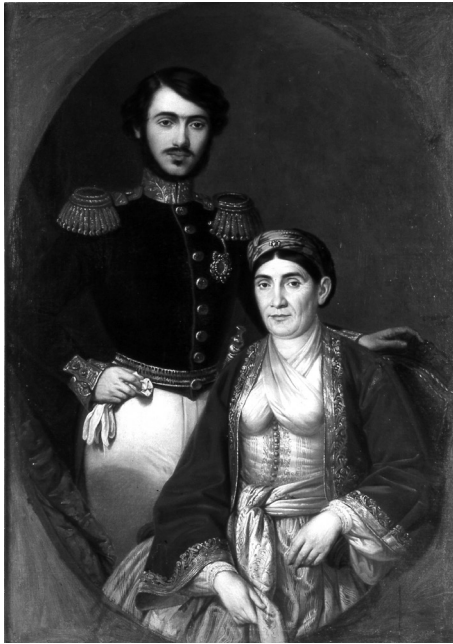
СПАЈАЛИЦА

Ми смо
Небо од сувог хлеба
Трошно и згњечено
Пелен у јабучици
И Песма над раком

Да нам је степа
Широких као дечија леђа
Пучине у челима
И поље равних табана
Где се људи могу
Изгубити у себи
И наћи праву реч
За јутро и корак

Водили би наше немо псето
По изанђалим плеоназмима
О месечини и пустим пољима
И под босим теменима
Било би места
За сва јата
Потрошена у метафорама

Али овде се
Плаче и једе за истим столом
Ако превише раширимо руке
Јуриће нас у две државе
Зато још данас
Почни да правиш кику
Као паралелу на карти
Забаци је довољно далеко
Можда до Иркутса
Или горе до Петербурга
Па сачекај да ти казаљке
Пробуше очи на лопатицама
И дуго
Дуго после тога
Када камену израсте коса
И води осуше грло
Видећеш патетику умирања звезда
И Наше лактове претворене у колена
Која заједно
Поново окрећу свет.

Стева Тодоровић - Кнегиња Љубица са сином Миланом

Тамара КРСТИЋ, Сомбор

ПОБЕДНИЦИ

Моћ је у рукама немоћних
Оних који грабе голим рукама
Чији су нокти црни од живота
А руке пуне жуљева и пукотина
Чија су чела пуна бора од борби
А глас пукнут од упорних молби
Они су ти који поседују моћ
Који се не препознају тако лако
Јер њихов жар тиња док се не разбукта
Њихове боје су топле и пријатне за очи
Не праве грешке, неприметни постоје
Ћуте када знају да говорити не треба
Они су ти који су неми водичи гласних
Њихови порази су пролазни ветром
Изгубљена битка их спрема за добијени рат
Они су ти који су прави победници без трона
Они који у тишини собе гласно ћуте
Знају сваки корак, користе дане
Они су ти који су моћни

ДЕЛИЋ ОДСЈАЈА

Слепи путник корача путевима које не познаје
Проклетство зенице огорченост на патњу додаје
Хоризонт је немоћан пред трзајем трептаја меког
Губи се шапат, одлази у пукотину, хрли далеко.
Пролазник је проклет, ослушкује немоћ будно
Посрнулом трептају недостаје осећање лудо
Огорчени побуњеник тражи, моли, уплашено снива
Савршено несавршенство у споконом немиру почива.
Апсурд небеса смисао не налази у очају престајања

Мученици су завештали давно своја трагична кајања
Пучина је далеко ако на обали стојиш слепо мотрећи
Од варке призора, сабрано, не можеш у ужас побећи
Изведба живота је поставњена да се јадни њоме диче
Уплашена душа на коленима празне речи кличе
Сапатниче, препрека је слепа ако је не видиш јасно
Нећеш никога пробудити ако тихо вичеш гласно.

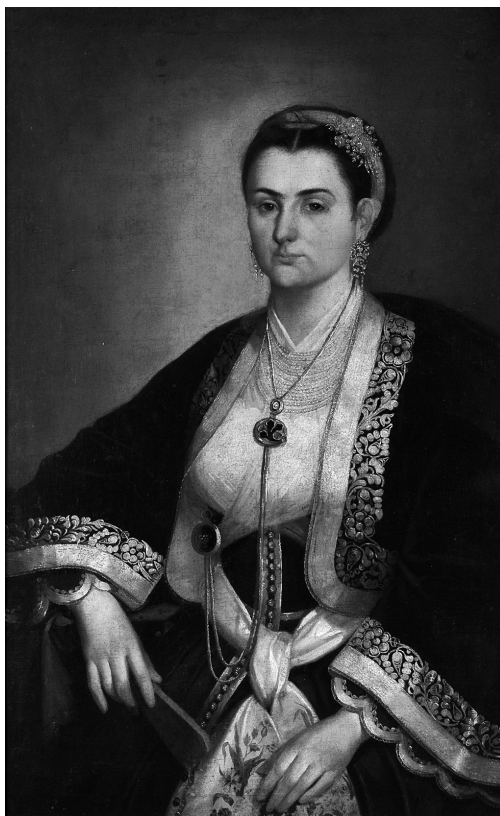
ПОТРАГА ЗА ТРАГАЊЕМ

Трчимо у мрак док светло будно тражимо
Тражимо простор док самоћу жудимо
Трчимо у круг док излаз жедно вијамо
Тражимо себе док нити спознаје губимо
Притискамо жеље док неодлучни стојимо
Откривамо мрачне кутке док у светло гледамо
Притискамо бујице док извор тихо гасимо
Откривамо тајне док их гласно у себи ћутимо
Гутамо погледе док их од себе немо скривамо
Спремамо пораз док у победи безвољно изгарамо
Гутамо ватре док се под густим ледом смрзавамо
Спремамо жалбе док испрану истину тихо ћутимо
Мислимо гласно док тишину спокојну слутимо
Желимо нове почетке док прошлост грчевито држимо
Мислимо унапред док са задршком у месту стојимо
Желимо прво док се од другог успавано не одвајам
Спремамо властиту издају док руке ка себи пружам
Гледамо даљине блиске док се око себе окрећемо
Спремамо нејасне мисли да их у речи претачемо
Гледамо погледе слепе док очи своје покривам

ПРЕЗИР ПРОСТИХ

Бриди. Не, вибрира. Не! Подрхтава тело.
Добош даје ритам тутњави срца
Најежена кожа је напета и спремна
Упалила се тама пламеном жеље
Гаси се извор хладноће, смењује жаром
Храпави глас моли, преклиње за још
Као скитница, испружам руке у потрази
За душевном храном, за плезиром духа
Сировим снагама клањам се покорна
Нема сам пред сликом блаженства
Спокојна у маштању и изгарању душа
Борим се за ваздух док удишем дубоко

Без текста, док се у глави роје мисли
Распршују сваким покретом, немоћне од моћи
Ватра пламти, сравањује пред собом све
Дани се не броје, ноћи се губе у тами
Сенке су се стопиле, све двоје, сада једно је
Ослободи ми емоције, ум зароби у себи
Гледам у суштину, тражим разлог у борби
Разлучи ми чежњиве снове на капи еликсира
Постојим, ван овог трена, у неком другом свету
Умирујем се, опијена катарзом, омамљена треном
Испиј ми и душу, једина ми је она још преостала

Урош Кнежевић - Портрет младе жене

Марија РАДИЋ, Младеновац

ИГРА ЧЕКАЊА

У мени се свезао велики чвор
и узалуд испијам мастило пре свитања:
ја песме више не могу да пишем.

*Три стране мастила, рекли су ми,
плус две песме Јесењина,
и широм отворене очи.*

Гутала сам трагове мастила
које су други остављали између корица,
не бих ли у себи залила зрно рађања.

Од тада, сваке ноћи дозивам Еола,
како би ми мирисе цветног багрема донео
и сва сећања у мени расточио,
реч зачео,
песму пробудио.

ИГРА НЕМИРА

У твом одсутном погледу
не препознајем живот,
већ обмане јаве заденуте у сан.

Болиш ме
као што дете боле кораци мајке која се неће вратити,
болиш ме
јер сам мислила да ме никада болети нећеш.

Твоје очи моја су вода,
ја сам земља од твога тла настала:
уситњена ти, то сам ја.

Настала кроз погледе твојих очију,
имам видике несагледиве
и све твоје мирисе које су руке памтиле,
носим испод косе распуштене.

Онај који створи друго тело и изатка душу њему
није ли већи од смрти?

Зашто онда у твојим очима
ја видим мртве слике,
разливане сенке
и близину која се у даљину претворила?

ИГРА РАЂАЊА

Знам да гледаш кишу и радујеш се,
јер мислиш да пада због тебе:
сматраш је својим гласником.

Ти би криком испричала
све неиспричане дане,
а киша својим прозирним рукама,
затвори небо,
па све ћути и све боли.

И ти ћутиш, и тебе боли,
Ти видиш, али не чујеш.
Ти си изгубила Сунце и не знаш где је зрак.

Ја те дозивам бојећи твоје руке мислима о јуче,
испирам ти очи пролећем што спава.

Пробудићу то пролеће
и развезаћу ти сећања.
Поново ћеш бити већа од Сунца.

ИГРА СТВАРАЊА

Еол није чуо моја дозивања,
Спутао ме је својим ћутањима
иако је мирис расцветалог багрема
већ разиграо сва моја пролећа.

Потребна ми је песма у коју ће стати
све украдено од мога живота.
Потребна ми је песма,
јер само у њој све мртво добија живо срце.
Потребна ми је песма
како бих пронашла све делове себе,
закопане тамо где Еол бди.
Потребна ми је песма
Да бих њоме откупила себе некадашњу.

Песма је потребна за растварањем свемира,
Малих и великих,
ограничених и бескрајних,
нерасточених.

Све моје песме записи су о мојим бесмртностима.

Анамарија РУДАН, Сечањ

ОЖИЉЦИ

1.
Милена чува патетику
Далеко иза интертекстуалности
Песма својих другарица.

Милена је сасвим обична жена.
Коју није страх да ће је оставити мушкарац.
Чега се онда плаши Милена?

2.
Милена се плаши белих зидова и зелене постељине.
Милену плаше решетке,
Ни затвор ни болница,
Само решетке.

Милену плаши ударац метала,
Метал који се зарива у тело,
Метал који сече кожу,
Тупо оруђе које кида
Она зна да је тако када те лажу.

Милена се плаши празних углова
И црних соба,
Жена које немају жуљеве на рукама,
Пластичног нокта се плаши.

Милена се плаши да ће загребати,
А да неће остати трагови.
Страх је када види
Оца и ћерку,
Зна да ће обоје патити.

3.
Милена воли да пије кафу сат – два,
Воли да зарије нокте у тесто,
Да размакне све што је превише близу
И примакне све што је далеко.

4.
Био сам заљубљен у Милену,
Све док нисам схватио
Да не можеш бити поред жене која
Има више страха но живота
У исто време толико верује животу.

НОВИ ЖИВОТ

Самоћа је најкориснија туга
Ако успеш да останеш сам са собом
Можеш нацртати неки нови свет
Иако то данас звуши банално.
Данас нови свет можеш купити за 30, 50 или 100 динара
на сваком киоску

Добићеш сва упутства, јасно. (?) (!)
Шта ћеш ти са својим животом када је он већ одавно
Одживљен!

Било би добро да сваког јутра, тачно у 5.45 прошеташ
(брзи ход)

Један круг око Аде
А шта ако немаш Аду?
Па, побогу, онда око нечег другог.
Потом доручак, или пре, све зависи који је нутрициониста
у питању.

Жени да купујеш цвеће и неки поклон који није цвеће
Камен из Перуа, нпр.
А шта ако немаш Перу?
Може онда и Грчка.

Кућни љубимац је обавезан,
То ти је лакмус папир доброте.

Жену бирај добро,
да ћути и редовно излази на изборе.
Мужа још пажљивије,
Да делује поуздано,
То је важно због породичних фотографија.

Немој да читаш поезију,
Поготово не живих песника,
Све су то ниже класе,
И никада немој покушавати да схватиш шта им то смета.
Ти се насмеши холивудским осмехом
И живи, пуним плућима, живи,
Тај нечији нови живот.

ТОК

Један човк је пецао.
Ја сам била жедна.
Мој отац је уживао.
Ћутала сам јер очеви ретко уживају.

Нисам му рекла да сам жедна,
Него сам га питала
Зашто смо баш ми рођени ту
Ту, на крају света.

„Нисмо на крају света,
него на почетку,
Не назиру се случајно Карпати.
Можда је време да поверујемо у легенде
и да се вратимо ?“

Нисам рекла да сам жедна,
него сам питала ко нам направи овакво срце,
Срце које је промашило време.

„Нисмо промашили време,
Ово је наш тренутак.
Чујеш ли Тамиш како односи
све оно чега се нерадо сећамо?
Ипак је време да схватимо да нам је место баш ту,
на почетку света.“

Један човек је пецао
Једна девојчица је заборавила легенде
и загрлила оца
Ту, на почетку света.

ПРЕПОЗНАВАЊЕ

Не знам колико желиш ту причу
Али та жена је имала више од фотографија
и више од 15000 начина да буде понижена
за све оно лепо што је даровала овом свету.

Смета ти у продавници
смета ти у градском превозу
смета ти у свим чекаоницама
смрди ти на смрт.

Тај човек, кога си отерао,
Јер верујеш у причу о поштену раду
и поретку у коме свако има право да заради за себе
Имао је недељни ручак
са домаћом супом, обавезно.

Сви смо некада имали бар шаку више,
Препознајемо се по ономе што смо изгубили.

Ђорђе Крстић - Манастир Студеница

Радован СИНЂЕЛИЋ, Богатић

ПЕСМА ЗА АНУ И МАРГО

Дошла би вечерас Ана пред двери дома свога, само да може.
Ни ветар јесењи хладни ни упорна киша не би је омели у томе.
Стала би пред врата срећна, покисла до саме коже
и потражила кључ под кипом патуљка где одувек се крио.
И откључала би врата. Пробудио би шкрипут њиховог
старог паука

што је још са првим мраком рано уснио
јер успавао га је шумор кише што се клизала по крову.
И зачудили су се синови му што су при светлости звезда
Још увек мрежу плели у углу испод олука и гугуткиног гнезда
ко то улази вечерас у пуну кућу ову?
Зачудио се и кестен што живи поред пута, капије
њихове близу...

И оставила би Ана капут на зиду у полумрачном холу
и пожурила на спрат у своју стару собу
да скине мокре ствари и обуче суху робу...
Гле, из собе сестре Марго вије се глас клавира –
соната у де молу

што је написа Бетовен за своју милу Елизу...
Мати јој поставља сто, по њему ређа тањире,
певуши нешто тихо уз звуке клавира песме,
испод столњака са столице, два зелена ока вире
Анин мачак мирише врућ колач, комадић грицнуо би,
ал не сме...

Топло је у старој кући упркос хладној ноћи.
О сну благословени, чудесне су твоје моћи!
Вече је као некад. И сви су сада сретни.
Само је на врућ колач малени мачкић киван.
Сат полако куца, ускоро ће отац доћи.
Трепери казалька сата док њише се над камином
жути пајак пеливан...
Пред кућом згурио се у мраку; наслутио је хладну јесен
у капут чворноват црни обучен стари кестен.

Под стрехом две гугутке скупиле се у гнезду
у сваком оку имају по једну скривену звезду.
Улицом пустом никог. Светиљка само пут шара,
поточић у сливник вања гомилу ситних пара.
Гледа кестен кроз прозор кад одједном светла неста
клавир за трен утихну, а песма лепе Марго утиша се и преста.
Пробудиле се птице. И окрњи се па паде крхкога црепа парче
сруши се оно уз тресак низ сјајни лимени олук
-Шта то би? упита кестен. Одговорише му птице:
-Сан, све си сањао старче...Преварила те јесен...
У даљини се огласи ћук, дозивао је узалуд свице...

ЧЕГАРСКЕ КУЛЕ ОЧИ

Страшна кула би довршена у пурпурни сутон први
на месту где стара јабука дивља би сурово посечена.
Кроз зрак је ветар на све стране ширио мирис крви.
И градитељи на крају дана мирно опраше руке.

Чим одоше они, спустише се беле сове на тело старе јабуке.
И ћуташе ужасом затечене. Свуд завлада глуви мук.
У име свих мајки наших мртвих тужбалицу поче ћук.
Само у њега срце беше довољно јако и тврдо
да отпева молитву за наше мртве што бранише Чегар брдо.

Понесе ветар у црном плашту далеко његов пој.
И скупише се изнад куле све звезде у један рој.
Задрхташе чувари града што се ничег не плаше,
најежише се неимари што кули лик страшни даше.
И језа прође суровом душом нишкога Хуршид паше
непознат ужас прошири се по целом његовом бићу...

Док је слушао жалобне речи ћука што опело поје
сину му у свест тренутак страшни блиске смрти своје
и он на трен позавиде војводи Синђелићу...

И пратише га свуд по свету од те пурпурне ноћи
чегарске куле вечно живе и вечно будне очи...

АНГАРА

Црн трн месец ко да је пробо па он сад несрећник крвари
по сребром покривеној ливади крв полако и мирно капље.
Флауте гласић танани се шири, брује честари
у трсци се праве да су заспале велике суве чапље
од студи се кожа најежила...

У крошњама бреза заноћили незнатних ветрова немири
локвања бисерна копрена воду је на све стране премежила
зузућу око њих као обади велики бели лептири
воденички точак се пробудио и стао да брзо клопара.

Чун невелик смолом богато преливен из тела црних борова
клизи низ мутну воду лагано ка шумама белих орлова,
ниски широки таласи опрезно га у тишини носе
у њему стоји Ангара, кћи старога Бајкала
бледа, пуштене косе...
Узалуд скакућу голомјанки по површини воденог огледала
покушавајући да је насмеју
тужна, претужна Ангара молећи се Богородици
плови свом драгом Јенисеју...

СЕЋАЊЕ

Спустио се први мрак
на орање
на ливаде и на њиве
и на стабла шуме сиве
на посечена пшенична класја.

Давно, давно
не задоцних
као данас.

Дивље шеве
плаворепе
раздрагане
ћук касан
подсети ме
на смех твој
давни
мало гласан.

Шимон ТСУБОТА, Београд

РАВНИЦА

Крадом су тада расли дивљи јаблани.
Испод њихове величине родило се нешто блеђе,
нешто вечно, нека сигурност, неко сазвежђе,
чије празнине изјашњавају покопани дани.

Проспе се сумрачје. Даљине се отворе.
Цесте често певају нешто луђе,
Песме које оплакују своје беспуће -
Позајмљују од онога што виде горе.

А изгубљене ширине себе спутавају
Због примамљиве и јасније лепоте.
И тада ширине постају сироте-
Кап бескрајног пролазности дају.

И увек се нађе додир близу усамљеног длана.
Не напушта га узалудност, нити време.
Смртници, у овом плесу, од вечности занеме,
У плесу дивљих јаблана.

САЗРЕЊЕ

У пролеће посматрам јужњачке птице.
Руменом висином враћају се у завичај.
Гоне недостижну кривину света, границе
поноса и неприкладног, које не чувају значај.

Птице заклањају оно непоткупљиво -
то се не може слободом дати.
Близине ишчезну, сенке се распадно стрпљиво -
то се не може слободом звати.

Треба прелетети непомићност, преко целог туђег имена,
чекањем се одрећи препознавања,
наивно, празних шака, исклесати неразумљивост пламена.
Треба молити да се не осети дужина трајања.

Али то ни онај ко хоће не може.
Молити се није исто што и хтети.
У пролеће гледам птице које положе
у блато ловци, а чујем, горе – само једна птица лети.

ПОДРАЖАВАЊЕ

Јер ти си све што песма захтева
од мене. Моје мало трење
између коже и месеца, плесачева
гозба и топло, сутонско бистрење.

Јер сам путовао на твом даху,
у тим облицима за које мислим
да су простори, у пролећном праху
мртве биљке. Измислићу те с маестралним

буштињама прогутаног југа, далеко од фронта
између наших груди. Јужњачка дивљино мога дима,
женствена страно Ахеронта,
свирачи те успављују Орфејевим акордима.

Јер гориш, недодирљиво, у твом
простору озвездао је свет који
није овде. Али, ти нећеш дисати влажном
страном месечине, страном која изнутра доји.

ДУНАВСКО ОБЗОРЈЕ

Често, кроз јутрење, преплићу се
локве црвеног неба на друму
поред реке, сржи поетесе –
усне урезане у багрему.

Дунав је исповест удисане
равнице заглављене у грлу.
Из слабашних плућа извиру откинуте
струне војвођанске прашине.

Близине су некад шапутале
у властитим разликама две
исте полустварности.

А небо своју тиху крв гаси
по пурпурној кожи Дунава.

Тако је хтела Поетеса.

Марија ЧАЛИЋ, Београд

Тешко је то.
Вечно враћање да би се дошло до сазнања
Да ништа и није било.

Наше детињство остало је да живи тамо негде.
Где ми, овакви какви смо сада,
нисмо били.

Тамо је неко други.
И овде је неко други.
Између та два живота нема заједничких тачака.

Нема новог почетка
док не прихватиш
да си негде завршио.

Зато успомене не би смеле да постоје.
Оне не говоре
о ономе што је прошло.
Говоре
о нама самима
који смо прошли.

Тешко је то.
Самом себи си сувишан пртљаг.

ГОДО, НА ШТА СИ МИСЛИО?

И даље нико не долази.
И даље се не мичем.
Дечак је донео поруку
за време олује
и ја опет ништа нисам успела да разумем.

Негде сам оставила ципеле.
Сигурно је неко украо моје ципеле.

Носим твоје дете.
Моје дете нема име.
Оно ће људима донети ватру.
Ватра ће запалити Земљу.

И опет нико неће доћи.
Ја се нећу помакнути.
А Земља ће наставити да се окреће.

КАДА СИ ОТИШЛА

Када си отишла, у соби је постало некако светлије.
Покушавала сам да се сетим брзалице
о коју сам у детињству безуспешно ломила језик.
Овога пута изговорила сам је беспрекорно.

Када си отишла, у соби је постало загушљиво.
Неко ме је дозивао, али нисам желела да се окренем.
Покушавала сам да се сетим решења загонетке
о некој кући без врата.
Али нисам успела.

Када си отишла, у соби је постало тесно.
Покушавала сам да се сетим стихова
неке песме за децу.
Али сам се сећала само наслова.
Онда сам још једном изговорила ону брзалицу.

Када си отишла, у соби је све постало туђе.
Бог је био мртав.
И ти си била мртва.
А ја сам ипак у себи изговарала молитву.

Постоје смрти којима се молимо.
Молимо да не буду стварне.
Да не буду стварније
од живота.

ОГЛАС

Тражи се!
Математичар,
да реши једначину
и збиру мог живота врати позитивну вредност.
Сценариста,
да исправи крај.
Лекар,
да залечи отворену рану и санира преломе.

Тражи се!
Познавалац фото-шопа,
да на фотографије врати нестала лица.
Логопед,
да исправи мане у говору.
Географ,
Који ће помоћи да пронађем изгубљени правац
у компликованом свету.

Тражи се!
Особа која је напустила мој свет
и својим одласком изазвала озбиљну штету.
Особа

Ранко ПАВЛОВИЋ

КУМОВАЊЕ

Феликс и Фелиција Јовановић.

Сва слова су била исте величине, правилно исписана, постројена као почасни ешалон елитне војне јединице, спреман да дочека високог госта.

Типично за Активисту, помисли Секретар. Да испише само једну заобљену линију, препознао би његов рукопис. Писао је ћириличним писмом, увијек наливпером и тамноплавим мастилом, никада графитном или хемијском оловком. Редови правилни, као да су исписивани по затегнутом концу, једнаке ширине, размак између њих увијек исти. Савршени до безличности, баш као и сам Активиста.

Јовановић? Како ли се осјећају људи који имају тако обично, сиво, свакодневно презиме? Као појединац у маси у којој баш ништа не значи? Сламка у пласту! Да је његово, Секретарево, презиме тако истрошено, он би га сигурно у раној младости био промијенио. Мора да је врло досадно бити Јовановић, Петровић, Ковачевић, Илић, Павловић, Јанковић... Како имати особеност и бити личност с таквим презименом? Друго је то кад имаш презиме какво нема нико или га носи само неколицина у мјесту у коме живиш. Листаш телефонски именик, кад тамо – само један број с твојим презименом! Твој! Е, онда си, брајкане мој, неко и нешто, појединац изван масе. Свој човек.

Секретар је тог јутра био некако безвољан, заправо равнодушан, успорен, склон расипању мисли на неважне ситнице. У агенди (о, како је заволио ту ријеч кад ју је први пут чуо од Активисте док му је једног јутра пружао омотницу с дневним обавезама!) није било најаве значајнијих догађаја, никаква сједница није била заказана, ниједна посјета планирана. Није волио, мрзио је заправо, сивило јутра које не наговјештава узбудљиве сусрете или акцију било које врсте. Највише је волио оне дане у којима је доносио важне одлуке, постављао на положаје, смјењивао, искључивао из партије, ишао у посјете, дочекивао надређене из Централне. Миран дан најсличнији је једноличном браку, подношљив, али незанимљив. Као изношено одијело.

Феликс и Фелиција?!

Секретарево мисли поскочише, као комадић меса бачен на жар. Проклете трећеразредне телевизијске серије! Откад су почели

да их приказују, људи дјечи надијевају свакојака имена, па дјед Глигорије из Грабика има унука Валерија, а баба Стана из Растика унуку Есмалду. И, гдје се нађоше Феликс и Фелиција да се сједине? Брат и сестра, муж и жена, шта ли су?

Голијанов поток, прочита секретар други ред, уредно исписан руком Активисте на папиру чија се бјелина засијецала у очи. Па да! У том приградском насељу живе баракаши, у кућицама склепаним од дасака, обложеним извитопереним шперплочама и излијепљеним дебелим картоном. Кад не луњају и не скупљају отпад, или кад на сокацима у групама не гледају телевизијске серије, звуку се унутра и праве дјецу. Направе их толико да им свима не могу ни нормална имена надјенути, него позову јунаке телевизијских серија да им у томе припомогну.

Десето дијете.

Прије него што је почео да одгонета шта ли је тиме Активиста хтио да каже, он се одједном појавио пред Секретаром, тих као сјенка, никоме другом сличан него самом себи, оном јучерашњем или негдашњем, давном.

– Десето дијете? – упита Секретар не подижући очи с папира на коме су била исписана само та три ретка.

– Кумство – одговори Активиста равнолинијским гласом, као да саопштава нешто што би свима требало да буде јасно, али кад примијети да са Секретаревог лица није нестало запитаности, настави не уносећи живост у своје ријечи: – Као краљеви и цареви... Могао би и Замјеник да кумује у случајевима када неки брачни пар добије десето дијете.

Секретар умало не поскочи из фотеле. Коначно акција потискује једноличност. Дан постаје онакав какве воли.

Даље је све ишло брзином која је у Кабинет унијела велику живост, а Секретара узнијела на висине с којих је ствари види много јаснијима и осјећао како се и даље уздиже и расте и како му је Централа све ближа, само што није закорачио у њене сањане одаје.

Активиста је већ имао текст дописа Замјенику који је Секретар потписао и дао куриру да, најбржим аутомобилом, однесе у Централу. Ако би Замјеник изволио да се прихвати кумства сваком десетом дјетету истих родитеља, а породица Јовановић (имена Феликса и Фелиције нису споменута, чинило се и Активисти и Секретару да би била непримјерена презимену) недавно је добила десето дијете, сина, па би и њима и цијелом овом крају била част да му Замјеник кумује. То би био велики подстрек за пораст наталитета у земљи и за прегнућа сваке врсте... И тако даље...

Одговор је стигао сутрадан, такође брзом, курирском поштом: Замјеник са задовољством прихвата иницијативу и Комитету ће благовремено бити послано обавјештење када ће се *чин кумовања упрличити*.

– Ето прилике да Замјеник коначно дође у наш град – рекао је Секретар Вајару кога је позвао да за високог госта уради скулптуру, али не обичну, какве се поклаљају заслужним активистима и трудбеницима, него да буде *онако, је ли, достојна такве величине као*

што је Замјеник. Ништа апстрактно, али ни сувише реално него, као што је већ речено – онако, знаће Вајар већ како. Нека ни на шта не асоцира, ваља се чувати разних тумачења Замјеникових савјетника који га окружују као непробојни штит.

Узбуна је настала када су Секретару рекли да се до баракe у којој станује породица Јовановић стиже блатњавим сокаком пуним рупа, мјестимично толико суженим уцерицама с обје стране да шири аутомобил не може проћи. Секретар је позвао директора Стамбеног предузећа и наредио да истог дана, или најкасније сутрадан, Јовановићима додијели четворособан стан у центру града.

– Нема да нема! – љутито се издерао на уплашеног директора. – Исели неког гузоњу, ако не знаш кога другог можеш и градоначелника!

Директору Услужно-занатске задруге рекао је да за дан морају у стан који буде додијељен Јовановићима уградити нову столарију и окречити га, а директору Фабрике намјештаја *Нова визија* наредио да стан опреми најсавременијим намјештајем и уређајима. Не смију себи дозволити да се брукају пред Замјеником.

Пошто није смио ни привирити у градоначелников кабинет, директор Стамбеног иселио је пензионисаног професора латинског језика Николу Витезовића (То је презиме! – ускликнуо би Секретар да су га о томе информисали), сина предратног револуционара, одмах послије ослобођења проглашеног народним херојем и почасним грађанином.

Док је стан преуређиван, Секретар је наредио да се Фелиција и Феликс *без одлагања* приведу у матичну службу и да им се по хитном поступку промијене имена. Зар да са садашњим изиђу пред Замјеника?! Нека буду Стојан и Стојанка, као да су се испилили из народне пјесме! Узалуд су се бунили, као што ће се касније свим силама супротстављати пресељењу из Голијановог потока у центар града. Највише им је сметало што им нису дозволили да понесу оштећене пластичне канте, лаворе и бањице, потрајали, нађен на отпаду па поправљен телевизор и скупљене а непродане *секундарне сировине* (тако су звали гомилу старудија јер их је то увјеравало да се не баве сваштарењем него неком врстом бизниса, што је сада у моди). Живост у кабинету достигла је врхунац када је курир из централе донио ново обавјештење.

– Стиже Замјеник! – узвикнуо је Секретар и његов одушевљени глас протресао је све ствари у кабинету, па се извукао кроз одшкринута врата и ходницима разлио по цијелом Комитету. – Стиже! – поновио је с још већим одушевљењем које се, попут воде кад се излије на суву спужву, ширило на све који су се скупили око Секретара. – И нас ће коначно да обасја сунце, доста је само на друге изливало свој раскошни сјај!

Полако је развио лист који му је малочас, претходно га извадивши из коверта, пружио Активиста. Мање од секунде ужарени Секретарев поглед пријетио је да запали папир који је држао објема рукама, а онда је сјај у очима нагло спласнуо, угасио се као пламен свијеће под налетом вјетра, лице му се зарумењело, па позелењело, да би убрзо постало бљеђе од папира с кога је, мрмљајући, Секретар

читао обавјештење из Централне.

– Изасланик! – успио је некако да проциједи кроз стиснуте зубе и испустио папир који је, као лептир, дуго кружио изнад стола, запео за његову ивицу, па кружећи и даље пао на дебелу тепих, крај ногу нијемих чиновника. – Изасланикчић, изаслано му сунце његово! – рекао је гласније, још дрхтавијим гласом, па шмугнуо у просторијицу иза радног стола, у коју нико осим њега не улази.

Сутрадан је стигао један анемичан старчић из Централне. Блиједо избријано лице, проријеђена сиједа коса смотана и слијепљена на ћелавом тјемени, тамносмеђом бојом офарбани уредно поткресани брчићи, празан поглед водњикавих очију, шиљаст нос, онакав какав дјеца срећу у сликовницама – зар такав човјек може бити изасланик моћног Замјеника! Ето га Јовановићима, који, што се мене тиче, могу опет да се зову Феликс и Фелиција, говорио је Секретар у себи, мени такав не треба!

И није отишао на *свечани чин кумовања*, послао је Активисту. А тамо се све претворило у лакрдију. Када је изасланик упитао дојучерашњег Феликса и онедавног Стојана како му се зове првих деветоро дјеце, он се изненадио, као да је од њега тражио да објасни процес цијепења атома.

– Не знам, да га ‘ебеш! – рекао је на крају немоћно. – Некима смо давали имена, некима нисмо.

На изаслаников упитан поглед, Фелиција је још збуњенијим и немоћнијим погледом прелазила с главе на главу своје окупане дјеце, држећи најмлађе у наручју, па је на крају, мислећи вјероватно да се подразумијева и да не треба изговарати први дио реченице, промрсила:

– Да га ‘ебеш!

Коначно је готово непримјетан грч мало покренуо изасланиково лице, па је упитао како ће се звати Замјениково кумче.

– Не знам... нисмо... – замуцао је Феликс, а онда се нагло усправио, као да му је неко однекуд дотурио спасоносни одговор, па одлучно рекао: – Нека се зове као Замјеник, да га ‘ебеш!

Сиво изасланиково лице је поцрвјењело. Та псовка, коме је намијењена?! Извадио је из џепа златник са Замјениковим ликом и тутнуо га у Феликсову руку, а Феликс га је брзо принио устима и загризао, да провјери да ли је право злато. Изасланик је тај чин схватио као превршену мјеру и без ријечи изјурио из четворособног стана, запевши успут за неколико старих пластичних лавора и канти које су Јовановићи ипак успјели некако унијети.

Новине су сутрадан у насловима објавиле Феликсову реченицу *Нека се зове као Замјеник*, избрисавши њен други дио, јер би се и читаоци могли упитати на кога се псовка односи.

Секретар цијели дан није ни ријеч проговорио, а сутрадан је, наредивши да Јовановиће врате у Голијанов поток, с доста самоувјерења шапнуо Активисти:

– Направићемо ми ипак замку Замјенику коју неће моћи мимоићи!

X X X

Активиста полако, маниром шефа сале у елитном ресторану, на Секретарев сто спусти велики бијели коверат. Чинио је то тако само онда када је био увјерен да је стигла изузетно важна пошта.

Угледавши у горњем лијевом углу златотиском одштампан логотип Замјеникове резиденције, Секретар поскочи и остаде тако укрућен, као да ће заузети став мирно и испруженим прстима десне руке, принесеним челу, као генерала који је ненајављен дошао на смотру, војнички поздравити поштанску пошиљку коју је с нестрпљењем очекивао.

Прије отприлике пола мјесеца, на измаку још једне у несаници пробдјевене ноћи пуне кошмарних мисли, сатрвен страхом да Замјеник никада неће уочити његове тежње да му на што оригиналнији начин искаже оданост и настојања да му се приближи, напосто је из бледила јутарње разријеђене свјетлости која се још борила с крпицама таме по угловима спаваће собе, истргао замисао која му се учинила сасвим новом и достојном Замјениковог ненадмашивог угледа. Одлучио је да о томе никоме ништа не говори све док не дође вријеме за њено остваривање. Пожурио је у Комитет, пројурио крај заспалог портира, утрчао у свој кабинет, закључао за собом врата, свалио се у фотељу која је под њим, како му се учинило, некако радосно шкрипнула, дохватио чист лист хартије, узео наливперо које користи само у свечаним приликама, и почео да пише:

Многопоштовани и драги наш Замјениче,

Исказујући неподјељену вољу свих наших грађана, с посебним задовољством желимо да Вас, у знак захвалности за све што сте за нас учинили и чините и у знак неизмјерне љубави коју гајимо према Вама, прогласимо почасним грађанином града Б.

Ви сте увијек с нама, у нашим мислима и срцима, па Вас зато молимо да нам учините велику част и постанете први и једини почасни грађанин нашег и Вашег града Б.

Чекајући Ваш одговор, не сумњајући у то да ће бити потврдан, припремамо досад невиђену свечаност на којој ћемо Вам уручити кључ града, да за Вас заувјек буде отворен, као што су отворена и наша срца и као што је неизмјерна наша оданост Вама и идејама којима нас визионарски усрећујете и водите у бољу будућност...

Ни ријечи више, мрмљао је док се, након што је упутио најсрдачније поздраве и жеље за дуг живот, потписивао на крају писма, читко, да Замјеник може лако прочитати свако слово и запамтити његово име и презиме. Не ваља, уплитао је неку посебну врсту задовољства и радости у своје мисли, не ваља бити преопширан. Кратко, јасно, прецизно. У средиште ствари, како су говорили предавачи на вишој политичкој школи. In media res! Не околишити и не китити оним што је сувишно. Да све буде јасно и лако схватљиво. Ето, у само неколико реченица, исказао је свој однос према Замјенику, изнио замисао да буде почасни грађанин града Б., позвао

га на свечаност, која ће, како је наговијестио, бити величанствена. Неће дати да се текст прекуцава, послаће га у рукопису, да дјелује присније и срдачније. Кад прочита писмо, Замјеник ће морати добро да запамти и град Б. и његово, Секретарево, име. А касније...

...На свечаности њих двојица ће сједити у средини првог реда у свечано украшеној сали. Посматраће Замјениково лице када ученици буду читали своје стихове о њему и када глумац, доведен из главног града, познат из многих телевизијских серија које можда и Замјеник гледа, буде читао образложење одлуке о проглашењу за почасног грађанина. Досад се нико тога није сјетио и он ће морати да запамти ко је први донио такву одлуку, а знаће и чија је то идеја и заслуга била. А последице тога... Пут ка врху сам од себе ће се отворати и бити широк, без икаквих завијутака, неравнина и препрека.

Тек када је писмо отишло Замјенику, Секретар је схватио да ће своју тајну ипак морати да саопшти Вајару. Позвао га је и рекао да осмисли најљепшу повељу коју је свијет видио и да нађе штампарију која ће је најбоље одштампати. Затим, давао је задатке Вајару, заборављајући да га понуди пићем, што се у последње вријеме све чешће догађало, он мора да изради рељеф који ће украшавати прочеље свечане сале и који ће Замјеник открити на свечаности проглашења. На том рељефу (*од најквалитетније глине и да буде испечен онако како треба, ни сиров ни препечен*, нагласио је Секретар) мора у рељефном облику бити приказан Замјеников лик, ведар, али ипак мало замишљен, да јасно наговјештава колико се он брине за свој народ. Скраћени текст одлуке о проглашењу почасним грађанином, који ће му касније дати, такође мора бити утиснут у рељеф, а Вајар ће најбоље знати како. И још, што је такође важно, треба обликовати велики кључ који мора бити право умјетничко дјело. Можда од тисовине, чуо је да негде на врху Врлетнице расте једно тисово стабло, а Вајар је крстарио планинским беспућима, пронаћи ће га. Повељу и кључ понијеће Замјеник, а рељеф ће остати у свечаној сали да свједочи да је град Б. први својим почасним грађанином прогласио вољеног Замјеника.

– Али, о томе никоме ни ријечи! Има да ћутиш као заливен! – припријетио је Секретар.

– Како да будем као заливен кад ништа не нудиш – простењао је Вајар и чежњутљив поглед упутио ка регалу с пићем.

– Ништа од тога! – одрезао је Секретар. – У овој ствари морамо до краја остати тријезни и трезвени!

Вајар је прво свакодневно долазио да разговара о томе какви би повеља, кључ и рељеф требало да буду, а већ дуже га нема, што значи да му се *родила идеја*, како је волио да каже, и да је повељу већ скицирао, за кључ нашао материјал, а у глини обликује Замјеников лик. Секретар му је по Активисти послао двије боце француског коњака и поручио да не жури, али и да не одуговлачи, јер чим стигне одговор мораће *у акцију*.

И ево сада одговора на столу, у писму с којег Активиста и Секретар не скидају поглед.

Крајње је вријеме да узме и отвори коверат, у мислима

Активиста пожурује Секретара, јер узбуђење и неизвјесност достигли су врхунац. Ако одмах не удовоље радозналости, могли би прснути као презреле лубенице кад се скотрљају са гомиле.

Нема више шта да се чека, мисли Секретар и пружа руку према коверту. Узима га, пипа прстима површину папира и осјећа његову баршунасту мекоћу, сасвим другачију од оних какве пружају друге врсте хартије. Приноси га носу и испуњава га некакав чудан мирис, као да је на коверат, док га је затварао, канула капљица Замјениковог зноја.

Отварај! Отварај, говори у себи Активиста.

Да га отворим, одобрава сам себи Секретар.

И, коначно, резак звук цијепања нешто чвршћег папира, сличан змијском псику, просврдла тишину кабинета.

Секретар полако извади пресавијен лист, па га, још спорије, расклопи.

Дуго је зурио у исписан текст, док су му се усне скупљале у незрелу оскорушу, прорез очију постајао све ужи, а лице бљеђе од коверта који је подрхтавао у још подигнутој руци.

– Потписао помоћник шефа Замјениковог кабинета – коначно је успио да истисне из стегнутог грла. – Читај наглас! – рекао је, пружајући писмо Активисти.

Сада је, увијек мирно, лице Активисте мијењало боју, док није постало прво сасвим црвено па одмах затим блиједо.

Руке и усне су му подрхтавале док је читао испрекиданим гласом:

Шеф Замјениковог кабинета овластио ме је да вас у његово име обавијестим да је ваш предлог врло занимљив и вриједан пажње. Мораћете, међутим, разумјети да не можемо дозволити да Замјеник прво постане почасни грађанин неког града у унутрашњости. Шеф кабинета предложиће градоначелнику главног града да што прије донесу одлуку да Замјеник постане њихов почасни грађанин, а онда и ви можете донијети сличну одлуку.

Увјерен сам да ће идеја шефа Замјениковог кабинета наићи на опште одобравање и велике похвале. Вама захваљујемо и исказујемо своје поштовање...

Тишина се, неколико наредних тренутака, могла прегрштима грабити по цијелом Секретаревом кабинету.

(Одломци из необјављеног романа *Громада*)

Миленко СТОЈИЧИЋ

ДОБРИ ДУХ ПЕТРА КОЧИЋА

Добри дух Петра Кочића сукну из стољетног мрака и праха гробнице у Алеји великана. У не баш сретном поређењу би пригушеним трепетом крила прхнула невидљива птица... Дух пишчев дуго лебди над Змијањем, трагајући за првим тијелом у којем ће се смирити. Сјети се старих знанаца из своје приче „Змијање“: „*Високо под небом, изнад Луњеваца и Вијагоште, вијају се и круже орлушине...*” Изабра орла, желећи да вољени завичај сагледа, осмотри одозго, из небесне орловске перспективе, да га обујми орловским свевидом. Орао у трену осјети како му се тијело просржи чудним дрхтајем а шупљином костију струјну, протече умилна топлина. И учини му се да је лакши. Силна жеља га повуче да слети на кров куће писца Петра Кочића... Намргођеним „*суморним, тешким небом*” изнад Змијања и Стричића, кружи, шпартата замишљена сура стогодишња орлушина, родног листа заметнутог у листару Кочићевог литераријума. Унутрашњем оку маштовитог „*видоње*“ орао трепетом крила листа Кочићеву књигу, а „*обичном*“ оку орао растјерује стада облачића, разгрће „*бјеличасте облаке, збијене као огромни сметови снџега*”, зашива подеротине на небу, муњама увученим у чунак кљуна. Разбујну слику употпуњују небеса изненада провиђена сунчевим осмијесима а „*испод планина у присојима, трепери магличасто, тиморно плаветнило*”. Сто година живота орао свија у концентричним круговима година на закукуљеном кљуну и офржалим канцама ногу. У нацрту ненаписаног а најављеног романа („*Пишем један роман...*“) Кочић га „*слика*“ у неколико шкртих ријечи; године на кљуну и канцама пореди са оним што му је најближе перцету пера – са пршћењем и витицама. У том, на брзу руку склопљеном, „*шарнопису*“ спомиње реченицу из своје приче у којој орао свија себи гнијездо од ријечи. Изненада, из гнијезда приче и нацрта романа, орао први пут излијеће у Змијање изнад Змијања. Из прстенованог кљуна не виси златна жица, како се на први поглед чини, него нит кукурузне свиле коју му Кочић, пинцетом пера, спушта

у кљун, да њоме причврсти гнијездо. Увртута временом, ужућена жегом божанске алхемије, нит кукурузне свиле и сличи божанској златној жици, трепавици коју орао носи на шљемерију поводом дизања новог крова Кочићеве куће; стара шимла је сагњила, кров прокишњава, а кућа плаче... Орао достојанствено, самозаљубљиво плута небесним мјехуром надуваним ваздухом. Замахује крилима, коси своју мисао и машту, подругљиво опонашајући косца, који, на земљи, тешко замахује косом и слаже откосе спржене травуљине. По ко зна који пут пролијеће знаним просторима и панорамама Кочићевих реченица, венама времена. Кочићево клупко реченица је његово гнијездо књижевности, по којем ће се прочути попут многих паунова, врана и гаврана, сова и других птичурина у златним крлеткама свјетских библиотека. Излијеће из приче „Змијање“ у чијој га мрежи реченица Кочић хвата први пут. Опуштено лебди, клизи ваздухом, надлијеће и облијеће змијањску долину, обашива је крилима и летом. И сам себе чашћава узвишеном орловском примисли у којој се, сјенама концентричних кругова, поново враћа под крила самога себе; прво у сјену свога тијела, а онда у само тијело. Свиђа му се та маштовита примисао и везује је кљуном у мождану мртвоузицу памћења! Испуњен је осјећањем слободе и силном, величанственом снагом; сачем од крила наткрива замљу. Дријема, опијен прамчиоцима и просторима плавети и бјелила. И када трене сном, приснијева како креира свој лет; броји замахе крила, намотаје на витло кљуна. Лети по концентричним круговима сплетеним у мрежу у коју се хватају омађијане птице. Сам је свој бог; лебди и намотава крилима и крљуном кануру од танких, блиједих, истањених сунчевих зрака, од шкакљиве и стидљиве муње и звука грома, од вуне облака... Ужива у префињеним лупинзима, чијом невидљивом кануром обавија пишчеву кућу. Намотава на кљун реченицу: „Упекло сунце, сажеже све...“

Долина под њим трепери; у трепету се растачу обриси свег живог свијета – кућа и торова, људи, животиња, дрвећа, трава и цвијећа. Све се растаче и прелијева у фатаморгани између неба и земље. Орлу се сјени у свевидном оку. Ни самом му, омамљеном, није јасно – је ли се то под њим свијет сасипа или разиграва у сјенама и осјенчењима? Трепће, зачуђен игром. Први пут, у дуговјечном орловском животу, очима не вјерује – Кочићева кућа клизи низ Кочића главицу, „силази у низину, у долину“. Трептајима ока броји непознате, незнате људе пресвучене, маскиране у сјене, који гурају кућу низбрдо. Чује једнога од њих, предсједника одбора за крађу Кочићеве куће, „дирљивог споменика сиромаштва“, како пише пјесник Тонтић, добитник „Кочићеве награде“: „Шта ће кућа у забити Кочића главице! Ко ће се горе пентрати, упремасе, са душом која му пишти у носу и срцем у грлу! Нека се Кочо сад мало рађа у долини, у низини...“ Нема више пишчеве куће на свом мјесту, на коју је годинама слијетао за вријеме

Збора и кљуном прикуцавао одваљену шимлу на крову... Види, на земљи, своју сјену и лови је, трга кљуном и канцама. Сад је сам. Бог, који свирка кроз шуљину његових костију, шири му крила и штирка небеса, дарује га памћењем; у можданим вијугама, кљуном и крилом преписује најљепше реченице писца Петра Кочића. Писац га хвата у мрежу реченица и посвећује у царству књижевности. Сад из реченица излијеће у своје сопствено тијело од крви и меса а не од мастила и клупка текста. Орловско „друго ја“ даје му толику снагу, да може крилима премјерити неколико небеса... Привиђа исте оне слике из царства књижевности; полудјеле пчеле које у дворишту зује и круже око главе лудог Мрачајског проте; катао који му сличи печеном волу; малог јазавчића, на којег неће “пикирати”, зграбити га и канцама “кастрирати” у своме гнијезду, на небу, под облацима...

Добри Дух Кочићев ослобађа се из орловог тијела и путем својих реченица силази у Бању Луку, упија се у бронзано тијело свога споменика у бањалучком парку. Није му мило што у рукама кипара, Аугустинчића и Радоуша, нараста у дива и протеже се у небо! Допада му се мало раскрыљена књига, одшкринутих корица – врата, коју му кипари тутнуше у руку. Добро је што књига нема имена! То је - Књига! Нека је свако назове по своме науму, и прочита како зна и умије. Испруженим кажипрстом деснице опомиње: „Узмите књигу у руке! Књига ће вас одвести у свијет! Књига је – Свијет! Без књиге нема живота! Књига је живот!“ Док сједи на својим бронзаним ногама, прилази пас луталица, умиљава се, чешка о ногавице. Као да накратко бјежи са ланца стихова урезбарених на споменику:

“Ко искрено и трасно љуби Истину, Слободу и Отаџбину, слободан је и неустрашив као Бог, а презрен и гладан као пас.”

Устаје, још једном погледа дивовскога себе; манта му се у глави од сопствене величине. Замјера кипарској машини у којој два - три пута прерасте себе. Прилази и она Циганка из приче да му „гледа“ у длан. Али не зна прочитати реченицу у коју је савијена линија живота: „Пишем један роман.“ И рече му: „Нећеш бити сретан у животу!“ Он се стресе од Циганкине љепоте и погледа дрхти ли књига под мишком дивовског себе изнад себе...

Кочић излази из времена своје приче „Са Збора“ (1905), и долази на свечану академију у своју част 50-ог Збора. На позорици види свој портрет сликара Шпире Боцарића. Допада му се што поетичким простором слике пада змијањска киша у боји и кваси му главу. Упија се у боје лика и сликаним очима посматра учеснике, госте и посјетиоце академије. Гледа у првом реду добитнике „Кочићеве награде који носе на шљемерију дарове, своје књиге. Забљеснут је

свјетлима великих кристалних лустера на плафону Вијећнице у Банском двору. Љепше му је у причи, у сјају и мирису реченица, у трави, биљу, међу јеликама и оморикама. У сијер-погледу од двије велике говорнице види – ракијски котао. Чуди се глумцима; с муком играју сјене причара Симеуна Ђака и његове помагаче, причаре око котла. Заборављају Онога Иза Каце, који из мрака, као „мали бог“ надпричавања, повлачи конце приче, на моменте засјењује и самог Симеуна Ђака! Глумци су успјешнији у приказивању данашњег „зулума“. У колу културно–умјетничког друштва препознаје „*кршину и наочиту*“ Мргуду; има „*крупне, дубоке, црне очи... нос прав, меснат, с округлим ноздрвама, мало навиише завинут..., усне набубриле и увијек црвене*“ а „*уз образе јој удари врео пламен*“; игра „*бијелим, облим ногама..., гори као да је у ватри*“ а сукња јој се задиже „*до изнад кољена*“; њена „*снага саливена, једра, пуна као у надојена јањета*“... Кочић уздише, дрхти. Слуша данашње писце; од њихових се стихова и реченица, налик шупљој љесковој кори, не би могла савити ниједна труба! На академији не читају његове радове; редитељ сматра да је „старомодан“ писац, а као трибун није по вољи данашњег трибунала! И није члан удружења књижевника! Подсмјјева се бесједнику који од њега, Кочића, више зна о Кочићу. Замјера главатим учењацима књижевности што га још нису како ваља протолмачили! Не опрашта младим генерацијама књижевника, доктораната и магистраната књижевности, који у мрежу својих научних радова хватају – увијек истог, јадног јазавца, који је и ојаловио брстећи њихово суво „научно“ лишће! Нека сјашу с јазавца, и у мрежу научних радова хватају пчеле које зује око главе и око куће Мрачајског проте; нека „измјере“ температуру Мргудиног тијела или муда пратинога коња; нека мало зађу у мрак приче и „ухвате“ Онога Иза Каце; нека престану комушати јазавчеве кукурузе а преброје запаљене паприке на чијем диму су се гушили Цибукарда и Ђурђија... Волио би да није чуо – наше муцање на матерњем језику! Не „трошимо“ дневно ријечи ни колико јазавца зрна кукуруза! Преучили смо и заучили стране језике а бркљачимо на матерњем! А он се за језик тукао у кафанама од Сарајева до Беча! Боли га наш језик када чује како цвили у високој школи и академији! Данашња „ћорава царевина“ ћоравија је него за Његова вакта! У цаку није јазавца, него жив човјек – хашки или неки други робијаш. Не препознаје Давида нашега времена; окренуо кожун наопако, блебеће и трабуња на енглеском! (Сав му је кожун прошивен фразама на енглеском језику!) У представи „Јазавца пред Хагом“ глуми *Дејвида* који не разумије јазавичји језик! Али стишће ноге од страха; није заборавио да јазавца може „уштинити“ тамо гдје не ваља. Данас је јазавца – ријетка звијерка и скуп кућни љубимац! На Змијању, студентима књижевности јазавца глуме гладни пси, луталице испалих ребара за хонорар од јагњеће или крмеће кости. Кочић се љути и на оне који га, онако комшијски, сасвим присно, зову

Петрић, Петрашин, Кочо... А те и такве није видио у својим књигама, у цркви, у библиотеци, у кафани. Сажалијева данашње књижевнике; као и његови, и њихови цепови шупљи су од неисплаћених хонорара! И они, као и он, просе паре да објаве своје књиге...

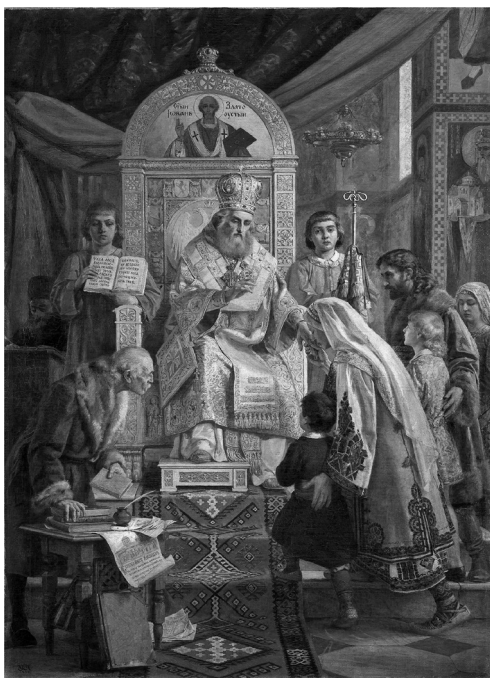
Добри Дух Петра Кочића поново се враћа у тијело орла, који улијеће у простор приче “Са збора”, чекајући погодан тренутак – да из приче дуну силне буре и “*планински вјетрови*“ који „*завитлаше млаку прашину у ковитлац*” и да, на старо мјесто, пренесу брвна пишчеве раскућене куће. А ситније кућне ствари, кревет, трonoшце, вериге, здјеле и кашике, пренијеће Кочићеви ликови. Орао ноћу кљуном откива и скида шимлу Кочићеве украдене куће, и носи је, међу канцама, на Кочића главицу, змијањски мали олимп и Ловћен књижевности, на темеље прастаре рођене куће. Крадљивце Кочићеве куће почела је да плаши и прогања прича у којој нечастиве силе ноћу Кочићеву кућу враћају на главицу, на старо кућиште. Они који су кућу раскућили, сад се крију, у страху да им сопствене куће нечастиве силе не раскуће. Пронијела се прича да су „нечастиве силе“ небеске удариле из Кочићеве приче као „*подмукле, страховите буре што ће у часку ненадно заурликати кроз планинске, уваласте продове*”.

Онај Иза Каце је причао о орлу који је кућу зракама мјесечине закачио за мјесечев рог и за рогове Јаблана и Рудоње. А онда су дунуле буре и вјетрови из приче, подигле кућу и спустиле је на старо кућиште. Потом су Кочићеви ликови извели тајну ноћну радну акцију незабиљежену у књижевности, под мртвом орловском стражом. Довучен је и Мићанов ракијски котао, па је Кочићева нова стара кућа заливена, „свјештана“ ракијом која говори сто језика, и причана, утегнута пружем од реченица некадашњих причанија и причевина, окречена ватреном четком и руменим свјетлом. Мргуда је служила ракију окрећући над ватром испијене чашице; ватра би букнула, цвркнула и просула из себе ужарено иверје. Мрачајски прото је благословио кућу пуцајући преко крова, у небеса... Кад је кућа поново нарасла до крова, на рогобе се попео мали Лујо. Онај Иза Каце је говорио имена дародаваца а Лујо је показивао поклоне донесене на шљемерију: Туба, “*ружна имена, а дивна створења*” донијела јабуку позлаћену својим “невиним и безазленим осмејком који заноси и опија”; Циганка, - крпу од “*поцијепане маглуштине*” а Лујо, - Јабланове рогове; дјечак Вујо љескову мочицу а његов дјед, Реља Кнежевић, приузу и сребрн гердан, своје токе и илике и овновско звоно; Мргуда, - зубун, прегачу, тканицу, кошуљу коју је често узгртала до изнад кољена, рупчић натопљен врелом крвљу, гердан са прса и “*меку поњавицу*” која је мирисала на њену “*врућу, преврућу зној*”; Симеун Ђак, - лисичином постављен ћурак, “*свету Староставну књигу, коју ми је прије тридесет година поклатио један*

Светогорац, кад је писао парусије, за пет, шест дуката” и полић ракије са малим дукатом на дну; пољар Јуре Пилиграп донио торбу ораха, љешника, сувих крушака, сувих шљива, сувог меса; довели су и слијепца Андрију Чојкадића са гуслама – гудалом је из струна “мљео” звуке, изнутра пјесмом учвршћујући Кочићеву брвнару; Мрачајски прото донио “млин, пун несамљевене каве” и једно звоно изнад врата – да звоњавом јави кад неко отвори врата...

Последња чаша на шљемерији

Испијене су последње чаше „ракије, мајке“, Кочићу у част. Борови, јелике и оморике зашумили гранама и лишћем од Његових реченица. Полако се, од силнога кресања, хладили утрнули, сажуљани рогови Јаблана и Рудоње. Змијањска долина је дубоко уздисала и удисала тешке мирисе трава и биља, притиснута, збијена под сачем мрака и тешким биљем ноћи... Из шуме реченица, из кола најљепших јелика и оморика књижевности, испрхује и Добри Дух Петра Кочића на чистину змијањске земље. Мирише милодув, љутику, трњине, дивље крушке. Пење се на Кочића главицу, жељан прага своје куће, кревета и колијевке, дрвене кашике. Једва чека да обиђе своје јунаке и да, заједно са њима, подигне тужбу против оних који су му украли кућу са „Кочића главице“. Зна имена крадљиваца...

Урош Предић - *Свети Сава благосиља српчад*

Томислав ЂОКИЋ

ВИОЛИНСКИ КЉУЧ

Рођен уз сам скут Мораве, у домаћинској кући, као првенац, Нинослав је требало да буде наследник плуга и новчаника, бразде и прага. Но, чим је стасао, одмах се видело да то њему неће ићи од руке. Картарош и јебиветар, све чешће се одавао скитњи, а славски колач и свећа нису га занимали. Купивши стару хармонику „HONNER“, јавно је говорио да „само будале живе од мотике“, а хлеб је потражио – у музици. Разочарани отац Добривоје лако га је отписао. Искључивши га као потенцијалног наследника, све је потписао млађем детету – ћерки Гордани.

Скоро четири деценије Адамовић је проћердао кроз лутање по белом свету, а деведесет прве, потиснут ураганом рата, вратио се у родни крај, али не и у родитељску кућу. Чаршија је о њему свашта нагађала, али није била баш увек добронамерна. Истина о њему избијала је из саме његове приче. Није с обе ноге био на тлу реалности, можда није био ни адамско колено, али у Адамовићеву искреност никад није требало сумњати! Инжењеру Маричићу, свом вечерашњем саговорнику, без устезања је признао да је и данас ручао „на рецку“. Мики „Цревцету“, власнику кафане „Три сељака“, платиће „кад заради“.

А кад ће зарадити, то ни он не зна! Све ређе има могућности да засвира у ресторанима и кафанама будући да се кафански свет, под налетом кризе и сиромаштва, осуо и проредио. На прсте једне руке може избројати старе градске бекрије које су још кадре да наруче „пиће за цело друштво“ и да уз то плате „музику уз увце“. Нема више ни богатих сеоских свадби, ни „дизања крова“, ни помпезних испраћаја у војску, а пропала предузећа немају разлога да славе јубилеје! Јесте, има и данас парајлија и то каквих, тајкунских, али ови, новокомпоновани „бизнисмени“ више воле да своје евриће троше на дискретну „пословну пратњу“ лепих девојака, него на кафанске теревенке. И ето, Нинославу Адамовићу, ако не врхунском, онда сигурно бар свестраном свирачу, једва да „налети“ по који рођендан каквог поднапитог госта. То је све! Од тога он живи, боље рећи: животари на вересију.

А да је доброћудни Адамовић свестран музичар, има сто доказа. За хармонику (има две „DALLAPE“ и једну „GUERINI“) већ је прави мајстор, а није му страна ни виолина, ни тамбура, ни гитара, па ни контрабас. Додуше, он себе сматра пијанистом иако ни дан није провео у некој од музичких школа. Једноставно, то је једино што му је у животу ишло од руке, па је, иако самоук, себе сматрао „другим Погорелићем“. У граду на Морави већина људи га сматра „досадним“ и „пропалим типом“, али кад успе да нађе саговорника који ће му платити пиће, с поносом прича о својој „музичкој каријери“ и крстарењу „по мору и копну“.

Адамовић, који сада покушава да задржи бар привид некадашње отмености, с поповском брадицом, црним шеширом, дугим мантилом и кожном торбом с дугим каишевима преко рамена, уморно се вуче градским улицама сетно се сећајући како је некад, у напону снаге, свирао по угледним кафанама и ресторанима дуж друмова Шумадије. „Из грла бијела“ извијао је „На Морави воденица стара“, па „Повела је Јелка два коња на воду“, па... Уопште, брзо се прилагођавао укусу средине и афинитету муштерија. У неком војвођанском бирцузу (код Чуруга) умео је, као прави Лала, да уз тамбуру запева „Наша је мајка устала, шалај устала“, да би већ следеће јесени на сарајевској Башчаршији („Код Меха“) и хармоником и уснама развукао „Боса Мара Босну прегазила“. На сплитској „пјаци“, уз сам споменик Марку Марулићу, идућег лета носио је морнарску мајицу и, уз гитару, ватрене Далматинце увесељавао „Наполитанском песмом“, а још више неизоставном „Вратија се Шиме“. Нема сведока који би то могли потврдити, али Адамовић, сада са олабављеним крупним чвором кравате, али са старим сјајем у крупним очима, приповеда како је у загребачком хотелу „Еспланада“ пуна два лета свирао искључиво на клавиру и како је најфинију господу одушевљавао Менделсоновим „Пролећем“, Брамсовом „Успаванком“, Штраусовим полкама, па Сен Сансом, Шубертом, Моцартом... Гости су одушевљено плесали уз троделни такт његовог валцера, а једне вреле јулске ноћи неком пијаном друштву из Крапине приредио је првокласно изненађење запевавши кајкавску попевку „Рожице сем брала“. Но, најблиставија (и, истовремено, најромантичнија) страница „маестрове“ биографије јесу његови наступи на броду „КОРЧУЛА“. Цела палуба се топила од милине кад он запева „Плови барка, дубоко је море“, а једина сенка коју је његова гитара донела с устрепталог Медитерана јесте један десети „просинац“, односно страшна бура у Вишком каналу, кад никоме од путника није било ни до какве музике, кад је море било просто полудело да се Нинославу учинило да не помаже ни његова скривена амајлија у недрима и да је „све готово“.

У сплитској луци није била укотвљена само Адамовићева „КОРЧУЛА“, већ и брод његове судбине. Ту, на сплитској риви, стао је на луди камен. У једној тамошњој „сластичарни“, под крилатим палмама, срео је Луцију, љубав свог живота. Њој није сметало што је он ветропир, а њему је годило њен далматински темперамент. Љубав на први поглед прерасла је у брак са две кћери, од којих је једна носила хрватско име (Зденка), а друга српско (Драгана). Почетна, заједничка

срећа касније се све више претварала у сударе два непомирљива света, а то се нарочито огледало у грчевитом настојању обеју страна да деци наметну своју животну филозофију и своје моралне назоре. Наравно, Зденка и Драгана су вечито биле распете између „крижа“ и „крста“, а разочарани „Нино“ (како га је супруга у почетку из милоште звала) све чешће је потезао чашицу. Од пијанисте постао је пијаница. Више није могао да га утеши ни прелепи поглед с Марјана на шарену, узаврелу риву и древну Диоклецијанову палату која својом виткошћу урања у широку, осунчану плавет. Ипак, можда би тај брак (иако на три точка) некако и опстао да деведесет прве није букнуо хрватско - српски рат. У олуји распаљених политичких и националистичких страсти Луција га је назвала „српском свињом“ и он је схватио да у Сплиту „више нема шта да тражи“. Деца су се, мада тешка срца, ипак солидарисала с мајком, а он је, као случајно преживели бродоломник, једног јутра, сам Бог зна како, освануо у Поморављу. На Пољуду му је остао леп, двособан стан с погледом на море и – успомене.

Но, Адамовић је сад сасвим други човек! Не само две деценије старији, него и избачен из животне равнотеже, налик на олупину брода, даноноћно пати за „децом“ и – бори се да преживи. Осећајући да све брже губи тле под ногама, Адамовић ново упориште тражи у религији. Заправо, он балансира између религије и мистицизма. Отежалих, болесних ногу, овај посрнули музичар (или музикант) посећује и литургију у Православној цркви, али и проповеди у Баптистичкој, па и у Адвентистичкој, исто онако ревносно као што је некад слушао католичке оргуље у Катедрали у Загребу. Под сваком црквеном куполом и под сваким крстом он је тражио оног истог Бога који уређује овоземаљске односе и трасира људске судбине. А његова судбина, ма колико горка и трновита, израз је „божје воље“, па зато на њен ток не може ни да утиче. У то је трбушасту несрећнику био и раније убеђен, а поготово сада, кад с лука олтара све брже клизи ка мутним водама мистицизма. Уосталом, све цркве су само различита лица једног истог Бога, а кашика се у њиховим портама не разликује, поготово кад долази из пуног тањира. То за Адамовића . више гладног него ситог, није било безначајно! У крајњој линији, једина срећа у несрећи за њега је у томе што је, наслутивши ратну буру, у Србију на време пребацио своју богату збирку музичких инструмената. Искрено признајући да је „калуђер без мантије“, он, у потпуно неизвесном ишчекивању зиме, „привремено „ спава у собичку помоћне зграде Баптистичке цркве, што потврђује да милосрђе брише све верске разлике. У исто време то његово (једино) богатство полако и неизбежно пропада на тавану старе ујакове куће у оближњем селу. За контрабас се ухватио прст прашине, жице виолине, клонуле као и сам власник, испреплетале се с нитима паучине, а на стари клавир марке „PETROF“ слећу комшијски голубови и засипају га изметом. Синтисајзер му оглувео а хармоника „GUERINI“ не памти кад је последњи пут zazвучала под везом хитрих прстију кроз животзалуталог власника. Упркос све очигледнијем разнизавању његовог јединог иметка, сетни свирач Адамовић баш на тој (још употребљивој) старудији заснива

своје планове о бољој будућности, боље рећи о великом скоку. Између две чашице, иако уморан од живота, он саговорницима везе причу како ће „све то“ распродати („бар за седам хиљада евра“) и како ће „крнути испочетка“. Смучио му се, каже, овдашњи (поморавски) менталитет:

- Овде вечито извирују преко плота и броје ти залогате! Не може Адамовић да схвати да свет неће да га остави на миру, да га пусти да болује свој бол. А он није ни мали, ни пролазан! „Она“ (мисли на своју бившу супругу) више „не може очима да га види, а о ћеркама једва да зна нешто мало. Млађа му се само једном јавила телефоном, али без неког емотивног набоја, а за старију је начуо (од неког трговачког путника „Подравке“) да се удала за „лијечника из Трогира“ и да има „дјеце“, али није знао да му каже колико и каквог су „спола“. За његово, нежно срце – то је премало! Исто колико та пуста даљина и међуљудска и међудржавна подељеност и супротстављеност, боли га и злурадо пецкање отровних земљака који му се садистички ругају што га је „Хрватица најурила“ и што се иследнички распитују за хиљаду детаља чепркајући по његовој интими као по најболнијој рани.

Но, доскочиће Адамовић и њима! Он, који је имао виолински кључ за све ритмове и мелодије, наћи ће кључ и за свој животни проблем. Окренуће он леђа тим зловницима и малограђанима, тим дангубама које „свој ‘леба једу, а туђе бриге брину“. Окренуће заувек! „Само да рас(продам) инструменте“ – заклиње се он у свој избор и пред собом, као најсветлију тачку, већ види сопствену будућност. Отиснуће се Адамовић у широку панонску равницу, тамо где никог не занима шта се ради „преко плота“, да ли си ћерку удао за црнца или за белца и да ли си је, уопште, удао! Чуо је да се у селу Локу, на југоистоку Бачке, јевтино продаје леп, очуван Гавранчићев салаш. Од пријатеља је такође чуо и за тамошњу (сумпоровиту) чесму. Та вода ће баш годити његовом осетљивом (не признаје начетост алокохолном) желуцу! Увече ће он, цењени уметник, на клавиру свирати отменој господи у новсадском хотелу „Војводина“ или у ресторану „Piros chizma“, а у поноћ ће се враћати у „Илок“ (брка га с Локом) да одмори и снагу и живце. Е, није то пусто „турско“ Поморавље! Тамо, где је бечка култура оставила неизбрисиве трагове, људи ће умети да цене њега, „правог уметника“! Осим тога, у „српској Атини“ имаће и додатни извор прихода. Радиће и као клавир-штимер, а у томе се одавно доказао. То ће му још више учврстити углед и напунити џеп. А викенд ће проводити искључиво на салашу, у сенци ћермова и дунавских врбака, или пецајући на неком од бројних, испреплетаних канала. А можда ће и шаргарепе производити?! То се „и те како исплати“! Тако ће (подразумева се) потпуно успоставити равнотежу тела и духа. По ко зна које једнолично вече на плочнику истог, поморавског града. Онај исти музичар (или музикант) Адамовић празних џепова сања пуне. Вукући се као пребијена змија, прича ону исту причу о сопственом (фениксовском) васкрсењу у „српској Атини“ и распитује се за оне исте купце (музичких инструмената) којих у ово време-зловреме нема ни на пушкет. Дабоме, опет вечера за истим (туђим) столом, на исти начин – на вересију!

Марија ПРГОМЕЉА

ОДРАЗ

Једног јесењег јутра господин Н. се пробудио, као по обичају, у седам часова. Угасио је старински будилник, пре него што је почео да звони и кренуо у купатило. Прао је зубе и чистио лавабо меканим сунђером, као што ради годинама, гледајући у бурму, мислећи о укусу пасте, а затим је ушао у дневну собу коју је госпођа Н. користила за спавање. На столу га је чекала кафа у наранџастој, стакластој шољи, коју је мрзео. Пожелео јој је добро јутро. Кафа је поново била горка. Попио ју је у тишини, попушио три цигарете, а затим доручковао сендвич са туњевином коју је, иначе, презирао, обукао овлаш испеглену кошуљу и сиво одело, једно од два која је имао, кренуо на посао.

Господин Н. је радио у једној фирми као референт за жалбе потрошача. Колеге су га дочекале са равнодушним изразом, тмурно, као дан у настајању, пожелеле му добро јутро. Дан је био као сваки други, мање-више: примио је неколико странака које су се жалиле на високе рачуне, проверио стање у програму, отворио зелену фасциклу, искуцао жалбе, љубазно се осмехујући. У два је отишао на ручак у ресторанску мензу, узевши, као и увек, шницлу и кромпир, купус салату и мраморни колач. После ручка је скувао кафу себи и колегама. Држао је до добрих односа. Примио је још неколико странака, куцао извештаје, стављао их у зелену фасциклу.

Као и сваког дана, пред крај радног времена, господин Н. је распремио сто, спаковао папире, одложио хефталицу и пенкалу, узео акт-ташну и кренуо кући кафкијанским корацама.

Обично није гледао око себе, нису га занимали излози и рекламе, али тог дана се десило нешто необично: негде на пола пута, близу центра, поглед му је пао на младу продавачицу у излогу која је облачила лутку у светло розе панталоне и црни сако. Имала је косу боје лешника, округле образе, на уснама црвени руж. Помислио је да је лепа. Баш у том тренутку, када га је погледала, он је, постидивши се, скренуо поглед и тада се десило оно неизбежно - угледао је своје лице у излогу.

Потрајало је само секунд. Видео је све. Титлови му нису

били потребни. Сетио се Кафке и Његоша, Павића и неке бајке о огледалу... Разрогачио је очи. Тело му се тресло. Покушао је да умири себе дишући дубоко, чак се и помолио, односно, промрмљао је неколико речи оченаша којих се сетио. Међутим, ништа од тога није вредело, бол је постао све јачи. Почео је да цепа кошуљу, надимао се и трзао. Узалуд. Пао је на земљу, подерао сиво одело, раскрвавио колена. Прлазници су мислили да има епилептични напад. Брзо су се склањали. Насмејана продавачица је подигла поглед, завршивши облачење лутке, и видела господина који ју је малопре посматрао са занимањем, како се гуши.

-Побогу- вриснула је, потрчала. Црна балетанка јој је спала. Било је касно. Господин у сивом оделу већ је био мртав. У једној руци је држао кравату, а поред њега лежала је ташна из које је извирила некаква зелена фасцикла. Загледала му се у лице, помисливши како јој је сада његов израз другачији, готово људски.

Господин Н. је стигао у локалну мртвачницу покривен црним сакоом, обучен у светло розе панталоне. „Чудна комбинација”, помислио је мртвозорник, закључивши да је покојник био некакав шаљивција, уметник можда.

У тренутку када су јој јавили за смрт мужа, госпођа Н. је пила кафу. Спустила је слушалицу, села за сто и отпила гутљај. Онда је устала и бацила наранџасту шољу, одлучивши да неће више куповати туњевину. На радију су свирали Дорси *The end*. Баш тада, на другом крају града, слушајући омиљену песму, насмејана девојка са црвеним ружом прелиставала је зелену фасциклу. Отворила је лаптоп и одлучила да напише причу.

ЈУНАК НАШЕГ ДОБА

Седела сам са пријатељем, пила кафу и разговарала. Претресали смо зборнике, часописе, могућности. Дошли смо и на тему билиотекара, неке похвалили, поједине покудили. Сетили смо се да је својевремено у једној установи радила библиотекарка која нам није позајмљивала књиге, те смо ми, тада студенти, одустајали и прогнани тражили друге изворе. Легенде о немилосрдној библиотекарки су се шириле, а реченице: „Дођи сутра.”, „Само у семинару” су ушле у анале. Шалили смо се на њен рачун, говорили да на вратима семинара треба да пише: „Студенти, не позајмљујте књиге.”

-Имао сам пријатеља, библиотекара. Диван човек. Увек ми је давао да носим књиге, каже ми пријатељ кроз осмех, и наставља:

-Умро је прошле године одједном.

-Знам га. И мени је. Не могу да верујем!

Заиста, не могу. Сећам се неке давне године када сам кренула да обилазим библиотеке и читаонице. Одмах ми је био симпатичан. Листао је каталоге са нама, седео за столом пребирајући по папирима, пушио испред. Висок, горштак, жилав, предодређен за теже, мушке послове, али се ипак одлучио за књижевност.

Волео је књиге. Сретала сам га на студенском тргу како их разгледа и купује код препродаваца, на књижевним вечерима. Увек љубазан, насмејан. Ближи контакт смо остварили након неколико година. Сећам се да сам изгарила око мог првог рада који је требао бити објављен. Копала сам по библиотекама, читала тог Црњанског, ђаво да га носи, и писала, писала. Тог дана сам чекала неке књиге. Вирнуо је у списак.

-За шта Вам то треба?

-Пишем рад о Црњанском и ћилимима. Надам се да ће бити објављен.

-Понесите књиге па на миру то напишите.

Одушевио ме је.

Рад је објављен. Те године често сам писала у читаоници и увек смо разменили по коју реч. Онда се десио пресудан догађај: објавила сам књигу. Негде пред промоцију, отишла сам до читаонице са намером да га позовем. Није радио те сам му оставила поруку са местом одржавања. Замислите-појавио се! Насмешила сам се када сам га видела у публици.

Како то обично бива, упала сам у гужву у какву умет да упаднем врло често. Десио ми се живот. Срела сам га још неколико пута, кратко смо попричали, видела га како пуши цигарету на паузи.

Набрала сам обрве.

-Јеси ли ту, пита ме пријатељ.

-Ту сам. Размишљам о пролазности. Људи пролазе, али њихова добра дела трају и живе кроз наша сећања. Тада знаш да је имало смисла.

-Слажем се.

Слава му!

КО ПЛАЧЕ?

Сањи Домазет

Падала је сентиментална киша, она која умије тротоаре и душу, која пада на плаве косе девојчица, голе бутине тинејџерки, на парове који желе да буду романтични, која обрадује усамљене, оне који вечито траже, запитани над судбином, оне који гледају у небо. Обрадује заљубљене у осмех, у добро, лепоту, уметност.

У тегет хаљини од плиша, са чашом у руци, стајала је поред прозора. Предратно време и Вагнер који ју је сећао на њега.

Био је њен професор књижевности. Увек у каринарним кошуљама, искричавог погледа уоквиреног наочарима. Ученици га нису волели јер је био чудан, захтеван, несебичан. Стално је вукао неке књиге. Немо га је посматрала као рибица, рамишљајући о његовим коврцама. Увече би стисла бутине и замишљала руке умрљане мастилом које круже по њеном стомаку.

Седела је у првој клупи. Писао би на табли, окренуо се и погледао је. Једном ју је случајно додирнуо руком. Тргла се. Стотину треперавих свитаца јој је прошло пред очима, а низ кичму протрчала

јегуља. Гледала га је док уписује час држећи перо, белим, вретенастим прстима. Пратила је његове покрете, прелазећи очима преко кариране кошуље и лица осветљеног изнутра. Сећа се да је наглас читала *Градинара 41* када ју је погледао на тај начин. Глас јој је задрхтао, утроба вриснула. За недељу дана се завршила школска година. Узалуд се освртала, није га било. У даљини, неко је слушао Вагнера.

Прохујале су студије, оставиле неку бору, нацртале лицемерне осмехе. Шетала је те зимске вечери, умотана у црвени шал, газећи по снегу. У глави облаци... Срела га је испред куле. „Побогу”, помислила је. Корачао је кораком истрошеног човека, гледајући у своје шаке. Његово лице било је угашено, у очима празнина, а прсти, они бели, танани били су задебљани, масни. Сед, обичан, увукао се у браон капут. Погледао ју је у очи и није је препознао. Одахнула је и затворила уста, стисла очи.

Падао је снег, онај који покрије гробове, и вратове, кровове и прагове, онај који пада као заборав. Снег који обрадује децу и меланхолике. Стајала је поред прозора и пушила. Звоно. Познати рукопис, пером исписани стихови *Градинара 41* и адреса. Ломила је прсте, неколико пута прочитала стихове и узела црвени шал.

Дочекао ју је у дневној соби. Седео је за столом. Около су биле разбацане књиге. Једина реченица коју је изговорио јесте када јој је понудио чашу вина. Климнула је главом. Изгледао је уредније у кошуљи на штрафте, чак млађе. Личио је на себе, чак је видела неколико варница кад ју је пресекао очима. Осетила је његове прсте на стомаку, стисла бутине. У позадини је свирала *Љубавна смрт*.

Пробудила се нешто после подне у свом кревету. Кафа и новине на столу, а у новинама, на претпоследњој страни вест: „Јављамо тужну вест да је наш драги...професор српског језика и књижевности преминуо ноћас...”

Ђуро МАРИЧИЋ

ПОГАНЧЕ И ЊЕГОВИ 'АЈДУЦИ

Засеок Ријека, у Хашанима, као и читав Подгрмеч, веч између 1970. и 1980. године, остао је без младих људи. На селу много старијих особа није могло обављати неке теже послове, морали су молити неколицину млађих да им помогну тамо гдје су старачка плећа постала нејачка. Групица младића коју је предводио, као дијете, највећи љутија међу њима, звани Поганче, никада није одбијала помоћ, али је она диктирала под којим увјетима и када ће пружити тражену услугу. Никада то нису наплаћивали нити су тражили било какву протууслугу.

Старији људи, у вријеме када је Ранко Станић био још дијете, пришили су му надимак Поганче и то му је остало за читав живот иако се он, када је одрастао, навелико промијенио, претворио се у навећег шаљивчину у селу. Да ли им се он на тај начин освећивао? Ни он то није знао, али ни враг није знао што ће он смислити да се нашали на било чији рачун и у било које вријеме.

Дједу Пантелији Кривокапићу, у касну јесен, указала се потреба да му се закоље свињче. Да се сакупи све оно стараца што још живи у Ријечи, не би они то могли урадити. Није било сигурно да би га могли придржати, може се догодити да им полузаклано побјегне испод ножа, па ето ти спрдње какава се само пожељети може. Народ ће је заувјек памтити и препричавати и свако ће приликом причања нешто ново измишљати и додавати да прича буде чим љепше накићена.

Размишљао је дуго дједа Пантелија што да ради, савјетовао се и са бабом Драгињом, закључише да нема другог, морају тражити Поганче да им он и његова дружина помогну. Дође Поганче да се договоре, сједе за стол, понуди га дједа ракијом. Док су пијуцкали ракију, Пантелија упита младића када би он то могао урадити. Поганче

се дубоко замисли као да нешто пребире по глави и рече:

– Сутра у једанаест сати имам некакав посао у Поткалињу, али ако почнемо рано, ми би то до десет сати могли обавити. Треба се само рано дигнути, прије зоре ватра мора бити заложена и вода зауврела. Можеш ли ти то ђеде направити, а остало је моја брига.

– Како не би могао, знаш ти Пантелију, он никада никуд није закаснијо. Ја се са другим пјетлима будим.

– Није тај ђаво ни код Марије Вејиновић закаснио – јави се Драгиња од пећи, на којој је пекла каву и пажљиво послушавала њихов разговор. Иако наглуха, није могла ниједна ријеч да јој промакне.

– ‘Ајде, стара бено, не мјешај се са тим својим глупостима у мушке разговоре, не скрећи воду на криви млин. – побуни се дједа.

– Теби је то криви млин, а мене још и данас због твог невјерства среце боли – показа баба Драгиња руком на десну страну груди.

– Па шта ‘оћеш, теби је увијек било доста, никада ти није мањкало.

– Није ми мањкало, али ме стално прогони мисао, што би било да ми је узмањкало, како би се ја јадна снашла?

– Добро ми смо се договорили. Вода мора бити загријана прије зоре. ‘Ајде да ја погледам још то свињче па идем за послом – рече Поганче када је попио каву – да видим колико људи треба да ми помогну.

Пођоше до свињаца. Отвори Пантелија свињац, указа се дугачки прасац тежак 180 кила.

– Добро, нас тројица ће бити довољно, ти ћеш ђеде у’ватити крв за крвавице. Ми ћемо свињче заклати, очистити га, истренчирати, приредити све да ви можете даље наставити. Што стигнемо ми ћемо вам урадити прије него ја пођем у Поткалиње.

– Хвала ти мили – рече дједа Пантелија, обрадован што ће Поганче већ сутра заклати прасца, зна он колико је младић презапослен, сви га траже, многима треба помоћ.

Сутрадан се дједа дигао и раније него што је требало, али када је пошао заложити ватру остаде без даха. На његово велико запрепаштење неко је однио његов свињац и свињче. Није било потребе ложити ватру. Врати се дједа у кућу да баби Драгињи саопшти страшни вијест.

– Куд нас и тако уби сиротиња, још да нам се и то догоди. Лоповлук се опет помамио у селима, проклета ова држава – рече Баба и пристави каву да се пече.

Сјели су пити каву када се појавише Поганче и његова два

пријатеља.

– Шта је ђеде Пантелија, шта је с ватром? – пита Поганче.

– Е мој синко, Кривокапићи су ноћас тешко настрадали.

– Што се догодило? – забринуто упита младић.

– Неко нам је украо и свињац и прасца – ојађено ће дједа.

– Немогуће! Шта говориш? – изненади се Поганче.

– Могуће је синко мој, данас је све могуће!

Мало затим чула се шкрипа запрежних кола. Дјед Пантелија изађе да види ко је то овако рано дошао на његово двориште, кад двојица младића возе на колима његов свињац и унутра прасац.

– Боже, како се ви поигравате са овако старим људима – вртио је главом Пантелија.

– Ништа се ми не поигравамо. – Рече Тривун, комшија од Поганчета – Ја чујем ноћас пас ми лаје, све се гуши од лавежа, дигнем се да видим шта се дешава, кад на сред мог дворишта свињац и у њему прасац. Неки ђаво, довезао и оставио свињац с прасцем ђеда Пантелије. Зовнем комшију Николу, ајде, кажем да вратимо овај свињац ђеду Пантелији, чујем да му Поганче и његова дружина требају клати свињче, а оно лопови га донијели и оставили на сред мог дворишта.

– Говорим ја овом свом старом невјернику да има вукодлака и вила, али он мене држи за будалу – с гњевом ће баба Драгиња.

– Ти мени говориш као да ја то већ одавно не знам. Знадеш ли да сам се ја бојао због њих ноћу ићи у млин.

– Бојао си се ићи у млин, а ниси се бојао ићи код оне курветине.

– Па шта ћемо сада, прасац је ту, а нема вруће воде? – упита Поганче забринуто.

– Сада је касно да се ложи ватра, док би се вода загријала прошло би много времена, а ти мораш у Поткалиње – снужено ће дједа.

– ‘Ајде ти њу заложу, ђеде, а Поткалиње је моја брига – рече одлучно Поганче.

– Немој ти ништа да губиш због мене. Можемо ми то заклати и неки други дан када теби одговара – забринуо се дједа Пантелија.

– Ма само ти ложи ватру, не брини моје бригае.

– Чујеш ли шта ти човјек говори? Што си се ту удрвенио као дрвена Марија – подвикну баба Драгиња на старца – дижи се и на посао!

– Идем, идем – шта се ту дереш, доста ми је и мојих мука.

Отвори дједа врата да изађе из куће када се зачу опет шкрипа нечијих запрежних кола. Изађе он на двориште кад кола, у пратњи

двојице ‘ајдука, улазе у његову авлију и на њима казан пун вреле воде.

– Боже помози, шта се то ноћас догађа? – упита дједа младиће.

– Не знам ни ја. Ја се пробудио кад видим на сред моје авлије неко заложиио ватру и грије воду у казану, а никог не видим – рече један од двојице младића. – И мене то занима који је ово враг.

– Богами ту је нечастиви умјешао своје прсте! – прекрсти се дједа.

– Прије ће бити да су ту своје прсте умјешали и анђели и ђаволи. Ти ђеде имаш срећу да су анђели надјачали па си ето добио натраг и свињац и свињче, а неко ти је још и воду угријао – рече онај ‘ајдук који је гонио коњску запрегу.

– Занима ме само ће је Поганче, мора да он још спава? – рече други ‘ајдук.

– Поганче? – зиму дједа. – Па Поганче, ено пије каву у мојој кући и послао мене да гријем воду..

– Е, тај мангуп зна да живи. Ђеде, исћерајте га ван. Идемо на посао, брзо ће десет сати!

Поганче и његова дружина убрзо се прихватише посла. Погурен Дједа Пантелија Кривокапић само је гледао како младићи брзо и спретно раде посао, којег се он већ неколико година прибојава. С тугом се сјећао како је и он то некада радио овако брзо као они, али задњих година старост га притисла и никако да попусти. А изгледа она и не мисли да је вријеме за неке промјене на боље.

Радомир В. ИВАНОВИЋ

ВЕЛИКА РАДОСТ СТВАРАЊА

„То нам на један нарочит начин,
казује случај дивнога војводе
Марка Миљанова, који је с три своје
књиге показао више литерарне
способности но сви такозвани
популарни књижевници нашега рода“.
Васа Стајић

КРИТИКА КАО ПРЕДУСЛОВ КЊИЖЕВНОГ РАЗВОЈА

Свака врста расправе о односу продукционог и рецептивног модела, примијењена на богато и значењима сложено дјело Марка Миљанова Поповића (1833-1901), најприје захтијева термилошко цизелирање, а потом и сасвим прецизну у потребу књижевнонаучне терминологије. Без двију наведених предрадњи, као што је својевремено упозоравала умна Исидора Секулић, умјесто нових открића и коначних рјешења о појединим темама, проблемима и апоремама аналитичари и критичари нуде неупотребљиве и неприхватљиве низове псеудопроблема и псеудорјешења. Исправност таквог становишта лако је провјерити слијеђењем књижевног и књижевнонаучног развоја у посљедњих четрнаест деценија (1875-2015), периода у коме је пређен дуг пут од позитивистичке и филолошке, преко формалистичке, структуралистичке и феноменолошке, до стваралачке и постмодернистичке критике. Мијењали су се методе, методике и методологије, али је средишњи број тема, проблема и апорема остајао и даље нерјешив, особито уколико имамо у виду однос малог броја најфреквентнијих бинарних опозиција: историја – стварност, умјетност – наука, усменост – писменост, књижевна – некњижевна форма, продукциони – рецептивни модел и низ других.

Више деценија уназад веома фреквентни појам *критика* мијења свој карактер и опсег значења. У првом реду, он се употребљава као *чврст термин* (тј. као дио науке о књижевности,

примјерен супстанцијалној теорији), а паралелно са тим, па чак и много чешће, као *термин-индикатор* (тј. као композитни појам, који истовремено припада великом броју сродних дисциплина, примјерен релацијској теорији). У теоријском огледу „Неуताжива глад за знањем (Прилог типологији књижевних термина)“, 2014, пишући о употреби једнозначних и вишезначних термина, пошао сам од становишта теоретичара и критичара Светозара Петровића, који у хвале вриједном дјелу *Природа критике* (1972) о томе пише:

„У студију о књижевности термин је чврст само дотле док је дефиниран у једној димензији дјела, на примјер у димензији језика. Међутим, док је само то, он не отвара према књижевном дјелу перспективу из које се оно може вредновати. Особине које књижевно дјело откривају у његовој битној комплексности, могу се означити само термином индикатором. Такав термин упућује истовремено на све три димензије у њиховом дијалектичком односу; оно што се њиме означаје није, међутим, објективно мерљиво“ (стр. 94).

Три деценије касније Петровићев истомишљеник Никола Грдинић од наведене дијаде створио је теоријску тријаду. У огледу „Запажања о ‘појмовима на пола пута’“ Грдинић децидно тврди:

„Наука о књижевности, као и друге науке, тежи изграђивању терминологије која ће бити једнозначна, тј. да однос термин – садржај буде кохерентан. Да то у науци о књижевности и није сасвим случај није потребно толико показивати, колико је важно разумети разлоге такве ситуације, њену природу и границе до којих су се у оправданом и потребном напору да се употреба термина изједначи и фиксира, може стићи. Када је реч о разлозима таквог стања треба указати или само подсетити да предмет проучавања и јесте такав да сâм себе именује и терминолошки означава“ (2005, 101).

Бавећи се дуго текстологијом, наратологијом, версологијом и генологијом (1981-2016), као и читавом лезезом тема, проблема и апорема садржаних у дјелу медунског мудраца и етичара, посветио сам му најприје естетичко-поетолошку монографију *Реторика човјечности (Морфологија и семантика дјела Марка Миљанова Поповића)*, прво издање Нови Сад – Подгорица, 1993, стр. 296, а друго Нови Сад – Бијело Поље, 2003, стр. 374). Затим су услједила два Поповићева избора дјела (у заједници са Рајком Биговић-Глушица): *Посланице* (Нови Сад, 2001, 2005, стр. 376), као и *Три књижевна аманета* (Подгорица, 2015, стр. 264), за које је предговор написао Никита Илич Толстој, а поговор Михаило Лалић. Као доказ евидентно нараслог интересовања могу да послуже пет зборника са културне, научне и књижевне манифестације *Дани Марка Миљанова* (Нови Сад-Подгорица, 1991-1998), као и завршна, синтетички конципирана илустрована монографија *Дани Марка Миљанова (1988-1998)*, Подгорица, 1998, стр. 320.

У психологији стварања преовладало је мишљење да се сви ствараоци и мислиоци могу подијелити у двије групе: оне који пишу сабрана дјела (Б. Пекић, на примјер) и они који пишу изабрана дјела

(Д. Киш, на примјер). Поповићево дјело прикладније, примјереније и функционалније издавати у виду изабраних дјела, јер тада брже и непосредније долазе до изражаја све његове репрезентативне стваралачке особености. У периоду од 1930. до 2015. године објављено је чак 18 избора. Ипак праву прекретницу у процесу афирмације Поповића као ствараоца, теоретичари и критичари пронашли су у издању *Сабраних дјела* у пет књига, која је веома занимљиво конципирао и приредио Милорад Стојовић (Титоград, 1967), а затим и *Сабраних дјела (Критичко издање)* у два волуминозна тома, која су зналачки приредили Јован Чађеновић и Љубомир Зуковић, професори универзитета (Титоград, 1989-1990). Она су послужила као непосредан повод за настајање десетак жанровски разноврсних монографија.

Од посебног интереса је пети том првог издања – *Наши и страници о Марку Миљанову (Избор текстова)*, 1967, с обзиром на то да се ради о првом издању публикације која је, евидентно, „развила укус“ за Поповићево дјело, а потом и стога што је приређивач М. Стојовић у „Напоменама“ (стр. 295-299) истовремено саопштио и сопствена становишта о писцу, дјелу и атмосфери у којој се одвија процес афирмације, с једне, док, с друге стране посматрано, он поуздано свједочи и о степену развоја литературологије у седмој деценији XX вијека. Одмах на почетку „Напомена“ он каже: „Како многи од тих текстова нијесу довољно познати и доступни ширем кругу читалачке публике, сматрали смо да би један овакав избор прилога наших и страних аутора о Марку Миљанову био двојако користан. Он би подстакао интересовање за проучавање његове личности и дјела, и, с друге стране, донекле надомјестио недостатак монографске студије о Марку Миљанову“ (1967, књ. 5, стр. 297-298).

Објављивањем више значајних монографија у периоду који је слиједио није, међутим, Јовану Чађеновићу, једном од најзначајнијих монографа и досљедног афирматора Поповићевог дјела, засметало да у огледу сродне провенијенције „Марко Миљанов у књижевној критици“ (1991) остане при двама већ споменути глобалним одређењима савремених критичара:

„Афирмативна усмена и писана ријеч пратила је Марка Миљанова од његовог ступања у друштвени живот. Он је врло рано постао јунак усмене књижевности о коме су се причале приче и пјевале пјесме, што је у то доба била необична и ријетка појава. Писало се и говорило о његовом учешћу у херцеговачком устанку и у другим народним покретима за ослобођење од туђина. Готово истовремено, он се јавља и као историјски лик, који је учествовао у стварању државе и ширењу њених граница, и као еписки јунак разгранате усмене литературе“ (стр. 121).

Не желећи да оспоравам било који од постојећих критичких модела (од аналитичког до генеративног), као и да онемогућавам анализу односа патријархалног и грађанског модела (тачније речено – наративног и скриптивног), у свим својим прилозима о М. М. Поповићу (има их педесетак), најмање пажње сам посветио војводи као легендарној личности, потом као историјској личности, а највише

пажње као даровитом књижевном ствараоцу у чије умјетничке вриједности не би требало сумњати ни једног јединог тренутка. Управо због тога је избор *Слово и вијек* (Марко Миљанов у огледалу критике) конципиран и реализован тако да у њему буду највише заступљени они критичари који су откривали и анализирали нове ознаке *литерарности* његовог дјела. То значи да је требало, понекад и из почетка, вредновати и превредновати читав Поповићев књижевни опус, а затим га ситуирати у контекст националне и наднационалне књижевности.

Термин *критика* Чађеновић истовремено користи и као чврст термин и као термин-индикатор, али и као композитни појам, јер он подједнаку пажњу придаје супстанционалној и релацијској теорији. У мом начину вредновања и превредновања (ради се о: литературологији, лингвистици, фолклористици и компаратистици) потпуну предност дао сам супстанцијалној над релацијском теоријом (ради се о историји, етици, психологији, социологији, етнографији, антропологији, педагогији и културологији). Природно и логички гледано, у првом реду нашли су се прилози књижевних историчара и критичара (Ј. Скерлића, Т. Ђукића, В. Петровића, Ђ. Радовића, М. Стојовића, Б. Поповића, Ж. Ђурковића, Н. И. Толстоја, М. Лалића, Ј. Чађеновића, М. Стојовића, Б. Н. Путилова, И. Доровског, Р. Биговић-Глушице, В. Латковића, Љ. Зуковића и других), а тек у другом налазе се они који припадају књижевности и науци сродним дисциплинама (Ј. Холечек, Г. Геземан, В. Стајић, М. Вукчевић, Љ. Јовановић, Љ. Ковачевић и други).

Моји аналитички и интерпретативни напори били су превасходно усмерени на то да у анализираном књижевном дјелу наратолошки и генолошки одвојим књижевну од некњижевне форме (1), затим да прихватљиво омеђим „гранично подручје“ (2) и, на крају, да највећи дио аналитичког интересовања усмјерим на само дјело, а тек потом на личног ствараоца (3). Бирајући између хронолошке, тематске и типолошке подјеле, определијелио сам се најприје за хронолошку подјелу (прва фаза 1883-1945, друга фаза 1946-2016), док је у трећем дијелу избора коришћена типолошка подјела. То практично значи да су наизменично или истовремено коришћени прилози који припадају „студију књижевности“ и они који припадају „студију културе“, издвојени у четвртој глави избора „Специјалистичка тумачења и разумијевања“. При томе је коришћена и тријада коју је предложио М. М. Бахтин – „хибридизација култура“, „хибридизација језика“ и „хибридизација жанрова“, будући да представља кључ за истинско одгонетање бројних проблема и апорема.

ПОЧЕТНА ФАЗА АФИРМАЦИЈЕ ПИСЦА И ДЈЕЛА

Од сâмих почетака (1883) па до данашњих дана (2016) проучаваоци слојевито структурираног Поповићевог дјела више су пажње придавали спољашњем него унутрашњем приступу. У првом кругу њиховог интересовања биле су наратологија и версологија (нарочито у првој фази), док се контекст тумачења и разумијевања

у другој фази истраживања битно проширио преношењем критичког интересовања на генологију, фолклористику и компаратистику. Савремена интересовања, међутим, у природном слиједу догађања, морала би бити превасходно посвећена текстологији и методологији, као најобухватнијем концентричном кругу, будући да је у њиховом оквиру лакше, брже и сврховитије усмјерити пажњу на проучавање односа поетике и ноетике, на проучавање процеса генерирања поетских идеја и књижевног текста, као и на проучавање односа архетекста, генотекста и паратекста, о чему зналачки пише познати слависта и германиста Зоран Константиновић (видети недавно објављену књигу Миодрага Радовића *Компаративни квартет*, Нови Сад, 2014).

На утврђивање изворног или основног текста упућује познати теоретичар Милослав Шутић у уводним напоменама занимљиво конципиране књиге *Трагање за методом* (Београд, 2010): „Тако се, тежећи егзактности природних наука, методологија науке о књижевности у последње време окретала тексту, као конкретној, чулној знаковности књижевног дела, сматрајући да ће се усредсређивањем пажње искључиво на документарну мерљивост овог елемента књижевног дела, разрешити сви проблеми те методологије“ (стр. 5). Утврђивање изворног или основног текста (*основнице*), у савременој теорији верзија, коју је образложио Бранко Поповић (*Верзије књижевног дела*, 1975), могуће је само уколико се он анализира заједно са другим полом бинарне опозиције (*изведеницом*), у жељи да се што прецизније и обухватније ријеше бројне енигме и парадигме књижевног дјела, тачније анаграми и криптограми, а најтачније проблеме и апореме.

Највећу тешкоћу у тумачењу и разумијевању *изведенице* у Поповићевом дјелу не представљају само ауторске интервенције које и нијесу тако бројне, као што би се могло претпоставити, него то што читаву тематику и проблематику усложњавају најприје интервенције познатих писара или преписивача (Михаила Ивановића, Тома Ораовца, Стевана Дучића, између осталих), затим редактора четири најважнија издања: Тома Ораовца у издавању и насловљавању *Посланице сердару Јолу Пилетићу* (Београд, 1883), Сима Матавуља у приповједачком првијенцу *Примјери чојства и јунаштва* (Београд, 1901), Михаила Вукчевића у издавању етнографско-књижевног дјела *Живот и обичаји Арбанаса*, Нови Сад, 1904-1905) и Љубомира Ковачевића у издавању историјско-књижевне хронике *Племе Кучи у народној причи и пјесми* (Београд, 1904). У мијењању односа *основнице* и *изведенице* видну улогу имају доцнији преиздавачи, писци предговора и поговора, приређивачи изабраних и сабраних дјела (критичко издање): Т. Ђукић, Ч. Митриновић, В. Латковић, В. Цаковић, Ј. Јовановић, М. Ражнатовић, Ђ. Радовић, М. Стојковић, В. Ђерковић, М. Јанушев, М. Меденица, Ј. Чађеновић, Љ. Зуковић и други, с обзиром на то да су најнепосредније, из издања у издање у знатној мјери мијењали и композициону и конструкциону схему Поповићевих дјела, те је временом постојало све теже утврдити основни текст, као и однос *основнице* и *изведенице*, (уколико није

сачуван пишчев оригинални рукопис).

О низу „приређивачевих мука“ искрено и сугестивно пишу: М. Вукчевић у уводним напоменама „Од приређивача“ (у Београду, маја 1904), Бранислав Н. Ивановић у огледу „Судбина рукописа Марка Миљанова“ (1991) и Ј. Чађеновић у недугом огледу „Проблеми критичког издања дјела Марка Миљанова“ (1991). На сложеност односа *основнице и изведенице*, као прворазредног задатка текстологије, указује М. Вукчевић у сљедећем пасусу:

„На срећу по ваљаност овога писца, пошто сам дјело већ уређено послао Матици, нашао сам оригинални рукопис, и мој ранији труд отишао је у вјетар, те сам изнова узео спис, и уредио га онако како треба. Знам поуздано да се војвода љутио кад су му преписивачи мијењали језик, али мијењање и дотјеривање текста, може бити, било је под његовим надзором и с одобрењем. Па, ипак, ја сам се држао његова оригиналнога рукописа не само у језику него и у тексту, држећи да је само оно, што је прво изашло испод његова пера, право огледало његова народнога казивања: а оно што је касније, може бити он мијењао, то је плод његове студије, свакојако зависне и од књижевнога језика. На тај начин, ово војводино дјело, надам се, овако уређено, биће фонографски снимак народнога говора, можда на штету ваљаности у погледу на углађеност, али од највеће цијене за науку о гласовима, облицима, синтаксу и народну психологију“ (кн. 2, стр. 222).

Спорови о ауторству и верзијама дјела трају од самих почетака критичких текстова која потписују два заслужна књижевника и критичара, афирматора Поповићевих дјела, средином 1882. године: Томо П. Ораовац и Данило А. Живаљевић, који је у приказу фрагментарне прозе (1901) записао и сљедећу реченицу: „Како је пак књига штампана онако како је писац написао, то ће се овом књигом необично послужити српска филологија и лингвистика, а онај литерарни стил може послужити као пример“. Као што је познато, унисоне похвале прекинуо је Т. П. Ораовац закаснелом констатацијом (изреченом тек 1930) да је он сâм аутор *Посланице сердару Јолу Пилетићу*, о чему ће више ријечи бити у наредне двије главе студије (особито у посљедњој).

Упркос свему, Ораовцу морамо бити захвални што је објавио књижевни првијенац *Посланицу сердару Јолу Пилетићу*, што је описао историјат настанка овог епистоларног дјела (1882-1883), што је читаоцима и критичарима предочио читав низ драгоцјених и поузданих информација о ефекту које је оно оставило у културној јавности Србије и Црне Горе (у којој је убрзо било забрањено), а посебно што је детаљно описана рецепција дјела и његова даља судбина (за неколико мјесеци распродато је издање од 3.000 примјерака). Највећу заслугу у процесу афирмације Ораовац је стекао аутентичним „Предговором“ (стр. III - XII), веома значајном за психологију Поповићевог стварања: „Који год Србин из ближе познаје војводу Марка, из ове посланице, чуће његове ријечи, осјетиће његове мисли; али овијем неће остат задовољан; јер Марко није навео овђен, ни краичак од богаства, његовијех мисли и говора. Који ли га из ближе

не познаје, овијем може остат задовољан, за то, што није чуо говор тога јунака, нити из ближе познаје ту племениту душу и тога човјека који по свему и свачему никоме другоме не приличи у Црној Гори до себе сâмоме“ (*Посланице*, стр. 63-64).

Уредник „Кола“, Д. А. Живаљевић, такође је задужио културну и научну јавност аутентичним свједочењем, преписавши предговор изгубљеној збирци Поповићевих епских пјесама (у Подгорици, 26. IV 1882) – „Како умијем, тако кликујем“ и правовременим приказом *Примјера чојства и јунаштва* (1901). Из друге књиге *Критичког издања* (1990, стр. 295-300) дознајемо да је пронађен аутограф М. М. Поповића и да је сачуван у двије верзије (у оригиналу и у препису), да га је сâм аутор насловио „Драги брате“ и да је, што је најважније, Живаљевић итекако у њему интервенисао, у жељи да га стилски и језички дотјера и учини што читкијим и занимљивијим, са пишчевом дозволом, или без ње.

Други тематски круг расправе о Поповићевом дјелу мора се посветити проучавању односа иманентне и експлицитне поетике, прецизније речено поетике и аутопоетике. Када је ријеч о аутопоетици, највећи број парадигматских оса садрже два Поповићева предговора: „Како умијем, тако кликујем“ (1882) и „Предговор“ *Примјерима чојства и јунаштва* (1901), који је саопштен у виду есејизиране прозе. Њиме се без тешкоћа могу припојити бројни ауторски коментари расути у свим објављеним дјелима и необјављеним фрагментима. У процесу крајњег конституисања основних премиса аутопоетике мора се поступати веома пажљиво, да би се сачувала аутохтоност Поповићеве поетолошке мисли и означио циљ или систем циљева које својим дјелом жели да оствари. На који начин је у пракси то остварено илустративно показују студије Радоја Радојевића „О поетици Марка Миљанова“ (у књизи *Токовима црногорске књижевности*, Титоград, 1978, стр. 121-154) и Р. В. Ивановића „Поетика дјела Марка Миљанова Поповића“ (у монографији *Марко Миљанов Поповић*, Бијело Поље-Нови Сад, 2003, стр. 9-50).

За разлику од топоса „афектиране скромности“, о коме зналачки пише Е. Р. Курцијус, 1996, Поповићеве идеографеме и поетеме краси истинска скромност (да својом неписменошћу помогну нашу писменост, како сâм писац тврди у виду парадокса); потом жеља да својим дјелом остави писани траг не само у историјату црногорских врлина него истовремено и о каталогу врлина и добара, при чему он користи књижевну уметност (причу и пјесму као најприкладнији вид писмености, што ће рећи *словесности*, како је свеукупну националну и наднационалну духовну традицију назвао познати научник Ватрослав Јагић, недуго после Поповићеве смрти. Ради се о познатом, често цитираном и интерпретираном ауторском коментару:

„Да пишем ове црте не нагони ме славољубље, јер ми оно никада није распињало груди, до једино ме нагони то: што видим да многи јунаци не само да умријеше тијелом, но и рад њихов умрије, који не смије бит заборављен. Зубја истине свијетли млогоме на гроб, иште спомена, а ту зубју нико не види. Па ми се заисто чини да ја дугујем онијем јунацима које познајем лично, или о којијема сам

изблизу чуо говорити. Могу ли ја овијем краткијем и невјештијем описом њи' обесмртити? То знам да не могу; али овијем, кâ неук чоек, желим спотаћи наше младе силе да завире у јата радна бесмртија љуђи који залуду радише да оставе бесмртни спомен, кад цио њихов витешки рад 'оће да покрије мрак заборавности (књ. 2, стр. 299).

Прву, праву, аутентичну, па чак и профетски интонирану пројекцију будућег интересовања историчара, теоретичара и критичара дао је Јован Скерлић у надахнуто писаном огледу „Марко Миљанов“ (1901). За разлику од сродног огледа, који је посветио дјелу Стефана Митрова Љубише и који врви од погрешних мишљења, судова и претпоставки, Скерлић је вођен сигурним критичарским нервом профетски предосјетио значај писца и дјела у непосредној будућности. као генерацијски „учитељ енергије“. Као водећи српски и југословенски књижевни критичар, не процјењује само естетичке вриједности Поповићевог дјела него истовремено указује и на њихов значај у различитим сферама националних дјелатности на историјским прекретницама (уочи првог и другог балканског, као и уочи првог свјетског рата). Скерлић је у Поповићевом дјелу препознао античке премисе једноставности, епске сугестивности и вербалне енергије која спаја савременост са прошлoшћу и будућношћу. У духу афирмативне критике, Скерлић исписује примјер непомућене апологије писцу и његовом дјелу: „Марко Миљанов је једна од најсветлијих појава наше расе. То је човек о коме би се могле написати читаве психолошке и филозофске студије“.

Колики је утицај Скерлић остварио својим критичким огледом на најбољи начин свједочи Вељко Петровић као даровити књижевник и књижевни критичар. У недугом огледу, „Висок, модеран дух и морал“ (1938) Петровић такође профетски најављује да ће Марко Миљанов ускоро избити у први ред наших стваралаца (заједно са Његошем, Љубишом и Матавуљем), да би читав оглед завршио једним поређењем које неминовно захтијева додатну аргументацију: „Смело се може рећи, осећањем мере, размера, тона, премашио је Његоша и Љубишу и Матавуља“ (Sic!). Истовјетно становиште брани и Васа Стајић у студији „Белешке о популарној књижевности“ („Летопис Матице српске“, књ. 292, 1913, стр. 32-53), који без икаквих ограда Поповићу упућује похвалу над похвалама: „Да таки сеоски Сократи нису само одлична публика за класичну књижевност, него да они могу и да је стварају, што је много више, то нам казује безимена народна књижевност под свим климатима; то нам на један нарочит начин, казује случај дивнога војводе Марка Миљанова, који је с три своје књиге показао више литерарних способности него сви такозвани популарни књижевници нашега рода“.

Најпознатији критичари с краја XIX и током прве половине XX вијека на задивљујући начин су прелазили преко Поповићеве аутокритике, саопштене у предговору „Читаоцу“, писаном на Медуну, 2. августа 1893. године: „...јер ми не бјеше рука перу навикнута, па се не слагаше једно с другијем, но свашто на своју страну: мисли, карта, перо и мастило – све се даљи једно од другога“ (књ. 1, стр. 49). На то

илустративно указује недатирани есеј И. Секулић „Стјепан Митров Љубиша“ (написан вјероватно крајем четрдесетих година прошлога вијека, послје боравка у Црној Гори), у коме умна списатељица и критичарка резолутно тврди: „Сви наши писци који су тај дивни народни језик носили у себи као природу и крв – немамо их сувише – грешили су заиста не само против чистоће књижевних родова и против симетрије литерарног стила, него и против граматике, али су оставили бесмртна дела“, мислећи прије свега на „језичку фантазију“ Петра Другог Петровића Његоша, Стефана Митрова Љубишу и Марка Миљанова Поповића.

ДОБА ПОТПУНЕ АФИРМАЦИЈЕ

У постхумно издатој књизи *Вопросы литературы и эстетики*, посебно у обимној студији „Слово в романе“, уврштеној у поменути књигу („Художественная литература“, Москва, 1975, стр. 408-446), Михаил Михайлович Бахтин испрено расправља о три значајна процеса у психологији стваралаштва: „хибридизација култура“, „хибридизација језика“ и „хибридизација жанрова“. Монографијом *Реторика човјечности* (Нови Сад-Подгорица, 1993, стр. 155-179) показао сам да је ова стваралачка тријада веома прихватљива и, посебно, примјењива на Поповићево слојевито структурирано дјело. Процес „хибридизација култура“ најприје сам примијенио у расправи о два културна модела: *Истока*, као аморфне, и *Запада*, као кристалне цивилизације; потом о односу два доминантна процеса у контексту балканске културе: патријархалног (наративног) и грађанског (скриптивног модела културе); да би се, на крају, позабавио односом усмене књижевности, као продукта колективне, и писане књижевности, као продукта индивидуалне имагинације.

У књизи *Heroische Lebensforme* (Berlin, 1943) познати њемачки слависта и германиста Герхард Геземан је одређени дио посветио Поповићевом дјелу расправљајући о овој тематици на теоријском и примијењеном нивоу. Управо овим поводом Геземан најприје тврди: „Од народног пјесника се захтијева двоје, иако то изгледа противурјечно: мора бити обдарена, творачка, индивидуална личност, и истовремено он мора бити толико мало индивидуалиста да својим схватањем стваралаштва, својим погледима на свијет оличава идеале своје заједнице. Чак и сâм, до извјесног степена, мора бити примјер заједнице. Тиме му, као ни умјетнику уопште, није одузета могућност да својом личношћу и својим стваралаштвом преображава, подиже, развија идеале своје заједнице“, а одмах потом, у продужетку, додаје: „Најљепши примјер такве личности је Марко Миљанов, који је био и не само „најбољи од свих Црногораца“, него истовремено и најбољи приповиједач и скупљач кратких прича овога краја“ (књ. 5, стр. 195), чиме је потврдио мишљење Сима Матавуља „мајстора-приповиједача“, саопштено у познатој аутобиографији *Биљешке једнога писца* (1923).

У континуираном развоју науке о књижевности и науке о језику у другој половини XX вијека убрзо је и у потпуности преовладало мишљење да је М. М. Поповић превасходно оригинални,

даровити и особени стваралац, а да се тек потом, у другом плану, може расправљати и о његовом сакупљачком раду, што се непосредно одразило и на одглас духовних дисциплина, а посебно на науку о језику. При томе мислим на однос природног и књижевног језика, тачније речено на однос аудитивне филологије (Ohrenphilologie) према визуелној филологији (Augenphilologie), а још прецизније речено – на однос живог говора (сказа) према писаном говору (у скриптивној форми). Ради се о Поповићевој „језичкој фантазији“, „депоу вербалне енергије“ или о експресивности и сугестивности поетског говора, који се једино може наћи још у дјелу С. М. Љубише, у коме такође тријумфује процес „хибридизација језика“.

На ту законитост упућују сви врсни лингвисти и приређивачи током XX вијека, од Михаила Вукчевића и Љубомира Ковачевића, преко Радоја Јововића, Ђорђа Костића и Драгољуба Петровића, до Бранислава Остојића, Рајке Биговић Глушице и *Речника Куча*. Стога расправу о доприносу монографских проучавања афирмације Поповићевих дјела започињем лингвистичким, као што су: Ђорђе Костић – *Речник Марка Миљанова* (Обрадила Rhea S. Das.-/s.l./: Wisconsin State University Superior, 1971. – XIV, стр. 337), Рајке Биговић Глушица – *Језик Марка Миљанова* (Културно-просвјетна заједница, Подгорица, 1997, стр. 345) и заједничког пројекта Драгољуба Петровића, Иване Ћелић и Јелене Капустине – *Речник Куча* (САНУ – Институт за српски језик САНУ, Београд, 2013, стр. 461), који је настајао готово пола вијека (интензивно тек од 1986) и којом је обухваћено 12.000 лексичких чињеница. Савременој науци о књижевности и науци о језику очевидно недостаје један исцрпни и зналачки рађен *Речник Марка Миљанова*, на што у више радова указују најпознатији савремени лингвисти.

Евидентни „прилив знања“ у литературологији и лингвистици представљају бројне књижевнонаучне монографије, од којих ћемо споменути следеће:

- Јагош Јовановић: *Марко Миљанов. Историјска и књижевна студија* („Народна књига“, Цетиње, 1952, стр. 222).

- Јован Чађеновић: *Књижевно стваралаштво Марка Миљанова* („Научна књига“, Београд, 1981, стр. 295).

- Дара Вучнић-Варга: *Сусрети, додири и прожимања усменог народног стваралаштва и писане књижевности у делу Марка Миљанова* („Научна књига“, Београд, 1982, стр. 216).

- Радомир В. Ивановић: *Реторика човјечности (Морфологија и семантика дјела Марка Миљанова Поповића)*, „Цветник“ – Културно-просвјетна заједница, Нови Сад – Подгорица, 1993, стр. 296).

- Бане Новаков Ивановић: *Истина о поезији Марка Миљанова* (ИТП „Унирекс“ – Народна библиотека „Радосав Љумовић“, Никшић-Подгорица, 1996, стр. 445).

- Михаило Вукчевић: *О Марку Миљанову* (Културно-просвјетна заједница, Подгорица, 1996, стр. 170), приредио Јован Чађеновић, и

- *Илустрована монографија – Дани Марка Миљанова (1988-1998)*, Културно-просвјетна заједница, Подгорица, 1998, стр. 320,

издата у свега три примјерка, коју је уредио Р. В. Ивановић.

Процесу потпуне афирмације писца и дјела такође су помогла и два публицистичко-књижевна издања Јосефа Холечека: *Марко Миљанов* („Просвета“, Београд, 1960, стр. 132), коју је превео Саво Оровић, и *Марко Миљанов у свом времену (шест казивања)*, Културно-просвјетна заједница, Подгорица, 1995, стр. 212, коју је приредила и превела Ленка Блехова Челебић. Веома значајан допринос остварио је Слободан Томовић дјвема етичким расправама, чиме је знатно проширен контекст расправе о мјесту и улози писца у времену коме је припадао: *Марко Миљанов и Миљан Вуков* (Цетиње, 1979) и *Војвода Марко Миљанов* („Ступови“, Андријевица, 1999, стр. 81). Посебно мјесто међу расправама заузима значајна књига Живка Ђурковића – *Чојство и анегдота* (Културни центар, Никшић, 1981, стр. 104).

Од бројних и драгоцјених расправа, студија и огледа неопходно је најприје подсјетити на четири сводне студије чији су аутори:

- Ђуза Радовић: „Писац Марко Миљанов“, објављена у знаменитој библиотеци „Српска књижевност у сто књига“ (књ. 23). Она је послужила као предговор избору *Јесен ратника (Одабране странице)*, који је приредио Михаило Ражнатовић (Нови Сад – Београд, 1971, стр. 315).

- Милорад Стојовић: „Надмоћ људскости“, објављену у популарном издању *Сабраних дјела*, књига 1, („Графички завод“, Титоград, 1967, стр. 9-29), која је систематично приређена.

- Јован Чађеновић: „Марко Миљанов у своме и нашем времену“, објављену у оквиру једнотомног избора – *Примјери чојства и јунаштва* („Обод“, Цетиње, 2001, стр. 9-30), у коме су представљени фрагменти из целокупног Поповићевог дјела (стр. 287) и

- Милорад Јеврић: „Дело Марка Миљанова Поповића у контексту реализма“ (*Српски реализам, том I*, Београд, 216, стр. 28, у штампи).

При коначном свођењу свих врста афирмације писца и дјела, као најзаслужнијем научнику у овој области, потребно је одати признање Ј. Чађеновићу, првенствено због акрибично рађене докторске дисертације *Књижевно стваралаштво Марка Миљанова*, одбрањене на Филолошком факултету у Београду, 21. јануара 1977. године, под руководством проф. Димитрија Вученова, врсног познаваоца српског реализма. Монографија је рађена по унапријед одабраној конструкционој и композиционој схеми. Осим „Увода“, садржи још XI просторно различитих глава, којима је Поповићево дјело обухваћено *in extenso*. Главе I, II, III, IV, V, VI и VII посвећене су примијењеној равни, а наредне главе: VIII, IX, X и XI – теоријској равни анализе. Сâмо по себи се разумије, да се након четири деценије од настанка монографије, а у зависности од евидентног „прилива знања“, могу кориговати нека од Чађеновићевих основних становишта, у појединостима (нарочито у области наратологије и текстологије), док је VI главу „Посланица сердар Јолу Пилетићу“ (састављену од пет ужих одељака) у цјелости учинио анахроном, о чему као контрааргументи свједоче следећа издања:

Р. В. Ивановић – *Реторика човјечности* (1993),
Бане Новаков Ивановић: - *Истина о поезији Марка Миљанова*
(1996) и
Марко Миљанов Поповић - *Посланице* (2001).

На крају студије „Марко Миљанов у своме и нашем времену“ (2001), времену у коме је сумирао сопствена аналитичка искуства и сазнања, Чађеновић је учинио две непотребне грешке када је закључио: „Књижевно дјело Марка Миљанова књижевна критика је прихватила од сâмог његовог појављивања али га књижевна историја није смјестила у одређени период наше књижевности. За то има више разлога: необичан карактер дјела, његова жанровска неодређеност, својеврстан синкретизам, истовјетност пишчевог израза са локалним говором, касна појава дјела и др.“ (стр. 26, Приређивач је на час заборавио да је то благовремено учинио Трифун Ђукић у својој историји књижевности – *Преглед књижевног рада Црне Горе од владике Василија до 1918. год.* („Народна књига“, Цетиње, 1951, стр. 273-305), као и Јован Деретић у волуминозној *Историји српске књижевности* („Просвета“, Београд, треће издање, 2002, стр. 827-829). Деретић је Поповићево дјело уврстио у VIII цјелину – *Реализам*, али не као самостални портрет, него као дио скупнога портрета у оквиру одјељка „Љубиша и фолклорни реализам“. У монографији *Стефан Митров Љубиша* (Бијело Поље, 2003), детаљно сам образложио неодрживост категорије „фолклорни реализам“ и Љубишино дјело уврстио у три прецизно дефинисане подврсте реализма: *протореализам, критички и фантастични реализам*. Поповићево дјело може се пуноправно уврстити у *критички реализам*. Шест деценија касније истовјетно ће поступити и Милорад Јеврић у својој *Историји српског реализма (том I)*, која се налази у штампи и коју нам је аутор љубазно уступио на коришћење, која је уврштена у избор *Слово и вијек*.

Чађеновић је међутим, такође сметнуо с ума да је и избор *Примјери чојства и јунаштва* (2001) ситуиран у контекст црногорске књижевности тиме што је објављен у знаменитој едицији „Вјечна зубља“, који је уредио Милан Брајевић, а која садржи сљедећих пет избора: Петар Први Петровић Његош – *Посланице*, Петар Други Петровић Његош – *Горски вијенац. Луча микроkozма*, Стефан Митров Љубиша – *Приповијести црногорске и приморске*, Никола Први Петровић Његош – *Књижевно дјело* и М. М. Поповић – *Примјери чојства и јунаштва*, сви издати исте године и код истог издавача („Обод“, Цетиње, 2001).

Ни други део Чађеновићеве констатације – о жанровској неодређености Поповићевог дјела – није тачан. Већ смо у поетолошкој монографији *Реторика човјечности* (1993) не само прецизно генолошки дефинисали поједина дјела: *Посланицу сердару Јолу Пилетићу* као епистоларну поезију (посланицу у стиховима), *Примјере чојства и јунаштва* као фрагментарну прозу, *Племе Кучи у народној причи и пјесми* као историјско-књижевну прозу, а *Живот и обичаји Арбанаса* као етнолошко-реалистичку прозу. Потом смо се детаљно бавили процесом интеграције фрагментарне и фрагментацијом интегралне прозе, на основу чега су дефинисани сви књижевни:

елементарна секвенца, анегдота, кратка кратка прича, кратка прича, новела и повијест, као и сви књижевно критички облици који се односе на њих и са којима чине бинарне појмове: приказ, чланак, оглед, студија, расправа и монографија. Осим тога, одвојио сам *писмо од посланица*, генолошки дефинисао *Посланицу честитковићу и одобриковићу*, као дијатрибу, аутобиографске записе дефинисао сам као „личну литературу“ (као што их је означио француски научник Филип Лежен) и тако даље. Најкраће речено, Поповићево дјело у потпуности припада закасњелом реализму, у вријеме када се већ увелико јављају појаве модернизма у књижевности, о чему пише П. Палавестра у књизи *Историја модерне српске књижевности* (Београд, 1986), подразумијевајући под „Златним добом“ године 1982-1918.

Неки од аналитичара и критичара указују на сложеност Поповићевог дјела у невеликом низу зналачки рађених естетичких, поетичких, критичких, фолклористичких и компаратистичких прилога, у које бих најприје убројао студију Љубомира Зуковића „Народне пјесме у Кучкој хроници Марка Миљанова“, објављену у књизи *Стазама усмености* („Универзитетска ријеч“, Никшић, 1988, стр. 29-86). Вриједни пажње су и предговори и поговори издањима Поповићевих дјела на албанском (Хасан Мекули, 1971), македонском (Миодраг Друговац, 1976), руском (Н. И. Толстој, 1996) и енглеском језику (Б. Поповић, 2001). Такође бих издвојио и доприносе аутора који су се бавили теоријом рецепције (И. Доровски, М. Лалић, Н. И. Толстој и други).

Мирко ДЕМИЋ

НИШТА СЕМ КИШЕ И ПАСА

*Не могавши створити себе, човек је измислио пса, врсту
потчињеног двојника.
Покушаваши постати човек, пас је престао бити животиња
достојна поштовања.
„Демони“*

1.

Псећи лавез је присутан готово у свакој књизи Видосава Стевановића, као звучна пратња човекова и доказ присуства демонског и заумног, али и као потврда неуморног деловања мрачних и убилачких нагона.

Свеједно да ли Стевановић инспирацију за своје псе баштини из древних британским веровања о *black dog*-у, да ли их ожевљава са неког од Дирерових цртежа, да ли су они тек једна од бројних Мефистофелесових метаморфоза из Гетеова *Фауста*, или, пак, воде порекло из балканских средњовековних романтичних легенди, познати као верни пратиоци витезова – он једнако лаје, режи и завија, нудећи (можда) лажну заштиту или ледећи крв у жилама.

Парафразирајући ону толико рабљену арапску пословицу о псима и караванима, можемо констатовати како је у прози овог писца тај пасји лавез језива константа, а све друго, сцене и догађаји, глумци и костими – пролазне су појаве, иако не мање битне. Али, ипак, достојне сажаљења.

Учене књиге кажу да су под овим небом човек и пас заједно преко десет хиљада година, огледајући се један у другоме, учећи један од другог и узајамно се користећи датим вештинама. У том чудном односу створено је још чудније савезништво и није претерано рећи како човек не би био ово што је данас, да у његовој близини није било пса, било у улози чувара или као судруг у лову, као што ни пас не би био то што је сад. Укратко, чували су један другог, и тако се испомажући, постали су зависни од узајамног постојања.

У Стевановићевим књигама као да чујемо промукли, бесни

лавеж, „очајно заурлавање“, те (зло)веснике доласка нечег и неког непознатог, а отуд и опасног, носиоце злих слутњи, најаве несрећа. Чује се, дабоме и вечно досадна киша, која цмиздри и слинави, удружена са тим „рундавима и злим чуваркућама“, злокобно навешћујући потоп или неког непознатог и невидљивог. Они „њуше смрад звери“. Пси увек знају више од човека. „Испрекидана псећа јарост, придављена ланцима, јасно је казивала да је неко ту.“ А тај *неко* је вечна тајна и извор страха; зао човек или звер, непоњатна сила или дух.

2.

Све би то, можда, и било неподношљиво да се небо није отворило, да се није продрло као стари мех, па „цурком точура“, ледена и досадна, нагризајуће све што живи и креће се под њим. Сасвим довољно да зацари страх и нелагода. Посебно се то види и осећа у Стевановићевој књизи приповедака *Рефуз мртвак*. „Горе је проваљено небо, доле каљава и клизава земља, између њих – слабост и глупост човечија које се вазда батргају као слепци на поледици, и несрећа као пакосни слепчовођа који се понекад цери себи у браду и заводи на странпутице.“

Па поврх свега тога и – пси. Или псетолики људи. Јер нико их не види, али се јасно чује док „очајно завијају у ноћ“. Има их свугде. Намножили су се као мишеви. „Градом су се смуцало много паса луталица. Кунице су по сву ноћ арлаукале и кевтале поред плотова и са сметишта. Клемпави, шугави, ћопави, ровашени пси сложено су завијали на месец, провлачили се испод ограда, завлачили у шупе, режали са прагова.“

Неком су пси савезници, неког одмах нападају, а само према реткима одају респект. Не зна се да ли према себи сличнима или различитима. „Обесна сеоска дечурлија пујдала су псе на њега. Но пси никако нису хтели на Филипа. Само су кевтали и завијали издалека, и брзо се уклањали пред његовом дугачком, костурастом, погрбљеном сподобом...“

Пас је избледело сећање на једно од врховних божанстава – вука. Прати људе попут сенке, као проклетство и као заштитник, судруг и крвник у исто време. Паса има и у једном од најважнијих пишчевих аутопетичких текстова, иако писан изнуђено, на десетогодишњицу од првог издања поменуте књиге приповедака. Писац се сећа околности у којима су настале те приповетке: „И тако сам седео у том забаченом подруму и писао дан-ноћ, изложен чистом постојању. Под прозорчетом је била септичка јама – око ње су се скупљали периферијски пси, гризли се и завијали.“ У те две реченице безмало су стала сва поетичка полазишта Стевановићеве ране прозне фазе.

И ево, чим смо се усредсредили на псе, готово заборависмо на кишу, која једнако сипи, кваси и дезинтегрише. „Сивкаста ранојутарња светлост, цеђ са равне плоче неба, цедила се кроз дроњке облака и капала на сјајне и змијасте шине преко катрањавих прагова.“

3.

Прелазну фазу развијања мотива пса у делу Видосава Стевановића представља прича *О хроници „Најезда црних паса“ (палимпсест)* у готово прећутаној књизи прича *Запечаћени град*. На крају приче стоји да је написана 1990. године.

У њој се наговештава протејска природа паса. Најпре се то дешава готово безазлено, тако што бели пси из непознатих разлога постају – црни. Надаље, у овој причи осећа се свеprisуство неког бића у очима хроничара. Оно се један трен конкретизује у облику пса, а већ следећег узима образину човека.

Затим, такође изненадно, нестаје паса из такозване стварности, из људског разговора, као да их никад није било. Својим нестаном, за собом, у ту нестварност повукли су и нека позната градска лица, до би њихова места заузимали непознати људи, љутљиви и без особина. Дакле, опасни. Пометња је настала и у телефонским именима.

Хроничар више не зна да ли му се причињава удаљен лавез који долази одозго, одоздо, са свих страна, можда чак и из његовог грла. У самом финалу, црне гомиле, до тад скривене, надиру са свих страна и крећу према хорничару, урлају и реже. Не зна да ли да их се плаши или да их мами, да ли да им се одупре или придружи, јер не разазнаје шта је од тога сновиђење а шта стварност, шта ова а шта она страна разума.

Ова сјајна прича као да слуги долазак грозних времена; она је мрачна антиципација рата који тек следи, а који ће бити предмет Стевановићевог постулирања у потоњим књигама.

4.

У делу Видосава Стевановића симболика пса своју финалну разраду достиже у трилогији *Снег и пси*, где се постулира феномен рата и необјашњива људска потреба да човек убија другог човека. Већ на самом почетку овог сложеног дела, дискретно се наговештава да се злочин десио. „Ускоро ће стићи фотографи, камермани и новинари. Они долазе нешто после паса и нешто пре свиња.“ Још дискретније се у причу уводе пси. Они су претходница и стална пратња злу. Неми су сведоци, а често и саучесници.

Злокобна улога у међуљудским сукобима напушта класично поимање псеће природе. Пас се променио да би загосподарио. Постаје све, пристаје на све. Он успоставља правила и диктира услове. Његова се природа увелико изобличила и почела да поприма људске обресе. „Мој Пас није обичан пас. Одавно то знам. Личи на пса. Има њушку, шапе, длаке, реп, све што има један пас. Нема ништа друго. Није мушко. Није женско. Не оплођава кује. Не нападају га други пси. То не види нико осим мене. Јер нико не сме да му приђе: насрће, уједа, заклао би. Ја видео случајно. Он није видео да сам видео. Без оца је, без мајке као и ја. Почетак нове врсте. Ако људи-пси не постоје, постојаће. И пси-људи такође.“ Степен псеће метаморфозе иде дотле да га човек више не бира за пријатеља, већ пас њега, постајући му

господар а не слуга. Коначно човек постаје пратилац пса.

5.

Дешава се нешто језиво, непоправљиво и застрашујуће. Људска и псећа природа се прожимају до непрепознавања. Две претходне несреће, два претходна несавршенства се умножавају у једну, необухватну и несагледиву. „Сањам да сам пас. У сну добијам шапе, канџе, длаке, оштре зубе, језик којим срчем воду. Мозак ми постаје псећи и остаје људски. (...) Да сви пси постају црни, да сви људи постану пси.“

Преображење доживљавају чак и сеоски пси, до тад тако различити од градских. И њих је захватила новонастала пометња. Готово да не личе на себе. „Сеоски пси нису више дебели и лењи. Не леже у прашини. Исправили су се, омршали, пронервозили се. Лају, кољу се између себе, скачу на стоку, нападају усамљене људе. Ни длака им више није жута и сива као некада. Проредила се, потамнела, преобразила се у чекиње. И Мој Пас је све чешће међу њима. Као да их прихвата за своје. И као да га они прхватају за команданта.“ Некад сумњичави и подозриви на све, сада се потчињавају без кајања и отпора.

Сада пас задобија наднаравне способности. Уме све и може свашта. Једва приметно се усељава у људе. Он постаје облик болести за коју не постоји лек. „Кад постанеш човек, многих се ствари мораш одрећи. Пре свега себе. Потом других. Кад постанеш пас, одричеш се само једне ствари: човека.“ Пас се претвара у сенку, настаје и нестаје независно од човекове воље. Претвара се у посебно чуло – а онда и сила које реагује на различитости, на сваког ко не припада његовој врсти, на сваког ко није из његовог чопора. И неће се на томе зауставити. Коначно, у недостатку непријатеља – кидисаће на себе.

Нестална је природа. И јесте и није. Постоји и не постоји. Зато је неухватљив. И опасан. Не знаш коју улогу игра. „... А он је углавном пас – и тек понекад то није...“ Час је близак, час далек човеку. Он постаје – све! Али и – ништа! Он је „лице, утвара или празнина“. И зато је бесмртан! „Није ни прави пас ни прави човек нити нешто између. ... Нешто посебно, сабијено и чврсто, неразумно и одлучно, спремно да убије и да влада – и да се потчињава свему што је јаче и луђе од њега.“ Нем је. Зато и постоји.

Тај пас, тај човек, човек-пас и пас-човек неупоредив је и неухватљив. Одазива се на свако име и равнодушан је на сваку милошту. Маше репом и кад напада и кад се потчињава. Не може му нико одредити доб, предвидети нарав; све зна и све види и на све је спреман. Не виде се на фотографијама, обитава само у сећању, а других доказа његовог постојања – нема. Никад не знаш да ли је равнодушан у својој отупелости или му је све јасно. На наше очи узима облик, мења га и истог се одриче. „Одједном видех као му се глава мења, чело иде унатраг, очи искачу, вилице се претварају у њушку и црна длака свуда пробија сиву кожу, а униформа спада са њега.“

„Као да није сасвим пас, као да није човек, већ нешто треће,

нешто сасвим посебно.“ То више није пас, већ лично – Луцифер. Коначно – пасја природа проговара људским гласом – али то више није човек, јер је његова природа променила ћуд; то такође није ни пас – јер ни он одавно не личи на себе. Наступило је време када постаје свеједно – да ли је реч о људима или о псима, када је сувишно питати „ко си“, већ „на шта си среман да пристанеш и шта другима да урадиш“.

6.

И, коначно, у драми карактеристичног наслова – *Водопад* – ова два лајт-мотива (вода и пас) представљају кулминацију. Петоро протагониста не представљају лица у комаду, већ „стране у сукобу“. То су: мајка (Хрватица) и ћерка (која не зна шта је), отац (Србин) и ћеркин љубавник (Муслиман) као и Алексис (за кога до краја не знамо да ли је човек или пас).

Радња се одвија у, испоставиће се – зазиданом градском подруму, док напољу бесни рат. Ћерка се тушира водом које нема, водом коју прижељкује, па је отуда толико присутна. Нешто касније, отац који се одрекао своје жене и ћерке, жеђаће за ракијом које је, такође, понестало.

Посебна прича је Алексис; испрва питоми пас, а потом и пас са људским особинама – да би се постепено претварао у zgodног а немог младића. Пошто је нем, очекивано се не декларише; други га виде као пса. Он је, у складу са својим псећим својством, смеран и послушан, препуштен вољи већине.

Тек ће се Алексис, на крају комада, препустити псећој или људској природи. Никад праву истину нећемо сазнати, пошто за исход комада то постаје небитно. Дакле, претвориће се у хладног и ефикасног убицу, а вода, која је кроз читав комад била ћеркино живо привиђење, задобиће размере – водопада. У самом финалу, она се обраћа Алексису (младићу или псу или младићу-псу или псу-младићу), усхићена својом фантазмагоријом: „Погледај само. Невероватно. Погледај само, драги мој. Водопад. Најзад водопад. Погледај само колико воде. Слушај како пљушти, како шуми. Боже, толико воде, толико хладне воде, чисте воде, толико воде. Вода, вода, вода, вода, вода, вода. Од воде је лепша само вода. Од воде је чистија само вода. Водаводопадавода.“

Климакс обиља које не постоји. Осим у литератури Видосава Стевановића.

Рајко ЛУКАЧ

ФОТОГРАФИЈЕ ЧЕКАНЕ ЧЕТРДЕСЕТ ГОДИНА

*Сјећање на Рудија Јелникара (1954 – 1976) и
Фестивал југословенске поезије младих '76 у Врбасу*

Не знам да ли бих се сјетио да ће се крајем маја навршити четрдесет година како сам био финалиста Фестивала југословенске поезије младих, да 6. априла нисам добио мејл од извјесне госпође Бојане Лемут. Писмо је било на словеначком, али сам одмах схватио о чему и о коме се ради, тим прије што ми је Бојана већ у првим реченицама објаснила да је њен стриц Руди Јелникар.

На помињање тог имена и презимена, пред очи ми је искрснуо заборављени лик младића са пажљиво обликованим брковима и кратком брадицом (за разлику од мене који сам на том фестивалу био сав обрастао у браду и косу). Сјетио сам се и да је био врло непосредан младић кога су сви учесници брзо завољели. И пјесма му је била врло занимљива, па је добио трећу награду. Ванредно је студирао на Педагошкој академији у Љубљани и био учитељ у Прежгању, гдје је уз обављање разредне наставе још и уређивао школски часопис. И наравно – писао поезију, као и сви ми што смо имали среће да нас позову на финалну смотру најпознатијег поетског фестивала у држави. То је, по мишљењу многих, била најкомпактнија и најдружељубивија генерација учесника овог пјесничког фестивала, па се тако и Руди одлично уклопио у општу атмосферу дружења, поетичких разговора и сањарења каквима су, иначе, склони пјесници на почетку своје неизвјесне стваралачке стазе у коју само они вјерују. У то вријеме фотоапарати су били још веома ријетки, а не као данас, кад су уграђени у мобилне телефоне који извирују из џепа сваког пролазника, па је Рудијев апарат често шкљоцао, а ми му сви дали адресе на које ће нам послати слике.

Поред Рудија, тих дана се с нама дружио и Франц Цурк, млади сликар из Љубљане, и његова (тадашња) супруга Вида, новинарка редакције за културу Радио Љубљане (која је узела по неколико пјесма од сваког учесника, те их тог љета превела на словеначки и емитовала на својој радио-станици, што је за нас био први „излазак“ у други

језик). Више им је одговарало друштво пјесника него сликара којих је на заједничкој изложби („Палета младих“) било из свих република СФРЈ. Толико смо се зближили да сам им обећао посјету у Љубљани, а договорио сам се и са Рудијем да се нађемо том приликом. Ни телефони нису били ништа чешћа појава од фотоапарата, па сам их почетком јула писмима обавијестио о свом доласку, на ком мјесту и у колико сати да се нађемо. У договореном ресторану чекали су ме Вида и Франц, а Руди се није појављивао иако смо наставили да га чекамо. Нагађали смо шта се могло десити да не дође кад је то чврсто обећао, па се и љутили на њега због изневјетреног договора, не слутећи да је Руди у болници.

Новцем који сам добио за Дргу награду на Фестивалу купио сам возну карту и половином јула отиснуо се возом у Ниш, Скопље, Солун, Атину, Истамбул и Софију. По повратку сам размијенио с Рудијем неколико писама и разгледница са још неколико путовања тих мјесеци прије мог одласка у војску. У писму датираним 3. октобра описао сам му, између осталог, сусрет у возу (ушао сам на станици Поповача, гдје сам посјетио другара који је тамо био отправник возова) са Златом Колунџић, младом пјесникињом коју смо упознали на фестивалу и која је путовала у Загреб да упише факултет (тих дана ће Руди и од Злате добити писмо, у коме ће и она описати наш ненадани сусрет). Читајући копију тог посљедњег писма за Рудија (чију ми је фотокопију ових дана послала Бојана Љњемут), видио сам да сам био добио његово писмо у коме је поменуо да је болестан, те сам се у свом писму распитивао да ли је нешто озбиљно и, не слутећи о како тешкој болести се ради, позивао га, ако је изишао из болнице и ако је на боловању, да дође код мене у Београд, прије него кренем наредног мјесеца на одслужење војног рока. На крају помињем да с нестрпљењем очекујем фотографије са Фестивала.

Али више није стигло ниједно Рудијево писмо, нити фотографије, а Бојана ми је сада, послје четрдесет година, написала да је међу Рудијевим списима нашла још писама од учесника фестивала и сви су га молили да им што прије пошаље фотографије, што му је написала и Злата Колунџић.

Послије војске радио сам као новинар и често сам долазио у Љубљану да правим интервјуе са личностима из словенчке културе, па се тако и моје дружење са Видом и Францом наставило и било врло интензивно. Понекад бисмо поменули Рудија, питајући се шта је с њим и чудећи се како то да нигдје ништа не објављује, а видјели смо да је био врло талентован пјесник. Па је почео грађански рат, ја сам напустио новинарство и више нисам имао могућности за излете у драге градове и честа виђења са драгим људима, те тако нисам одлазио ни у Љубљану, нити имао прилике да с неким поменем Рудија.

Тако је било све до овог 6. априла, када сам у свом инбоксу на интернету нашао писмо од ћерке Рудијевог брата. Написала ми је да је, у љето те године кад смо се он и ја упознали на Фестивалу у Врбасу, Руди тешко оболио и умро 28. децембра 1976. Она је тада имала четири године и код ње се налази стричева оставштина – рукописи, писма, фотографије и све што је чинило рано прекинут

живот младог учитеља и пјесника, те да намјерава ове године да објави књигу Рудијеве поезије, што ме је веома обрадовало упркос туги коју је изазвало сазнање о његовом трагичном крају, и да би вољела да јој напишем нешто о њеном стрицу.

У наредним јављањима Бојана ми је послала у имејлу и скениране фотографија, што их је Руди снимео у Врбасу (као и разгледницу коју је послао брату), те ме тако вратила у давну, заборављену младост, међу раздрагану групу младих поета који су дошли да у овом граду

доживе своје прве сусрете са публиком и чују прве судове о ономе до чега им је било највише стало – о својој почетничкој поезији и таленту. Тринаест дана касније стигао ми је и пакет од Бојане са фотокопијама већине Рудијевих списа, а и фотографије које су чекале све до сада да буду уручене

Душко Трифуновић и финалисти Фестивала 1976.

ономе коме су намијењене и сада су оне унијеле у мој живот далеко, далеко више радости него да сам их добио у вријеме њиховог настанка. Тако су оне итекако оживјеле у мени и свог аутора – Рудија Јелникара – као и многе ријечи и догађаје везане за лица која су блеснула у мојим очима сјајем младости. Али је у тој радости било и туге, не само због Рудија, него и због неколико других младића и дјевојака са ових фотографија а који су имали Рудијеву несрећу, те умрли далеко прије него што су стигли да напишу своје најбоље пјесме, или да проживе бар половину људског вијека – Злата Колунцић, Ђорђе Лазин, Звонко Тарле...

На фотографијама је и један младић са шеширом – Душко Трифуновић – стожер тог и свих потоњих фестивала у Врбасу на која је успио да дође. И тада, а и сада, завидио сам му на дјевојкама што се фотографишу с њим држећи своје лијепе главе ослоњене на његово раме, као и на безбројним духовитостима и поезији која је лако погађала душу сваког слушаоца а да није никада била ни плитка, ни кокетна, ни патетична.

Но, да се вратим Рудију и писму које ме је и изненадило и растужило. Вијест о његовој злехудој судбини је и даље једнако страшна и невјероватна, иако је прошло четрдесет година од нашег кратког познанства и тог трагичног догађаја.

Пред његовим кратким животом се не може остати равнодушан и жао ми је што је моје сјећање на наше тродневно дружења у Врбасу поприлично изблиједило и што не могу да више тога кажем о Рудију,

али оно чега се највише сјећам из тих дана у Врбасу, јер сам ту симпатичну анегдоту често препичавао у друштву, јесте догађај у коме је и он учествовао а који нас је све разгалио и засмијао. Нас неколико учесника Фестивала је пролазило кроз парк између хотела и дома културе, поред клупе на којој је сједило неколико доконих дјечака, од којих је један полугласно шапнуо осталима: „Ово су пјесници!“, нашто се наш другар из Сарајева нагло окренуо и тобоже љутито им одбрусио: „Хаћа ти је пјесник!“

Можда ова анегдота данас и није тако смијешна, али ми смо јој се смијали свих дана фестивала, а и у каснијим сусретима смо је радо помињали, довикивали једни другима: „Хаћа ти је пјесник!“ и изнова се смијали духовитој досјетки нашег другара.

CVETOČNI KAMEN

Na cesti leživa vsak dan
kamen in jaz.
In gledava tiha ljudi,
ki mimo gredo,
samo gredo,
še ne brcne jo naju –
ko da so brez oči.

Otožen kamen je moj:
ljudje, kje ste solze in rože pustili
ljudje, zakaj poznate le še korak?

Ponoči črn cvet je moj kamen pogнал,
črn kot kri tihih ljudi,
črn kot drevesa in dnevi jesenski.
Vse svoje solze v liste je zbral,
vso noč je kamen črno cvetal.

Zjutraj, zjutraj, je tih pešec hitel.
pogazil je cvet kot da ni nič.
Umrl je kamen,
vsenaokrog je beton.

*Песма с којом се Руди представио у Врбасу
и за коју је добио трећу награду.*

НОМАДИ ЛЕПОТЕ

Избор руске емигрантске поезије

Георгиј АДАМОВИЧ

[КАДА ЋЕМО ДА СЕ ВРАТИМО У РУСИЈУ...]

Када ћемо да се вратимо у Русију... ох, Хамлете источни, када?

-

Пешке, излоканим путевима, на 100 степени у хладу,
Без коња и тријумфа, без икакве клике, пешке ћемо ићи,
Али то вероватно знате, да временом ћемо стићи.

Болница. Када ћемо у Русију... делиријум среће,
Као да се у неком приморском врту коло окреће,
А скроз бели зидови личе на мразну предјутарњу маглу,
Њишу се танке свеће у леденом и успаваном Кремљу.

Када ћемо... доста, доста. Он је болестан, наг спава.
Изнад нас тробојка се њише, бедна застава,

И овде мирише етар, и загушљиво је и претопло.
Када се вратимо у Русију... али њу је снегом замело.

Време је да се спремимо. Свиће. Време је да се крене.
Два бакарна новчића на капцима. Руке на грудима прекрштене.

[ВЕЧЕРИ БЕЗ МЕСЕЧИНЕ, У ПРЕНОЋИШТУ ТОМ...]

Вечери без месечине, у преноћишту том,
Спавајући на грубим простиркама, обично,
Сањалице, где је твој свет? Скитнице, а твој дом?
Већ је касно да се тражи нешто идилично?

Јесења крупна киша удара у окна,
Обоје подижу погледе укочене.
Ко је та девојка? Зашто ли ћути она?
И зашто сада она лежи поред мене?

Јесење вечери, Бог ће знати где, двоје,
У душегупци, међу облацима дима...
Да, умрећемо, јер зар живот ово је.
Све је тако страшно. И повратка нема.

Константин БАЉМОНТ

БЛАТО

О, бедни животе, без буре, без осећања,
Хладни полумраче, без звукова, без огња.
Нема жалосних вапаја, ни гордог певања,
Није ноћна тама, а ни светлост дања.
Магле, сумраци. Усред мутног треперења
Помешале се контуре, и боје, и црте,
А у царству мртвих немоћно ћутање
Само дише отровно цвеће.
Црне жабе, у мочварама, где је
Вода успавана, мутна,
Уживају што слузаво све је
И воде кола злослутна.

У ДОМОВИМА

М. Горком

У мучно-тесним громадама домова
Живи гомила ружна, јадна,
Окована сећањима на избледела слова,
Заборавља стваралачка чуда.

Све је досадно у њиховим животима. Ако волиш,
Одмах ти намећу нешто тешко.
«Па, јеси ли срећан?» - «Да, па... ништа...»
Ох, да, није ништа смешно!

И венути, повући се у гробнице своје.
А негде у ваздуху лете птице.
Шта птице? Људско привиђење то је,
Бубе, стоноге и пауци.

Све циља у простор ненасељених пустиња,
Жеља иде слободном смеру.
Тамо нема за осећање осумњичених светиња,
Нема прикованих за веру.

Слободо! Слободо! Ко те је спознао,
Тај је знао како да ослободи реку.
И ако лавина жури да уништава,
Лавина је лепа заувек.

Који је био близу смрти и видео је,
Тај зна да живи лепо и складно.
О, људи, слушао сам срце своје,
И знам да је ваше - јадно!

Да, само ако бисте могли да разумете...
Али ево испред мене залупише се двери,
У својим кавезима патуљци су стегнути,
Брбљају: «Ми смо људи, а не звери».

Да живите у мраку, проклетства ту има.
Чезните, одмерени у својој бојазни.
Бледите у мучним својим домовима.
И даље идите од казне до казне!

Нина БЕРБЕРОВА

[СЕТИ СЕ ОНОГ ШТО БЕЈАШЕ...]

Сети се оног што бејаше,
- Беше то величанствен трен!
Од младости наше
Не оста траг, ни сен...
Али ми смо још живи,
И можемо да поновимо
Тај удар непоновљиви,
Који већ преживисмо.

Памтиш ли тај лет
И потом крвав пад?
Учинимо то опет,
За љубавну глад.
Немој да кажеш
Да више немамо снаге:
И у овом свету можеш
До лепоте наге.

Знам да си тих, спокојан,
А мене немир куша,
И немаш несаницу, као ја,
Слушај како плаче душа.
Питаћеш: чему ридање?
Не може да се скраси,
Креће у ново лутање,
Као љубавни сиромаси.

Раиса БЛОХ

[ГОСПОДЕ! ДАЈ ДА УМРЕМ ОДЈЕДНОМ...]

Господе! Дај да умрем одједном,
Никад да не проживим свој век,
И не видим небо дијамантно,
Плаве и узбуркане реке.
О Господе! Да потонем на дно,
Заборављајући се заувек.

Колико ћу дуго ја лутати,
И посвуда се расипати,
Док не умрем од скромности?

Пошаљи ми врло просту
Земаљску срећу златну
Или ме да спавам пусти.

Иван БУЊИН

ПЕТАО НА ЦРКВЕНОМ КРСТУ

Миче се, окреће, измиче свима,
И тако висок положај има!
Уназад иде цео небески свод,
А он само напред - и пева оде.

Пева о томе како живимо,
Али и да ћемо да умремо,
Јер то је судбина која нас чека -
Баш као облак, баш као река.

Пева о томе да све је варка,
Само тренутак судбинског дара
И очев дом, и мили друг,
И круг деце и унука круг,

Да се вечно спава само мртвим сном,
Вечан је храм Божји, крст, али и он.

12. XI 1922.

Амбуаз

[НОЋУ, У ТАМНОМ ВРТУ...]

Ноћу, у тамном врту, зауставио се на улици,
Видео је у мезанину осветљеном:
Изашла је... вратила се - већ је у спаваћници,
И са косом на рамену, уплетеном.
«Запамтите бивши! Сетите се како је у рају...»
Не журећи, собом бавећи се,
Угасила је ватру... И певају,
И певају славуји, исцрпљујући се.
Таман дом, поноћ у мирном врту.
Помоли се под небеским бездном,
На заветну гледајући звезду
У белој прашини звезданој.

16. X 1938.

НОЋ

Ледена ноћ, мистрал
(Он још није стих).
Видим у прозору блесак и даљ,
Шума, брда голих.
Златно светло је непомично,
Више не сија.
Никога на месечини,
Само бог и ја.
Њему сам поверио
Своју мртву жал,
Коју од свих сам крио...
Хладноћа, блесак, мистрал.

(1952)

Александар ГАЛИЧ

РАЗГОВОР СА МУЗОМ

Не занима ме да ли ћу погинути негде или не,
Свеједно бесмртна слава досуђена ми је
Усред такве географске ширини и дужине,
Да је не могу наћи колико год тражио је...

У овом дому, у светионику мом!..
У овом дому не лупају капци,
Не буље из углова предмети,
О празној слави нико не бунца,
Ту је све истина, ствар вечности!
У овом дому, у светионику мом!..

Ако моје име у разговору празном
Баце у блато са равнодушном ревношћу,
Врати се у тај дом, врати се у тај дом,
Где ће нас наградити бесмртношћу...

У овом дому, у светионику мом!..
У овом дому не прате моду,
У овом дому нећеш чути цез коду,
Али долази море у овај дом,
Не брини, све то је одједном!
У овом дому, у светионику мом...

Ако локални политичари с тихом срећом
Најаве, коначно, погреб мој,
Врати се у овај дом, врати се у овај дом!
Где је моје спасење и васкрс мој!

У овом дому, у светионику мом,
У овом дому увек је – подне,
И нема лоших и црних вести, не!
Запамти био сам с тобом овде!
У овом дому ми смо увек заједно!..
У овом дому, у светионику мом!...

КАДА СЕ ВРАТИМ

*... Када умире трава – суши се,
Када звезде умиру – гасе се,
Када коњи умиру - издишу,
А када људи умиру - певају!*

Велемир Хлебњиков

... Када сам напустио Русију, нисам понео са собом ниједан рукопис. Ни концепте, ни бележнице, ништа одређено. Нисам био сигуран да ће моје рукописе пропустити, надао сам се у своју памет. Памет ме није издала! Ипак, данас, три године касније, уз велике тешкоће завршавам рад на састављању овог зборника. Многи стихови и песме, који су сакупљени овде, сачињени су још у Русији, то су последње песме које сам потписао речима - Москва, Жуковка. Сребрни Бор, Переделкино.

И веома ми је тешко да се одвојим од ових стихова! Увек мислим да је постојало још нешто, и још, и још, да сам, после свега, пуно тога расуо, заборавио... Можда сам стварно, уистину, нешто заборавио!

Александар Галич

КАДА СЕ ВРАТИМ

Када се вратим - не смеј се - када се вратим,
Када протрчим, без додиривања земље, по
фебруарском снегу,
По једва приметном трагу у топлину и негу,
И, уздрхтавши од среће, на птичји твој зов
се одазовем,
Када се вратим, о, када се вратим...
Слушај, слушај - не смеј се - када се вратим,
И десно од станице, оштро од царинарнице,
И право из станице ка општем метежу ништавне
улице,

Банем у град, у ком сам осуђен и понижен,
Када се вратим, о, када се вратим...
Када се вратим, ја ћу отићи у тај јединствен дом,
Где плава купола нема моћ да конкурише небу,
И мирис тамјана, као мирис сиротишта у хлебу,
Удари ме и заплете се у срцу мом...
Када се вратим... О, када се вратим...
Кад се вратим, зазвиждаће у фебруару славуји
Тај стари мотив, тај заборављени, давнашњи
бруј,

И ја ћу пасти, поражен својом победом бих,
Клонућу главом, као у пристаниште, у крило теби,
Када се вратим... А када ћу да се вратим?

Иља ГОЛЕНИШЋЕВ-Кутузов

ПЕПЕО

Као шака пепела чиста је моја туга,
Као шака пепела лака.
Слабашну чежњу више да слушам
Не желим,
Ни вапај побеснелог
Очајања,
Ни бледи мамурлук
Сумње.
Доста је. Спровело се -
И на испруженим мојим длановима
Бисерни пепео
Видим,
Пепео димни.
О ветре приморани,
Зар је моја душа бесплатан дар.
И у шикарама,
Јесењим, лакошумним шикарама,
И у пољу чистом, и на стрмим падинама,
Подиће се духови спаљених година,
Заборавних обала Лете,
И тајанствени приснуће се људима снови,
Лаки и тужни...

Вјачеслав ИВАНОВ

НОМАДИ ЛЕПОТЕ

*Номади Лепоте су уметници.
„Пламеници”*

Вама – предака грање,
И гробаља тескнота,
Нама – слободне скитње
Досудила Лепота.

Свакодневна издајства,
Свакодневно нова стања:
Безизлазног плена
Лутајућих обмана.

О, верујте и даље у чуда
И бајке свих завеса,
Свих пролећа смарагда,
Све ширине небеса!

Уметници, пасите
Стада ваше маште;
Пренувши класје –
Напуштајте – целине!

Из своје својевоље
Сурвајте се као хорда
На принудне њиве
Где роб се јармом горди.

Гази им рај, Атила –
Над новом празнином
Грануће твоја светила,
Твоје степско цвеће!

1904.

Георгиј ИВАНОВ

[РУСИЈА ЈЕ СРЕЋА...]

Русија је срећа. Русија је светло.
А можда је с Русијом нестало све то.

И над Невом сунце није залазило,
А Пушкин у снегу није умирао,

И нема ни Петербурга ни Кремља -
Нема снега, снега, само поља, поља...

Снег, снег, снег... А ноћ је дуга,
И не растаје се никад од снега.

Снег, снег, снег... А ноћ је тамна,
И никада се неће завршити она.

Русија - тишина. Русија - прах.
А можда је Русија - само страх.

Конопац, метак, ледена тама
И музика, да сиђеш с ума.

Конопац, метак, затворенички освит
Над тим, што још није именовано свет.

[ДОБРО ЈЕ ШТО НЕМА ЦАРА...]

Добро је што нема Цара.
Добро је што нема Русије.
Добро је, не постоји ни Он.

Само се жути зора,
Само су звезде леденије,
Само је година милион.

Добро је - нема никог,
Добро је - нема ничег,
Осим црног и мртвог,

Да мртвије не може да буде
И да црње не бива,
Нико нам помоћ не нуди
И помоћ нам не треба.

1930.

[ВИШЕ МИ НИЈЕ СТРАШНО...]

Више ми није страшно. Тамно ми је.
Полако у амбис летим
И не сећам се ваше Русије
И не желим да је се сетим.

И није више у мом гласу језа,
Банална и слатка меланхолија,
Поља ражи која се повија,
Измаглица, пропламсаји, бреза...

[НЕМА ПОВРАТКА...]

Нема повратка. И зашто да се вратимо?
Одвикнули смо се да опраштамо, да волимо,
Заборавити никада нећемо да научимо...

Спава тихо и слатко иностранство,
Море равномерно шуми. Овом
Свету стиже пролеће, а ми се мучимо.

Јуриј ИВАСК

СЕВЕРНА ОБАЛА

[ВОЂА...]

	Вођа	
трезан	бодар	
штедар	добар	
	вођа	
трезан	-	чист кључ
бодар	-	бео дан

штедар	-	јасна луч
добар	-	храста сен
	вођа	
трезан	бодар	
штедар	добар	
	вођа.	

[НЕ, НИЈЕ ДОМОВИНА...]

Не, није домовина, матерњи језик
 Среће ипак ми је дражи;
 Те ноћи сасвим блед и тих
 Легох на празан лежај;
 У великој празнини - ништа,
 Осим руских песама и стихова?
 И све ми је ближа и лепша
 Тајна некад изречених слова.

Дмитриј КЛЕНОВСКИ

ДОМОВИНИ

Између нас су врата и браве,
 Али у мојој скиталачкој судбини
 Ја ти и даље проносим славу.
 И у туђини - ја служим теби.
 Сада ти нисам потребан ко брат,
 Занемари тај бездомни век,
 Све чвршће омча стеже ми врат -
 Ти си са мном свуда и заувек.
 Минула су тешка времена,
 Драга пружа ми се рука нека...
 Преко мора, кроз невремена
 Ја ћу се вратити теби издалека.
 Немам питања, ни одговор да дам,
 Само тражим твоје вољено раме,
 И твој миг, то ће бити знак за ме,
 Све друго ти опраштам.

1975

ЕМИГРАНТСКИ ПЕСНИК

Он не живи у Русији - то
 Његова је судбина клета,
 Али он је руски поета,
 Био и остао – само то.

Нека оде све што је сувишно
Ка забрањеној домовини -
Ови листови покидани
Тамо су очекивани, нужни.

Уче их напамет, са страхом,
Преписују потајно, у мраку.
Узимају их као дете бајку
У свој, јавом измучен дом.

Нека у пећи државној изгоре
Ти неугодни стихови,
Нека их свирепо укоре
За њихове “грехове” -

Пребродиће, прегрмети,
Моја земља ту немилост,
И спаљену страну смети
Да прочита у потпуности!

1973

Михаил КРЕПС

ТУБА ЛИЦА

Усред тржишне гужве
У прашњавим разореним кутијама
Лица предреволуционарних фотографије
Исте браон боје
На добром сјајном картону
Брендирани са именом фотографа у доњем углу
У свечаним тренуцима живота.
Старомодна свечана одела,
Необични шешири и капе,
Неке кокетне мајке,
Горде невесте и младожење,
Накострешене бабе-вештице,
Самозадовољни очеви породица,
Умиљати гимназијалци и гимназијалке,
Несташна пунашка чеда -
Страни рођаци.

Сви паметних, експресивних лица.
Они гледају са надом у будућност.
А њихова будућност је већ прошлост.

Овај ће, сигурно, погинути у рату.
Онога је однела болест.

Овај се убио због дугова.
Она се утопила због неузвраћене љубави.
Овог су стрељали због политике.
Ова је умрла од глади.

Где су им деца, унуци, потомци,
Који би их чували
У плишаним рељефним албумима
Са златним копчама?

Туђа лица, без порода.
Одавно их више нема на свету.
А они се смеју.

Владимир МАРКОВ

[УЗЕЋУ СВОЈА ОСЕЋАЊА...]

Узећу своја осећања из устајалих ормана,
Очистићу их шаком лишћа са стаза,
СТИГАО САМ НА КРАЈ СВИХ СВОЈИХ КАРАВАНА.
Ви ћете бити фатаморгана свих оаза.

Иза високог гробена планине са поцрнелим ликом
Видим залазак сунца, трепет лишћа...
Ваши капци неће бити малтретирани тиком.
Ви ћете бити Мадона крај мог распећа.

Дмитриј МЕРЕШКОВСКИ

ИЗГНАНИЦИ

Постоји радост код људи који мрзе,
Добро сматрају злом,
И пролазе, а не виде твоје сузе,
Називају те непријатељом.

Постоји радост да се буде вечити изгнанник
И, као морски талас,
Као облак на небу, туђ, усамљеник,
И не чути пријатељски глас.

Блажени били, ви, бездомни, измучени
Неземаљском тугом,
Блажени били, ви, презрени, прогоњени
Срећном гомилом.

Лепа је само жртва непозната:
Као сенка желим да идем,
И сладак да буде терет крста
Мојим земаљским путем.

О, поверење – непоткупљивост чина
Није овде, већ на небесима,
У твом стиду - скривена је величина,
Усхићење у твојим сузама.

Умрећеш, као што си и живео - у сновима,
Не чујеш олује у долини,
На снежнобелим крилима Серафима
Одлетећеш у плаветнило.

18. јун 1893.

ТУЂИНА - ДОМОВИНА

Нама је и домовина - туђина,
Свуда стазе и циљ свуда.
Опскурна нам је долина -
Као колевка родна.
Шапућу планине, нежности пуне:
«Лепо спавај, свршено је путовање!»
Шапућу таласи снени:
«Тренутак је за заборављање!»

Радо бих заборавио, да не заборавим;
Радо бих да спавам, да не био заспао.
Не волим, али ћу да волим
И, проклињем, да не бих проклињао:
Ове бледе брезе,
И кише ноћне сузе,
И ова поља сетна...
О, проклета, света,
О, туђа и рођена, ох
Земљо, мајко и маћехо!

1907

[СВЕ СЕ ЗАВРШАВА СМРЋУ ...]

Све се завршава смрћу, све се завршава сном.
Нада бујних испразнио сам снагу...
Нешто сам уморан ... прилегнућу...
Све се завршава смрћу, све се завршава сном.

Ковчег - колевка... сада и потом...
Било је и биће, биће и било је...
Срце је волело, срце је заборавило...
Све се завршава смрћу, све се завршава сном.

<1914>

НИСАМ БИО СРЕЋАН НИКАДА

Нисам био срећан никада,
За чашу сласти нисам знао.
Тако је било током година;
Пожар је угашен, пепео остао.

И у вече касно и магловито
Ватру у пепелу не иштем,
Само топлину лековиту,
Приклањам лице, удишем.

О, нека све буде несавршено -
У свему – тајанствена вест,
И Богу мом, понизно,
Благодарим за све, што јесте.
1929.

Ирина ОДОЈЕВЦЕВА

[ШЕТАМО ОБАЛОМ НОЋУ...]

Шетамо обалом ноћу.
Добро је – обоје волимо самоћу.

И видим Сену, дрво, цркву
И облаке...
А нашу расправу
За сутра ћемо одложити, а сутра
За прекосутра...
И тако до последњег јутра.

Париз, 1951.

[СВЕ ШТО ЈЕ ДУША ПИТАЛА...]

Све што је душа питала,
Што је овде волела она...

Зимски дан је разбио на
Бесмислицу тренутка,
На бесмислене растанке,
На бесмислено «опрости».

... Али не могу ове руке
Од бесмртности спасити...
1950.

РАЗНОСТОПНИ ЈАМБИ

Азурна обала, плаже Нице.
Живот туђи. Туђа лица.
Спавам.
Мени се само спава.
Смрт је тако близу.
Под руком
 У низу.

Загњурила сам до дна -
То је чежња подсвесна -
У монструозну милост
Ружног сна.
Његова бесмисленост је јасна:

На кревету градске болнице
Апотеоза патње
И понижење.
Али руже, руже, руже
И светао глас славуја
За инспирацију служе
У сну.

Ја спавам - то је све у мом сну,
Све ово је само одвратан сан,
Свесна сам да ја – нисам ја,
Чак ни «она», него «он» -
И зашто мој сан није леп.
О, било би боље, да сам глува, слепа,
Ја - бедни руски емигрант.
Из сећања испливава Данте.
«Стрми степеници, горак хлеб
Изгнања... «
Тако је! Тако треба!
Али о мојој невољи,
Мучењу у болничкој постељи
Данте не говори нигде:
Такве казне
Нема чак ни у Дантеовом Паклу.

... Звезда пева. Звезда позива звезду.
«Ово је моја срећа на куб...»
Али ти ниси за тројку, нити за руб,
Нити си у славујевом гнезду.
Прикована си за болнички кревет,
И лежиш!

А поред тебе старац јечи.
Никако да се одлучи
За фатални скок на онај свет.
Ништа му није помогла,
Његова проиграна игра,
И он ће на дно,
Крстом и ружом крунисан.
И даље је остало једно
Животно срамоћење мање.
Време је да се заборави. Време је!
Далеко је до сутра... До јуче...

Мистериозно избељују кревете,
Као прозоре с погледом на Неву.
Нисам спремна да дајем савете,
Али ми је чудно,
Да сам још увек жива,
И што се нисам ја, већ старац,
Одлучила на скок у бесмртност,
У том апсурдном сну.

1960.

Борис ПОПЛАВСКИ

УЧИТЕЉ

Ко је твој учитељ певања?
Онај који иде у круг.
Где си га видео?
На граници вечног снега.
Зашто га ниси пробудио?
Зато јер би умро.
Зашто не плачеш због тога?
Зато што је он - ја.

АУТОМАТСКЕ ПЕСМЕ

4

Ко зна? Нико овде не зна.
Ко чује? Нико ту не чује.
Ништа се не дешава
Свако заборавља
Слатко зева
Полако дише
Тихо, као рак уназад у мрак,
Подржава склад звезданих светова
Сунце је тугаљиво
Пролеће блештаво
Ко зна да ли ћемо се икада пробудити из сна

Љубичице су се у подруму играле
 Где су мртве звезде у тами гроба уздасале
 Само су духови прозоре отварали
 И јутро је ушетало
 Болело је па су лица покривали
 И тако до заласка
 Када су угасили
 Луче без повратка
 А ноћу су се светла појавила на зидовима домова
 Цвеће се над амбис нагнуло -
 Понор га је мамио
 Доле – асфалтом је ишла душа васионе
 И мислила како да се у ту лепу зграду склони
 Тако дуго је ишла, легла на камен лицем
 И тихо шапутала са хладним и мртвим оцем
 Онда је заспала
 Враћајући се са бала
 Гурнуо сам је пијаним стопалом

Златна рука стражара времена
 Пробудила је искушеника у крипти
 Од туге је почео да цепти
 И отворио књиге огромне
 У књигама су била врата и прозори
 У прозорима мелодраме и горе
 И шуме акорда високих
 За снег пар машина електричних
 Да је бедни искушеник ослепио
 Своју црну крипту је напустио
 Живео је на звезданом освиту
 Неутешно нас оплакујући ту
 Пошто је горе високо
 А до земље далеко
 И нигде није могуће срести те
 Који убијају смех

Песма о чуду
 Није вредна труда
 Христос, Јуди
 Падни ми на груди
 Лето пролази
 Сумрак пада
 Где је слобода

Према прогнози
У песми о чуду
Нико се не труди
Издај Јуду
Јуда буди

Игор СЕВЕРЈАНИН

[А УСКОРО ЋЕ ПРОЛЕЋЕ...]

А ускоро ће пролеће, на пут
Ћемо поћи, у Русију, у свој дом...
Стави око врата свилену ешарпу:
Посебно си лепа у комплету том...

То ће бити свечаност величанствена,
Каква, до сада, није виђена,
Од како је земљина кугла створена,
Тако смешна и неодговорна...

„Да ли то сањамо?“, прошапћеш.
Смејући се, уштинућу те
И заплакати, молећи се пролећу
И земљу руску љубећи!

Глеб СТРУВЕ

ОДЛОМАК

(Према Рилкеовој песми “Der Schutzengel”)

Ти си птица, која је зашумела крилима,
Када сам се пробудио и позвао те,
О, не по имену, већ само рукама,
Што је хиљадугодишњи ритуал.

Ти си сенка, у којој сам, као клица, спавао,
Твојим од сунца проклијалим сновима.
Ти си слика, уписана у мени, као у кадровима,
Ја сам твој допуњујући овал.

Како да те назовем, дрхте ми усне, не знам.
Ти си почетак, а ја сам само твој крај,
У страху, споро, “амин” промрмљам,
Твојој лепоти која већ губи свој сјај.
1923.

ТЕФИ

МАРИОНЕТЕ

Чула сам вергл и верглаша у сну...
Смејала сам се, коврцаво дете...
Шарен одраз у огледалу на зиду,
Кружили смо, ми, марионете.
Одећа, осмеси и суптилност манира -
Опруге тако јаке и равне! -
Посматрао нас је картонски кавалир,
Лево су се наклањале даме.
И био је мој плесач, изгледа чила,
Стаклене очи су заблистале;
Два шрафа су ме чврсто обухватила,
Кружећи, лутке су одмерено плесале.
“О, кад би могао да бациш поглед,
Зажегао би у себи огањ живи!
Пут наш бескрајни, проклети,
Љубављу својом ћу да оживим!
Сурову, мрачну судбину имали смо -
Ми путници вечног круга...
Бојим се!... Боли ме!... Блиско смо,
А не видимо, не знамо један другога...”
Али вртео се звучни вергл у сну,
Кружили смо, ми, марионете.
Треперили су парови у огледалу на зиду...
Смејала сам се, коврцаво дете...

Зинаида ХИПИЈУС

ПОЕТСКО ВЕЧЕ
У „ЗЕЛЕНОЈ ЛАМПИ”

И стари и млади графомани
Имају исте грехове:

Почели су да читају стихове.

Глупи, мање или више паметни,
Берберове, Ходасевичи, Оцупови, Злобини, Буњини,
Имају исти проблем.

Којом мером тугу да измере?
О, дај ми, о, допусти да верујем,
Да то није све!

У “Зеленој лампи” лом,
Сви као један тим -
Георгиј Иванов са Ирином;
Јурочка и Цетлин,

И Хипијус, онемоћала данима,
Пожурила је са песмама,
Беда Зелених лампи.

Којом мером песнике да измере?
О, дај ми, о, допусти да верујем,
Да то нису само трохеји и јамби.

И овде је, ево, долази он:
Заповеднички устаје Оцуп.
Мерешковски ступа са Ладином
У једини небески клуб,

Као дечак старојеврејски,
Заплакао је стих библијски
И плаче и плаче Кнут...

Којом мером страх да измере?
О, дај ми, о, допусти да верујем,
Да у сали, неће сви уснути.

Владислав ХОДАСЕВИЧ

[ПОСЛЕДЊИ ПУТ ТЕ ЗОВЕМ...]

Последњи пут Те зовем: дођи
И ноћно надахнуће ми буди,
Последњи пут: усхити ме на висове,
Одакле се откривају сви падови.

Последњи пут! Нема ништа од тог
Светије и страшније - опраштање.
То је јагње срца мог,
Изведено на клање.

У њему је поново прошлост врла,
Са већ надљудском снагом.
Тако, пред стрељањем син мајку грли
Над њиховом општом раком.

*Фебруар 13, 1934.
Париз*

[ЗАР О ЈАМБУ ЧЕТВОРОСТОПНОМ...]

Зар о јамбу четворостопном,
Заветном јамбу, препотопском?
О чему, ако не о њему самом -
О благословеном јамбу том?

Са висина надзвездане Музике
Од анђела нама је донесен,
Снажнији од свих тврђава Русије,
Славнији од њених знамена.

Из меморије су изгризле године
Ко је и зашто у Хотину пао -
Али први звук хотинске оде
Са први криком живот је дао.

Тог дана на брда снега, ту,
Камење руско се попело
И свој чудесни глас, први пут,
Далеким сестрама пренело.

Постало је то наша ознака,
Као онај славни “Водопад”,
Кроз четири његова брзака
Руски стихови кипе од тад.

И што јаче са литице падају,
Тим већу водену пену дају,
Тим интимнију мелодију
И више светла убризгају –

Ти пљускови, као сан, гле,
Озарени су срећом висине,
Играју се преливања смисла -
Оживљавају маштарије дугине.

.....

Тајанствена је његова природа,
У њему спава спондеј, пева пеон,
Њему је једини закон - слобода.
У његовој слободи је закон.

1938.

Марина ЦВЕТАЕВА

ЕМИГРАНТ

Овде, међу вама: домовима, доларима, димовима,
Дамама, Дилемама,
Не зближивши се с вама, не слубивши се с вама,
Неким -

Путевима проносећи пролеће изнад:
Изван видокруга!
Славујев тремоло је од угледа -
Неког - изабраног.

Али у страху, или у пијанству -
Лижете ноге!
Изгубљен у блудном царству,
У борделу - Бог.

Сувишан! Вишњи! Дошљак! Позван! Низ
На који није навикао... Вешала, ипак
Није прихватио... У ритама валута и виза
Бежи - дошљак.

ДОМ

Испод натмурених обрва
Дома – и моје је време
Одрастања, као да ме
Младост сусреће: Поздрав!

Самоосећајно - челом
Приљубљен, прикривен плаштом
Бршљана, срстајући с њим
Постајао је све већи.

[...]

Испод натмурених обрва -
О, младости моја зелена!
Очима си ми – ризница,
Мојим сузама – огрлица...

Окружен другом громадом -
Дом је руина, магнат – дом,
Сакривен између липа.

Девојачки дагеротип
Моје душе...

6. септембар 1931. Медон

ДОМ

Обрастао у чичак, камилицу
Дом тај нема домаћицу!
С тим нарочитим изгледом
Душе – немерљивог тега.

Дом, који стоји за градом,
А шума је испред њега.

Медвеђи – душеван,
Јелењске има роге,
Из њега душе ван
Шире очи многе -

Кроз прозоре! С фронтоне -
До ураслог у глину -
Окна – који је икона
А лице – то је руина
И арена... Иза оронулог
Кестена, ту је и место
Мог боравка, живота мог -
Мој прозор, мој престол.

А кошуље! Као да машу
Руке над животом бритким!
О, подеротине! Кошуље!
Налик, на зиду, осликаној, битки!

Бој за по-сто-ја-ње.
И тако дању и ноћу.
Свим рукавима кошуље
Дом се бори са смрћу.

Никад није у осами,
На колаче не пахне.
Због њега се не срами
Кад ту бездомни предахне:

Не стиди се да под њим
Птица ноћ преспава...
Дом, није страшан ни
У време народних расправа.

ДОМ

О, неподатљив језик!
Шта би хтео - човек,
Да разуме и пева мени:
“Русија је моја домовина!”

Али са калушког брега
Открива ми се она -
Даљина, изнад свега!
Туђина, моја домовина!

Даљина, урођена, као бол,
Као домовина и стол -
Коб коју свуда, широм
Света носим са немиром!

Даљина ме удаљила од близине,
Даљина, која каже: “Врати се
Кући!” Остави све - од гнезда
До узвишених звезда!

Није узалуд плаветнило воде,
Ја сам даљини писала оде.

Ти! Ову руку ћу ти дати -
Па и другу! Уснама ћу се потписати
На губилишту: у расправама без броја -
Понос - домовина је моја!

12. мај 1932.

ПОЕМА КРАЈА *(фрагмент)*

Са свим ужасима
Речи, које чекамо,
Враћајући се дому –
Реч: дом.

-
Залуталог несташка
Вапај: дому!
Дете једногодишње:
“Дај” и “мој”!

Мој брат по беспућу,
Моја језа и зној,
Тако се из дома враћам,
Као ти – дому!

[...]

Дом, то значи: из дома
У ноћ.
(О, коме ћу да поверим
Своју тугу, своју беду,
Страву, зеленило леда?...).

јун 1924, Праг

Зинаида ШАХОВСКА

[БЕЗ НОВЦА, ПРИЈАТЕЉ НИ ЈЕДАН...]

Без новца, пријатељ ни један,
У граду, у ком те отрови даве,
Богатији је онај који је бедан,
Светлији, чистији и без славе.

А моје срце јадно
Које не познаје жал,
Увек је певало хвале,
Увек и свуда нашло дом,

Не плаћам за свој смештај,
Идем са руком испруженом,
Али кочи мој опроштај
Добро, у мени накупљено.

Благосиљајући оне који су дали,
Благосиљам и оне који нису дали,
Ко је лепу реч рекао,
Ко ме је заборавио и издао.

А у страшном часу, на растанку
Са благословљеним постојањем -
Прихвати, Христе, празну руку
И срце моје испуњено.

15 септембар 1999 г.

Јелена ШЋАПОВА

У СТИЛУ „РЕНГА”

Јесењи месец
Бор оцртава мастилом
На плавом небу.

Сребрне нити
Легле на површину језера.

Тишина, изненадна,
Зима је дошла
На меким белим шапама.

Прецизним потезима све је
Украсила снегом.

Овде се стидљиво пролеће
Транспарентним акварелом
Шуме дотакло.

Мушице су се развејале
По трскама које звоне.

Весели мајстор Лето
Великодушно кистом
Прскао је пољане.

Сунча се змија
На топлом сивом камену.

Али киша јесења
Поново спира боје
Она - калфа.

Мењају се времена
Журе да промене слике.

Онај, чија рука листа
Календар природе
Најважнији је уметник.

15. септембар 1999.

БЕЗ НАЗИВА

Данашње Сунце је потамнело у мени
И суза је клизнула невољно.
Није остао ни камен на камену
Од љубави. Примих то болно.

Еуфорија додира избледи,
Љубичица сахне у бокалу
На прозору. Кроз стакло
Облачно небо тужно изгледа.

Ја сам свећа, а не жалосна врба,
Протераћу из срца утученост,
И љубав ћу чекати колико треба,
Зато што још ми је преостала.

11. јул 2000.

Зоран ЂЕРИЋ

ПОЕТИКА РУСКЕ БЕЗДОМНОСТИ

Када ћемо да се вратимо у Русију?
Георгиј Адамович

Мада питање које поставља Георгиј Адамович, а које су постављали многи од руских писаца у емиграцији: *када ће се вратити у Русију*, има данас, после готово 100 година, позитиван одговор, ипак, оно остаје у основи њихове судбине, па и поетике и даље као обележје велике неизвесности, па и трагике. Мало је оних који су доживели повратак у завичај и завичајну књижевност, али су се њихове књиге вратиле – почели су да их објављују руски издавачи у домовини. Ако су, у највећој мери, њихови аутори остали у туђини, руски читаоци у домовини, којима је и било намењено све оно што су писали, коначно имају могућност да их читају. Са великим закашњењем, наравно, али ипак су се околности битно измениле у корист књижевности која је дуго била искључена из матичног опуса, забрањена, па и недоступна.

Код нас, на српском језику, тек је неколико најпознатијих писаца из руске емиграције преведено и мање-више познато. Већина од овде презентованих аутора преводи се по први пут на српски језик. Зато ми се чини да је ова тема и даље актуелна, да се још увек нисмо довољно упознали са оним што је била велика тема књижевности ХХ

века. Како је он минуо, прави је тренутак да се још једном осврнемо на његове тековине, а руска емигрантска књижевност је, несумњиво, међу њима.

Међу емигрантима првог таласа нашли бројни руски песници *симболисти*: З. Хипиус, К. Балмонт, Вјач. Иванов, И. Северјанин, В. Ходасевич; *акмеисти*, већи део гумиљевског “Цеха песника”: Г. Иванов, Г. Адамович, Н. Оцуп; најбољи песници – сатиричари: Тефи, А. Чјорни (Черный), П. Потемкин, Д. Аминадо; чак *футуристи*: Давид Бурјук, Иљазд. У емиграцији су, такође, писци попут И. А. Буњина, грофа А. Н. Толстоја, Марине Цветајеве, Д. Мерешковског, Е. Замјатина, Владимира Набокова, као и многи други. Посебно је снажна филозофско-религиозна мисао Николаја Берђајева и Сергеја Булгакова. Међу емигрантима су истакнути историчари, критичари и публицисти, као и политичари. Наравно, и бројни позоришни, балетски, ликовни и музички уметници.

Песници другог таласа најчешће су само по биографији припадници тог “другог”, јер су се затекли за време рата у Немачкој, или на некој другој окупираној територији, па били протерани или избегли и нису се вратили кући (нису могли, ни хтели да се врате). Тај други талас, осим пар изузетака, Дмитриј Кленовски и Владимир Марков, није понео са собом у емиграцију скоро никакав *књижевни пртљаг*, а то је, по речима Евгенија Витковског, била и *највећа трагедија друге емиграције*. Кленовски је медитативни лирик, “последњи акмеист”, кога је ценила и емигрантска критика. Напустио је домовину 1942. године. Живео је у Аустрији, а потом у Немачкој. Марков је 1941. г. доспео у немачки логор, у коме је дочекао и крај рата. Из Немачке је, 1949. емигрирао у Америку, где је касније докторирао и предавао руску књижевност до пензионисања, 1990. године. Писао је под утицајем руског футуризма и имажизма.

Најзначајнији песник трећег таласа је Јосиф Бродски. Он је 1972. протеран из Русије као “друштвени паразит”. Неколико година после Нобелове награде, која му је додељена 1987. године, у домовину се вратио као класик, наравно, не лично, већ својим књигама које су објављиване у различитим издањима и великим тиражима. За самог аутора је тај потез са великим закашњењем (будући да је умро, прерано, 1996. године), али се његова поезија коначно обрела у завичају матерњег језика, из кога, у ствари, није никада ни излазила. Песник је, по веровању самог Бродског, затворен у капсули свог језика, било где да је одбачен, он је осуђен на језик који је посисао са мајчиним млеком, на свој родни језик.

Краткотрајно, од 1974. до 1977. године, у емиграцији је био Александар Галич, песнички “бард” који последњих деценија доживљава посмртну славу у Русији. Због песама о жртвама стаљинистичког терора (А. Ахматовој, В. Шаламову, Д. Хармсу и О. Мандељштаму), у Русији му је 1968. године забрањено да објављује,

a 1971. је искључен из Савеза писаца. У емиграцији је наставио да објављује поезију, али и прозу, као и своје јавне наступе, до 1977. када је трагично погинуо од електричног удара. Значајна је његова постхумно објављена књига *Заклинание добра и зла*, Москва 1992.

У Паризу је, од 1975. године Наталија Горбањевска, песникиња, уредница значајних емигрантских новина, “Русская мысль”. Објавила је песничке књиге: *Стихи*, Ф/М. 1969; *Selected Poems*, Oxford 1972; *Побережье*, Енн Арбор 1973; *Три тетради стихотворений*, Бремен 1975; *Перелетая снежную границу*, Париз 1979; *Ангел деревянный*, Енн Арбор 1982; *Чужие камни*, НИ 1983; *Переменная облачность*, П. 1985; *Где и когда*, П. 1986; *Цвет вереска*, Тенафлай 1993.

У овом избору руских песника у емиграцији су:

Георгиј Адамович (Адамович, Георгий Викторович, 1892-1972) је почео да пише рано, под утицајем Блока. 1912. године је упознао Гумилова, потом приступио Цеху песника. Прву књигу песама, *Облака (Облаки)* објавио је 1916. Неке од песама из те књиге, укључио је касније у своје емигрантске збирке. 1922. године објавио је збирку *Чистилище (Чистилиште)*, а следеће године је емигрирао у Француску, где постаје један од најцењенијих књижевних критичара руске емиграције. Десет година је предавао руску књижевност на Универзитету у Манчестеру. Песме, које је објављивао по емигрантској периодици, сабрао је у књизи, *На Западе (На Западу)*, 1939. Његова последња књига, *Единство (Јединство)*, објављена у Њујорку, 1967. године, садржи песме из три претходне збирке, којима су придодате и нове. Значајан је у формирању тзв. париске ноте, коју одликује атмосфера, уметнички минимализам, једноставност, искреност, озбиљност, концентрација на битно, животно. “Поезија не може и не мора да буде маштовита, каприц, сновиђење, егзотична фантазија, филолошка игра – ако је таква, онда не вреди ни гроша”, тврдио је Адамович, строг критичар, како према другим песницима, тако и према себи.

Константин Бальмонт (Бальмонт, Константин Димитриевич, 1867-1942), у руску поезију је ушао као осамнаестогодишњак, још 1890. године. Неколико недеља после изласка своје прве књиге, бацио се кроз прозор са трећег спрата. Годину дана је провео у болничкој постељи, а потом се вратио поезији бројним књигама, поред осталих, ту су: *Горящие здания (Горуће зграде)*, 1900) и *Будем как солнце (Бићу као сунце)*, 1903). Период узлета завршава књигом *Литургия красоты (Литургија лепоте)*, 1904). Потом је уследио седмогодишњи период доброволног изгнанства, од 1906. до 1913. године. Поезија тога периода обилује руским темама и фолклором. Наредних седам година проживљава у Москви, да би 1920. коначно отишао у емиграцију и у њој остао до краја живота. Живео је у Паризу, потом у Бретањи, па на обали Атланског океана. 1927. г. је пропутовао Пољску и Чехословачку. Потом се вратио у Француску. У емиграцији је објавио бројне песничке књиге, међу њима: *Светлый час (Светао час)*, Париз 1921), *Дар земле*

(*Дар земље*, Париз 1921), *Мое – Ей* (*Моје – Њено*, Праг 1924), *Северное сияние* (*Северна светлост*, Париз 1931), *Светослужение* (*Служба светости*, Харков 1937); али и роман *Под новым серпом* (*Под новим српом*), књигу приповедака *Воздушный путь* (*Ваздушни пут*), као и књигу есеја *Где мой дом* (*Где је мој дом*). За најважнију емигрантску књигу критика сматра *Мараево* (1922). У односу на раније “светле, аполонијске, сунчане” песме, у емиграцији, Баљмонтвом поезијом доминирају “дионизијске, тамне, тужне, трагичне ноте”. Критика је, уз то, често запажала како је његова поезија давно преживела свој “звездани тренутак” (Георгиј Адамович, Зинаида Хипиус, па и сам песник осетио је како је одласком у емиграцију ослабило интересовање читалаца за његове потоње књиге, а тим је слабио и његов занос).

Нина Николаевна Берберова (1901, Санкт-Петербург - 1993, Филадельфија, САД), прозни писац, ауторка документарно-биографских књига, песникиња. Емигрирала 1922. године. Живела с мужем В. Ф. Ходасевичем у Немачкој, Чехословачкој, касније у Италији, затим у Паризу (развела се 1932). Сарађивала са бројним листовима и часописима. Била је уредница књижевног додатка „Русской мысли“. После завршетка Другог светског рата преселила се у САД (1950), где је предавала најпре на Јелском, а потом на Принстонском универзитету. 1989. године посетила је Совјетски Савез, где се сусрела са књижевним друштвом Москве и Лењинграда. Песничке књиге: *Стихи, 1921-1983*. - New York, 1984; *Неизвестная Берберова: Роман, стихи, статьи*. — Спб.: Лимбус Пресс, 1998.

Раиса Ноевна Блох (1899, Санкт-Петербург - крај 1943, Немачка, концлаг) песникиња и жена песника Михаила Горлина. 1921 је емигрирала; живела у Берлину. Радила је за издавача «Петрополис». 1933. је побегла из Немачке у Париз, где је радила у Националној библиотеци Француске. Почетком Другог светског рата изгубила је мужа и кћер. При покушају преласка швајцарске границе, 1943 је ухваћена. Погинула је у немачком концлагору. Књиге стихова: *Мой город* (1928), *Тишина: Стихи 1928—1934* (1935), *Заветы* (1939; заједно са Миррой Лот-Бородиной). Посмртна издања: *Избранные стихотворения* (1959, заједно са Михаилом Горлином), *Здесь шумят чужие города...* (Москва 1996). Учествовала у колективним зборницима Берлинског песничког кружока: *Новоселье*, 1931; *Роца*, 1932; *Невод*, 1933. Њене песме су објављиване у више зборника руске емигрантске поезије.

Иван Буњин (Бунин, Иван Алексеевич, 1870-1953), прву песму је објавио 1887, а прву књигу, *Стихотворения (Песме)*, 1891. Потом су уследиле бројне песничке и прозне књиге. У емиграцији је од 1920. године. Живео је у Француској, подједнако стваралачки активан, као и у Русији. Прву песничку књигу у емиграцији, *Роза Иерихона (Ружа Јерихона)* објавио је 1924. Уследила је књига изабраних стихова, у којој су укључене песме настале у емиграцији, али и оне које су написане пре ње. До емиграције је написао више од 500 песама, а за време емиграције нешто више од 60. Одликује их јасноћа, прецизност виђења, љубав према детаљима, стилистичка перфекција. Није прихватао естетику владајућег модернизма, па су му емигрантске

песме остале у другом плану, како личног интересовања, тако и емигрантске критике и публике. У њима преовладавају теме лепота, смрт, Русија... док је тема љубави повезана са темом усамљености. Буњин је први руски писац, односно руски емигрант, који је добио Нобелову награду за књижевност. Било је то 1933. године, после 13 година емиграције, у којој остаје до своје смрти, у Паризу, 1953, славан и превођен у целом свету, што није утицало на рехабилитацију у домовини.

Александар Галич (Александр Аркадьевич Галич, право презиме Гинзбург; 1918, Екатеринослав - 1977, Париз) советски песник, сценарист, драматург, аутор и извођач сопствених песама. Крајем 1950-их је почео да пише песме и изводи их уз пратњу гитаре са седам жица. Галич је постао један од најпознатијих представника жанра руске ауторске песме (поред Владимира Висоцког и Булата Окуцаве). Песме из 1940-1950-их није укључивао у зборнике. Његове песме «Леночка» (1959), «Про маляров, истопника и теорию относительности» и «Закон природы» (обе 1962) одударале су од официјалне совјетске естетике, тако да је дошло до прелома у Галичевом стваралаштву. Најпре је, 1971. искључен из Савеза писаца СССР, 1972, после трећег инфаркта, добио је другу групу инвалидности и пензију од 54 рубаља месечно. 1974. био је принуђен да емигрира. По једној верзији, он је номинално отпутовао у Норвешку због учешћа на семинару о стваралаштву Станиславског, али су га одмах по преласку границе лишили совјетског држављанства. По другој - емигрирао је «са израелском визом». Од 1974. године, сва његова ранија издања су била забрањена у СССР. Прво пристаниште у емиграцији постала му је Норвешка, онда је отишао у Минхен. Одатле се преселио у Париз, где је погинуо 15. децембра 1977. године, од удара електричног напона при укључивању антене у телевизор. Постоје верзије и да је убијен, по налогу КГБ-а. Објавио је велики број књига, плоча. Снимио више филмова. Издавамо песничке збирке: *Песни*, Франкфурт на Майне.: Посев, 1969; *Поколение обречённых*, Франкфурт-на-Майне: «Посев», 1972; *Когда я вернусь. Полное собрание стихов*, 1977 г. (составлено), 1989 г. издано в СССР; *Возвращение* (Составитель И. Винокурова), М.: Всесоюзное творческо-производственное объединение «Киноцентр», 1989; *Избранные стихотворения*, М.: Агентство печати Новости, 1989; *Петербургский романс*, СПб.: Художественная литература, 1989; *Возвращение: Стихи, песни, воспоминания*, СПб.: Музыка, 1990; *Стихи и песни*, М.: Искусство, 1990; *Возвращается вечером ветер*, М.: Эксмо, 2003; *Матросская тишина*, М.: Эксмо, 2005; *Стихотворения и поэмы*, 2006.

Иља Голенищев-Кутузов (Илья Николаевич Голенищев-Кутузов, 1904, с. Наталино Саратовске губерније - 1969, Москва) - руски и совјетски филолог, песник и преводилац. Специјалиста за романску и словенску филологију и упоредну књижевну теорију, аутор књига о Дантеу и књижевности ренесансе. Од 1920. у емиграцији у Бугарској, затим у Југославији. 1925. је завршио Београдски универзитет. Предавао је француски језик у Црној Гори и Дубровнику. 1927. и 1928.

био у посети Италији. У лето 1927. је упознао Вјачеслава Иванова, што је значајно утицало на његову стваралачку и научну делатност. Од 1929. до 1934. је живео у Паризу, студирао је на Вишој школи историјских и филолошких наука, при Сорбони. Активно је објављивао у руској периодици поезију, чланке, есеје, критике, наступао на скуповима у „Зеленој лампи“. 1933. је докторирао на ренесансној теми. Исте године, у Београду, изашла је његова *Антология новой югославянской лирики*. 1934. је изабран за доцента на Београдском и Загребачком универзитету. 1941. је учествовао у антифашистичком покрету «Народни фронт»; био је затворен у логору на Бањици. Од 1944. је у партизанском одреду, у редовима народно-ослободилачке армије. 1946. је добио совјетско држављанство. Од 1947. је почео да објављује у совјетској штампи. 1949. у време совјетско-југословенске кризе, је ухапшен и четири године провео у тамници. 1955. се вратио у СССР. Професор на МГУ (1956—1958). Члан Савеза писаца СССР (1965). Једину књигу песама објавио је у Паризу: *Память* (Парабола, 1935). Постхумно су објављене његове сабране песме: *Благодарю, за всё благодарю. Собрание стихотворений* – Pisa-Томск-М.: Водолей Publishers, 2004.

Вјачеслав Иванов (Вячеслав Иванович Иванов, 1866, Москва - 1949, Рим) - симболистички песник, филозоф, преводилац, драматург, књижевни критичар, доктор филолошких наука, идеолог дионизијства. Представник «Серебряного века». Најпре је студирао на историјско-филолошком факултету Московског универзитета (1884-1886), затим а Берлинском универзитету (1886-1890). Докторирао је 1896. На његов погледа на свет највећи утицај су имали Ниче, Владимир Соловјев, славјанофили, немачки романтичари (Новалис и Хелдерлин). Много је путовао, почевши од 1891. године, пропутовао је већи део Европе, посетио је Палестину (1902) и Египат. Живео је наизменично у Италији и Русији, док се коначно није преселио у Италију, 1924. године. Објавио је више књига студија, превода, као и следеће песничке књиге: *Кормчие звёзды: Кн. лирики*, - СПб.: Тип. А. С. Суворина, 1903; *Прозрачность: 2-я кн. лирики*, - М.: Скорпион, 1904; *Тантал. Трагедия*, 1905; *Эрос*, - СПб.: Оры, 1907; *Cor ardens*. Ч. 1, 2. — М.: Скорпион, 1911—1912; *Нежная тайна; Ленга*. - СПб.: Оры, 1912; *Младенчество*. -Пг.: Алконост, 1918; *Прометей: Трагедия*. - Пг.: Алконост, 1919; *Человек: Поэма*. - Париж: Дом книги, 1939; *Свет вечерний*. - Оксфорд, 1962 (припремљен за штампу од стране аутора, али објављен постхумно). А постхумно су објављена и његова сабрана дела: *Собрание сочинений в 6 тт. Т. 1-4*, Брюссель, Foyer oriental chretien, 1971-1987; као и: *Стихотворения и поэмы*, Л., 1976; *Стихотворения. Поэмы. Трагедия*, СПб, Академический проект, 1995.

Георгиј Иванов (Иванов, Георгий Владимирович (1894-1958), појавио се као песник у време “сребрног века”. До емиграције је објавио шест песничких књига. У јесен 1922. емигрирао је до Берлина, а потом је отпутовао у Француску. Прву песничку књигу у емиграцији, *Розы (Руже)* објавио је 1931. у Паризу, у њој су остали трагови романтизма из претходног, петербуршког периода,

као и заокупљеност темом смрти. Шест година касније, у Берлину, излази књига *Отплытие на остров Цитеру* (*Отпловљавање на острво Цитера*), коју одликује меланхолички лиризам и савршено мајсторство. Следећа његова књига објављена је после дванаест година, *Портрет без сходства* (*Портрет без сличности*). У њој се јавља оно што ће обележити његово песништво до краја – “фатална ентропија и космички лиризам”. Неке од тих песама Иванов назива “дневницима”, као и већину песама које пише до краја свог живота, а издаће их посмртно (1975. године су, у емиграцији, изашле његове *Сабране песме*, а у домовини, 1995. године, *Сабрана дела*, у три тома, које су приредили Витковски и Крејд). Уместо светлости, блеска, као у његовој ранијој поезији, сада преовладава “посипање пепелом”, а све то у вези са новим искуством које је унесрећило изгнанство (обездоленный изгнаньем).

Јуриј Иваск (Юрий Павлович Иваск, 1907, Москва - 1986, Амхерст, САД). Песник, филозоф, књижевни критичар, књижевни историчар. Године 1920, заједно са својим родитељима преселио се у Естонију. Магурирао је у руској гимназији у Тарту (1926), а потом је завршио Правни факултет Универзитета у Тарту (1932). Био је уредник часописа „Русский магазин“ (изашао је само један број, 1930). Песме и чланке у зборницима: «Новь», «Путь», «Числа», «Новый град», «Современные записки». Године 1938. у Паризу, састао са Адамовичем, Ивановов, З. Хипијус, Мерешковским, Марином Цветајевом. 1944. је емигрирао у Немачку, у Хамбургу је живео од 1946. до 1949. Студирао је славистику и филозофију на Универзитету. 1949 се преселио у САД, а 1954. на Универзитету Харвард признат му је степен доктора словенске филологије. Предавао је на универзитетима у Канзасу, Вашингтону и Вандербилтском универзитету. 1969. је постао професор и шеф катедре за руску књижевност на Универзитету у Масачусетсу (Амхерст). 1977. одлази у пензију. Саставио је антологију руске поезије у емиграцији, *На Западе* (Нью-Йорк, 1953); аутор је мемоара, *Повесть о стихах*, два романа и следећих песничких књига: *Северный берег*, Варшава, 1938; *Царская осень*. - Париз, 1953; *Хвала*. - Вашингтон, 1967; *Золушка*. - Нью-Йорк, 1970; *Завоевание Мексики*. - Холиоок, 1984; *Я - мещанин*. - Холиоок, 1986; *Человек играющий*. - Париз - Нью-Йорк, изд. «Третья волна» 1988; (најпре: «Возрождение», Париз, № 240—242, 1973). Поема, у којој хронолошки излаже етапе свог животног пута, у складу са основним питањима смисла живота. Један од извора ове поеме је енглеска метафизичка поезија.

Дмитриј Кленовскиј (Дмитрий Иосифович Кленовский, право презиме *Крачковский*; 1893, Санкт-Петербург - 1976, Траунштајн, Немачка) песник и новинар. 1942. у време немачке окупације Украјине, заједно са женом, немачког порекла, емигрирао је у Аустрију, а онда, 1943. и у Немачку. 1947. је почео да објављује песме под псеудоновимом Кленовски у часопису „Новый журнал“, а од 1950. у часопису „Грани“. Живео је у Траунштајну, Баварија,

писао до смрти. У Немачкој је објавио 11 песничких књига (последња је издата посмртно, 1977. године): *След жизни*, Frankfurt/M., 1950; *Навстречу небу*, Frankfurt/M., 1952; *Неуловимый спутник: 4-я кн. стихов* [Мюнхен], 1956; *Прикосновение: 5-я кн. стихов*. Мюнхен, 1959; *Уходящие паруса*, Мюнхен, 1962; *Разрозненная тайна*. Мюнхен, 1965; *Стихи. Избранное из шести книг и новые стихи* (1965—1966), Мюнхен, 1967; *Певучая ноша*, Мюнхен, 1969; *Почерком поэта*. Мюнхен, 1971; *Теплый вечер* [Мюнхен], 1975; *Последнее*, Мюнхен, 1977. Објавио је и два запажена есеја: *Оккультные мотивы в русской поэзии нашего века*. Статја // «Грани», № 20, 1953; *Казнённые олчанием*. Статја // «Грани», № 23, 1954. Постхумно су објављене књиге: *Собрание стихов I*. Париз, 1980 (Том 2 није издан) и: *Полное собрание стихотворений / Под редакцией О. Коростелева*. - М.: Водолей, 2011. За живота, у Русији је објавио само једну, прву своју песничку књигу - *Палитра: Стихи*, Пг, 1917.

Михаил Борисович Крепс (1940, Лењинград - 1994, Бостон) – песник, теоретичар књижевности, палиндромист. У СССР није објављивао. Од 1974. године до смрти, живео је у САД. Објављивао је у часописима: «Континент», «Время и мы», «Современник», «Новый журнал», «Стрелец»; у песничком зборнику «Встречи», у антологији савремене руске поезије *Голубая лагуна*. Аутор је књижевно-критичких књига: *О поэзии Бродского* (1984), *Булгаков и Пастернак как романисты* (1984), *Техника комического у Зощенко* (1986). Објавио је следеће песничке књиге: *Интервью с птицей Феникс*. – Париз - Њу-Йорк: Третья волна, 1986; *Бутон головы*. - Филадельфия, 1987; *Русский Пигмалион: Поэма*. - СПб., 1992; *Мухи и их ум: Палиндромы*. - СПб., 1993. и *Космос*, Петербург, плечо. - Бостон, 1995.

Владимир Фёдорович Марков (енгл. *Vladimir Markov*; 1920, Петроград - 2013, Брентвуд, САД) – амерички славист, специјалиста за стваралаштво Велимира Хљебникова, историчар руског модернизма, публицист, песник, преводилац другог таласа руске емиграције. Студирао је на Лењинградском универзитету, одакле је отишао у рат. 1941. је пао у заробљеништво. По завршетку Другог светског рата нашао се у Западној Немачкој. Живео је у Регензбургу, објавио две књиге стихова. 1949. је прешао у САД, где је предавао руски језик. По наговору Г. П. Струве, одбранио је дисертацију о поемама Хљебникова (1957). До пензионисања, 1990, био је професор Одсека словенских и источноевропских језика и књижевности, на Калифорнијском универзитету у Лос-Анђелесу (UCLA). Последње године проживео је у граду Брентвуд, у лос-анђелеском округу. Објавио је књиге песама: *Стихи*, Frankfurt a/M, 1947; *Гурилевские романсы*, Paris, 1960; *Поэзия и одностроки = Gedichte und Einzeiler / Mit einer Einleitung von George Ivask* herausgegeben von Friedrich Scholz. - München: Wilhelm Fink Verlag, 1983; (Centrifuga. Russische Literatur in Neu- und Nachdrucken. Band 51); *Гурилевские романсы*, СПб.: Издательство журнала «Звезда», 2000. Саставио је више значајних антологија, међу њима

су: *Приглушенные голоса. Поэзия за железным занавесом*, New York, 1952; *Modern Russian Poetry. An Anthology with Verse*. Translations Edited and with an Introduction by Vladimir Markov and Merrill Sparks. Indianapolis: Bobbs-Merrill Company, 1967; *Russian Imagism, 1919—1924: Anthologie*. Bausteine zur Geschichte der Literatur bei den Slawen, 15/2. Giessen: 1980; *100 русских поэтов*, Centifolia russica. Упражнение в отборе. Санкт-Петербург: «Алетейя», 1997. Објавио је више књига огледа. Из њих је, у Русији, направљен следећи избор: *О свободе в поэзии: статьи, эссе, разное*, СПб., 1994.

Дмитриј Мерешковски (Дмитрий Сергеевич Мережковский, 1865, Санкт-Петербург - 1941, Париз) - руски писац, песник, књижевни критичар, преводилац историчар, религиозни филозоф. Муж песникиње Зинаиде Хипијус. Представник Сребрног века, један од оснивача руског симболизма. Оснивач жанра историозофског романа у руској књижевности. Један од пионира религиозно-филозофског приступа у анализи књижевности, истакнути есејист. Спорне филозофске идеје и радикални политички погледи, наилазили су на различите, неуједначене, па и негативне реакције, али нико му није спорио, чак ни опоненти, да је значајан као писац, жанровски иноватор и један од најоригиналнијих мислилаца XX века. У емиграцији је од 1919. године, најпре у Пољској, потом у Немачкој, па у Француској. По узору на салон, који је са супругом основао у Санкт-Петербургу, још 1889. године, у Паризу покреће књижевно-филозофско друштво „Зелена лампа“ („Зелёная лампа“, 1927—1939). У емиграцији је уметничку књижевност потиснула окупираност делима у жанру религиозно-филозофског трактата и биографског есеја. Песничке књиге је објавио пре одласка из Русије: *Стихотворения, 1883-1887* (1888); *Символы. Песни и поэмы*, С.-Петербург, Изд. А. С. Суворина (1892); *Новые стихотворения* (1891-1895); *Собрание стихов* (1904, 1910); као и већину романа, поред осталих и познате трилогије: *Христос и Антихрист* (1. *Смерть богов. Юлиан Отступник* (1895); 2. *Воскресшие боги. Леонардо да Винчи* (1901); 3. *Антихрист. Пётр и Алексей* (1904-1905); односно *Царство Зверя* (1. *Павел I* (1908); 2. *Александр I* (1911-1913); 3. *14 декабря* (1918). Објавио је 10 драма, више књига превода са енглеског, немачког и кинеског језика, као и низ других дела.

Ирина Одојевцева (Одоевцева, Ирина Владимировна, 1895-1990) је била удата за песника Георгија Иванова, тако да је њен животни пут до 1958. године био повезан са његовим. Писала је стихове и прозу, као и мемоаре. У емиграцији је објавила неколико књига поезије, међу њима су: *Контрапункт*, Париз 1950; *Одиночество (Единство)*, Вашингтон 1965. и *Златая цепь (Златни цеп)*, Париз 1975. Сматрала се ученицом Гумиљова. У поезији јој је био важан сиже, садржај, али и музика, која га непоновљиво обједињава. Априла 1987.г. вратила се у Русију, и живела у Лењинграду, до своје смрти, 1990. године.

Борис Поплавски (Борис Юлианович Поплавский, 1903, Москва - 1935, Париз) – песник и прозни писац руске емиграције (првог таласа). У време Грађанског рата са родитељима је дошао у Константинопол. Од тада књижевност почиње да осећа као део свог живота. Основао је градско одељење „Цеха песника“, а комуницирао је и са париским књижевним групама «Гатарапак» (1921-1922), «Через» (1923-1924), Савез младих песника и писаца (од 1925), «Кочевье». Осим стваралаштва, интересовала га је религиозна филозофија, а привлачило га је и сликарство, коме је посвећивао много времена. Крајем маја 1921, заједно са оцем је стигао у Париз. 1922. неколико месеци проводи у Берлину, радећи портрете у сликарском атељеу. После тога се више није бавио сликарством, него само уметничком критиком у часописима «Воля России», «Числа» (многи од његових текстова посвећени су уметницима руског Париза: Марку Шагалу, Михаилу Ларионову, Абраму Минчину и другим). Од 1921. активно учествује у књижевном животу руског Париза. Постаје члан авангардних „левих“ организација. Књижевни живот 20-их година био је концентрисан по кафеима, где се сакупљао „Руски Монпарнас“. Овде је Поплавски наступао у књижевно-филозофским дискусијама и читао своје песме. Страдао је у Паризу, 9. октобра 1935, од прекомерне дозе наркотика. По једној верзији – то је било самоубиство, а по другој – убиство. За живота је објавио две књиге песама: *Флаги: Стихи*, Париз: Числа, 1931. и *Снежный час: Стихи 1931-1935*, Париз, 1936, као и одломке из романа: *Аполлон Безобразов. Главы из романа* // «Числа», № 2-3, 1930. № 5, 1931; «Опыты», № 1, 5, 6, 1953—1956; *Домой с небес. Главы из романа* // «Круг», № 1-3, 1936—1938; «Русская мысль», 1982, 14.1., 21.1., 28.1. и 5.2. Постхумно су објављене књиге: *Из дневников. 1928-1935*, Париз, 1938; *В венке из воска: Четвертая книга стихов*, Париз: Дом книги, 1938; *Дирижабль неизвестного направления*, Париз, 1965; *Собрание сочинений. В 3-х т.* Berkeley: Berkeley Slavic Specialties, 1980-1981 (под редакцией Симона Карлинского); *Под флагом звёздным: Стихи*, С.-Петербург, 1993; *Домой с небес: Романы*. С.-Петербург: Логос; Дюссельдорф: Голубой всадник, 1993; *Неизданное: Дневники, статьи, стихи, письма*, М.: Христианское издательство, 1996; *Стихотворения: “Флаги”. “Снежный час”. “В венке из воска”. “Дирижабль неизвестного направления”*. Томск: Водолей, 1997; *Покушение с негодными средствами: Неизвестные стихотворения. Письма к И.М. Зданевичу*, М.: Гилея, 1997; *Дадафония: Неизвестные стихотворения 1924-1927*, М.: Гилея, 1999; *Автоматические стихи*, М.: Согласие, 1999; *Сочинения*. М.: Летний сад; Журнал “Нева”, 1999; *Неизданные стихи*, М.: Терра, 2003; *Орфей в аду: Неизвестные поэмы, стихотворения и рисунки*, М.: Гилея, 2009; *Куски*, Париз: Гилея, 2012 (тираж 50+50 нумерованных экз.); *Небытие: Неизвестные стихотворения 1922-1935 годов*, М.: Гилея, 2013.

Игор Северјанин (Северянин, Игорь; право име: Лотарев, Игорь Васильевич, 1887-1941), почео је да пише као дечак. Прву књигу објавио је 1908. године. Његов емигрантски период почео је у марту 1918.г. Преселио се недалеко од совјетско-естонске границе.

Сматрао се оним који летује, а не емигрантом или избеглицом. Када је Естонија добила државну самосталност, Северјанин је постао њен држављанин. Читао је своје песме у Естонији, Литви, Латви, Пољској, Бугарској, Југославији, Француској, Немачкој... У емиграцији је почео да пише елегијске стихове о природи, које је похвалила Цветајева. Објавио је више од 20 књига, од Париза до Харбина. Међу њима су: *Класическије розе* (*Класичне руже*, Београд 1931; *Медаљони* (*Медаљони*, Београд 1934... у којима се налази сто сонета које њихов рецензент, Георгиј Адамович, назива “куриозитетима”)... Пут Северјанина био је с успонима и падовима: од надареног графомана, у младости, кратких тренутака славе у Русији, до значајног песника у емиграцији, али и већ помало заборављеног у домовини.

Глеб Петровић Струве (1898, Санкт-Петербург – 1985, Беркли, САД). У емиграцији је од 1918. године, најпре у Енглеској, а од 1922. у Прагу, затим у Берлину и Паризу. Био је члан редакције новина „Россија“ (од 1928. „Русија и словенство“), лектор Лондонског универзитета (1932-1946), професор Калифорнијског универзитета, у Берклију (1947-1967). Објавио је само једну збирку песама: *Утлоје жилье* (Вашингтон; Мюнхен: Международное литературное содрожество, 1965; друго, допуњено издање 1978. године), у којој су сабране његове песме написане у периоду од 1915. до 1949. године. Његова књига *История русской советской литературы* (1935), била је преведена на неколико језика, а књига *Русская литература в изгнании* (прво издање 1956, друго издање 1984), била је један од првих покушаја да се напише историја емиграције.

Тэффи (Тэффи, рођена као Надежда Александровна Лохвицкая, удата Бучинская; 1872, Санкт-Петербург – 1952, Париз). У емиграцији је од 1919. године, у Паризу. Писала је за «Современные записки», «Последние новости». У емиграцији је објавила 18 књига – зборника прича, фелтона, драма, успомена. Песме је објављивала у часописима: „Грядущая Россия“, «Современные записки», «Возрождение», «Грани», «Жар-птица», у алманасима и колективним зборницима «Родная земля», «Русский сборник», «Колос» и другим, а њене песме су уврштене у антологије кор и На Западе. Објавила је само две песничке књиге: *Passiflora* (Берлин: Театр, 1923) и *Шамрам. Песни Востока* (Берлин: Театр, 1923). Постхумно су објављена сабрана дела у 7, односно 3 тома: *Собрание сочинений. В 7 т.* (Москва, 1998-2000); *Собрание сочинений. В 3 т.* (СПб.: РХГИ, 1999).

Зинаида Хитијус (Зинаида Николаевна Гиппиус, по мужу Мережковская; 1869, Белов, Руска империја - 1945, Париз, Француска) - руска поетеса и списатељица, драматург и књижевни критичар, једна од најважнијих личности „Сребрног века“ руске културе. Са Д. С. Мерешковским је имала један од најоригиналнијих и стваралачки најпродуктивнијих брачних савеза у историји књижевности, који се сматра идеологом руског симболизма (од првог сусрета, па брака, 1888. године, до његове смрти, 1941, она се није

растала од Мерешковског ни један дан). Са мужем је учествовала у оснивању Религиозно-филозофског друштва и уређивању часописа „Новый путь“. Стваралачки су били активни и између две револуције. У децембру 1919. године је са мужем прешла границу Пољске, у којој су остали да живе око 10 месеци. Од 1920. је непрестано живела у Паризу. Заједно са Мерешковским, почетком 1925. основала је друштво „Зеленая лампа“ – широко познат у емиграцији интелектуални кружок (постојао је до 1939). У емиграцији је објавила само три песничке књиге: *Походные песни* (Варшава, 1920, под псеудонимом Антон Кирша); *Стихи: Дневник 1911-1921* (Берлин: Слово, 1922) и *Сияния*, (Париж: Дом книги, 1938). *Сияния* су била догађај у књижевном животу „руског Париза“. За Зинаиду Хипијус је карактеристичан несиметричан слободни стих. Њен језик је оштар, непрозрачан, наизглед једноставан, али изнутра сложен. Младе генерације емигрантских песника су цениле њено стваралаштво. Савремена издања њених дела: *Пьесы*, Л., 1990; *Живые лица, тт. 1-2*, Тбилиси, 1991; *Сочинения*, Л., 1991; *Стихотворения*, СПб, 1999.

Владислав Фелицианович Ходасевич (1886, Москва - 1939, Париз) – песник, критичар, мемоарист и историчар књижевности (пушкинист). 22. јуна 1922. године, заједно са песникињом Нином Берберовом, напустио је Русију и преко Риге дошао у Берлин. Исте године објављује књигу *Тяжёлая лира*. У Берлину живи до 1923. године. Када је увидео да је повратак у СССР немогућ, пошто је оптужен за „белогардејство“, због текстова о совјетској књижевности и драми о делатности ГПУ у иностранству. 1925. године Совјетска амбасада у Риму је одбила да му продужи пасош и предложила му је да се врати у Москву. Одбио је, и тако постао емигрант. Исте године, са Берберовом је отпутовао у Париз. Почео је да објављује у новинама «Дни» и «Последние новости». Од фебруара 1927. до краја живота, водио је књижевни одсек новина «Возрождение». Исте године објавио је *Собрание стихов*, с новим циклусом «Европейская ночь». После тога је практично престао да пише поезију, посветио се писању књижевне критике, и ускоро постао водећи критичар књижевности руске емиграције.

Марина Цветајева (Цветаева, Марина Ивановна, 1892-1941) започиње да пише са седам година. Прва њена књига, *Вечерний альбом* (*Вечерњи албум*) објављена је 1910. У мају 1922. емигрирала је у Берлин, а одатле у Праг. Те године објављује књиге: *Версты* (*Врсте*), *Конец Казановы* (*Крај Казанове*), *Разлука* (*Растанак*), *Стихи к Блоку* (*Песме Блоку*), *Царь-девица* (*Сила-девојка*). Период проведен у Чехословачкој је њен најуспешнији период, ту пише бројне песме, међу њима су: *Поэма горы* (*Поема горе*), *Поэма Конца* (*Поэма Краја*) и друге. 1925. одлази у Париз, у ком остаје 13 година, али не успева да успостави добар контакт са руском емиграцијом. Објављује само једну књигу, *После России* (*После Русије*), 1928. године, и од тада, за живота, није објавила ништа, ни у емиграцији, ни у домовини, у коју се вратила 1939. У августу, 1941. евакуирана је из Москве у Чистопољ, односно у Јелабугу, где се, десетак дана касније, обесила

под тремом једне дрвене сеоске куће. Десетак година после њене смрти, у издањима руске емиграције у Америци, Немачкој, Енглеској и Француској, почеле су да излазе њене књиге. Постхумно, Цветајева постаје једна од најзначајнијих руских, не само емигрантских, песника XX века.

Зинаида Шаховска (Шаховская, Зинаида Алексеевна, 1906-2001) је 1920. године, с мајком, евакуирана у Константинопољ. Потом је прешла у Брисел, а 1925. у Париз. Три године касније објављује прву књигу стихова, *Двадцать одно (Двадесет једна)*. Потом су уследиле збирке *Уход (Брига)* и *Дорога (Пут)*, 1934, односно 1935. године, и, на крају, *Перед сном (Пред сном)*, 1970. Шаховска је од 1968.г. уредница париске “Русской мысли”, а објављивала је и у бројним другим емигрантским листовима и часописима. Писала је мемоаре, као и једну од првих руских књига о Набокову, *В поисках Набокова (У трагању за Набоковым)*, 1979. У њеним стиховима критичари су препознавали лирску интонацију, у њима се осећала посусталост, али и покорност, благодарност Богу.

Јелена Шћапова (Елена Сергеевна Щапова де Карли, рођена 22. јуна 1950, у Москви) - модел, писац. Прва руска манекенка у Њујорку. Њен први муж је био графички уметник Виктор Шћапов. 1974. године, заједно са другим мужем, писцем Едуардом Лимоновом, емигрирала је из СССР. На крају се удала за грофа Ђанфранко де Карли и добила италијанско држављанство. Елена Шћапова је прототип главне хероине романа *Ето ја, Едичка*, Е. Лимонова. 1984. је објавила књигу *Ето ја, Елена* (поново издана у Москви, 2008), као одговор на књигу бившег мужа. Појавила се у епизодној улози у филму *Вешние воды*, по истоименом роману Ивана Тургенева. Библиографија: *Ето ја, Елена: (интервју с самој собой)* / Графиня Щапова De Carli; под ред. К. К. Кузьминского. - [New York]: Подвал, 1984; *Стихи*. - Њу-Йорк, 1985; *Ничего кроме хорошего*. - 1995; *Ето ја - Елена: интервју с самој собой* / Графиня Елена Щапова де Карли. - Москва: Глагол, 2008.

Јелица РОЂЕНОВИЋ

*НИКОЛА КУСОВАЦ – О КИШУ, СЛИКАРИМА
И НАРОДНОМ МУЗЕЈУ*

Сећаш ли се, упитих Николу Кусовца, историчара уметности са две хиљаде радова из своје области и најпознатијег стручњака Народног музеја у Београду, кад се са њим сретох у његовом атељеу у „Мони“, речи чувеног филозофа Хипије да је „клеветање страшно јер никаква казна за клеветнике није прописана, а краду најдрагоценији иметак који човек стекне у животу, пријатељство, тако да је насиље, премда погубно, праведније од клеветања, јер није скривено“?

Хајка једног мрачног таблоида на Николу Кусовца после Петог октобра била је толико острашћена да ми је личила на Страшни суд осветничке страсти / можда страха да се не изгуби то што се дуго чекало, и муњевито стакло преко ноћи/, а односи се на његову наводно лошу процену уметничких дела „Из неког блата су се појавили“, придружује се хајци и једна жена из бранше, са прећутаним мотивима.

Рођен у Београду, Кусовац је детињство провео без оца на Цетињу где је склоњен током Другог светског рата. Дуго познајем овог „народног кустоса“ који је спасио из последњег ратног пожара безброј икона, старих рукописа и других црквених реликвија, а само он зна којим се опасностима излагао. Да ли га због тога можда нападају?! Загледам изванредне Николине портрете у Николином атељеу у Улици цара Уроша које су урадили Вељко Ђурђевић, Слободан Сотиров, Ружица Беба Павловић, обасјане сунчаним даном и слушах причу човека који је очима додиривао непроцењиве вредности и деценијама их чувао.

-Није то на мене утицало ни за једну јоту, нисам томе придавао никакав значај .Ми мушкарци имамо једну невољу, морамо да се бријемо, то значи сваког дана погледати свој лик у огледалу, њему једино одговарам. Да је било шта истинито од тих оптужби било, осећао бих се лоше пред собом .Мислим да је први фитиљ упалио неки рђави трговац сликама. Њима то смета. Сви трговци

антиквитетима и сликама сањају о томе да нађу овцу коју ће да ошишају. Да узму за динара продају за петсто. Ја не радим из интереса и онда их моја стручна процена упропасти, што те фарисеје страшно боли. А о фарисејима никад нисам водио рачуна. Изабрали су за напад тренутак кад сам водио аукцију „Звона Метохије“ у павиљону Цвијета Зузорић, кад су сликари понудили много радова да би помогли обнову попаљених светиња на Косову и Метохији. Нико од званичника није дошао, и тада сам без увијања оштро напао Горицу Мојовић, која је јако добро уредила тај „демократски београдски систем“ који и данас влада. Ти произвођачи магле држе нашу уметничку цену. У време тих најжешћих напада позвао ме је Добрица Ђосић да прошетамо Кнез Михаиловом показавши да ми је пријатељ. Други један пријатељ, адвокат, изјавио је да су ми хајком направили рекламу. И то је истина. Упростручио се број оних који долазе да ме питају о вредности неког уметничког дела.

- Негде си рекао да је твоја баба са Цетиња утицала на ваше духовно формирање, подсетивши ме на Милана Кашанина, да су наше бабе својим причама и песмама продужавале средњовековну српску традицију?

- Село моје бабе Стане, Зачир, налази се тачно изнад Обода, на путу према Љуботињу. Баба је пресудно утицала на мене питањем: „Соколе, знаш ли ти чији си“? Она је преузела улогу оца који је морао да напусти земљу.

Са седам година ја сам у породици био најстарија мушка глава. Не дај Боже, кад бих као ђак ушао у наш скроман стан, у Његошевој улици, да су моја стрина Велика и моја мајка Рада седеле! Бака само севне очима: „Дижите се, улази најстарија мушка глава!. То није значило само поштовање, него одговорност да се буде „сој од соја“. Држале су наше бабе до чојства и јунаштва као што су наше мајке и сестре пратиле војску. Мој отац је дигао устанак у Црној Гори али је врло брзо био интерниран. Кад сам оца први пут посетио у Јужној Африци, читам у емиграционој штампи да је Тито готов, да су горе пуне четника и усудим се да му кажем: „Мој Јакове, да се на некој чуки крије четник, не би било ни чуке ни четника, сравнили би је са земљом“. Његов коментар је био: „Ти си Титов син. Испрали су ти мозак“... Нисам остао тамо да се бавим бизнисом, него сам се вратио у Београд..

- Дружио си се са Данилом Кишом у цетињској гимназији, да ли се у том времену могао наслутити дух аутора „Гробнице за Бориса Давидовича“?

- Били смо добри другови у једном експерименталном разреду и то је трајало до доласка у Београд, а експериментално је било јер су нас неколико дечака ставили у женско одељење и сви су оставили трага у култури. Био је један Вукчевић кога сам касније изгубио

из вида, затим, Васко Јанковић, архитекта и због тог дружења са девојчицама сви су нам завидели јер су девојчице и дечаки ишли у одвојеним разредима тих година. Киш се појавио крајем рата, дошао је са сестром из Новог Сада, стриц им је био чувени Ристо Драгичевић, велики интелектуалац, који их је прихватио, али тврд човек. Сестра му се брзо удала и отишла у Херцег Нови, кад сам ја служио војни рок, Данило и ја срели смо се у Кумбору, па смо ишли код његове сестре којој је муж био економ у Уметничкој школи, па нам је преко лета помагао да се сместимо тамо. Истина је да смо живели скромно, још сам ја био обележен као „издајничко дете“, јер мој отац није пристао да се врати, па смо живели доста натегнуто, али нас је моја мајка пазила. Између мене и Данила био је дан разлике, ја сам рођен 22, а Данило 23. фебруара, па је моја мајка, спремајући за мене, спремала и за њега, био је сироче. Данило је био робусна личност. Имали смо у одељењу неког Ражнатовића, првака у боксу, а Данило се без икаквих проблема побио с њим.

- И добио батине?

- Није, узео је неки штап и појурио га. Био је помало дрчан. Последњи пут је Киш код мене био на слави, Аранђеловдану, кад смо чули да је Кенеди убијен, 21. новембра 1961. Био сам тада на Карабурми код мајчине породице и Данило је тамо радо долазио. У њему тада нисам ништа различито примећивао, ја сам се држао цркве, јер ми је стриц био свештеник, делили смо много тога заједно.. Из цетињске школе само је нас двоје троје ишло на веронауку док није укинута. Киш није ишао на часове веронауке.

- Киша је мајка спасила од фашистичког погрома тиме што га је крстила у православној цркви у Новом Саду, и данас има писаца који сматрају да се Киш вратио у јудаизам због међународне књижевне славе?!

- Не бих то могао да прихватим. Никад нисмо размишљали на тај начин. На Цетињу смо после Катарине Меденице, код које смо учили како треба, добили изванредног професора књижевности, боемског изгледа, Баја Шарановића, који је формирао литерарну секцију у којој смо били ја, Киш, Павле Зорић. Киш није био бољи од мене, обојица смо као одлични ђаци били ослобођени полагања матуре, а услов за то био је да се добро уради писмени задатак из српског. Међутим, већ тада је показивао склоност према језицима преводећи неке песме са француског и Петефија, за кога до тада никад нисам чуо. Сећам се мог првог писменог код професора Шарановића „Писмо оцу“ који је био бољи од Даниловог, тај рад је био читан у свим разредима цетињске гимназије, али је то кратко трајало. Пун себе због похвале тако строгог професора, који је посебну пажњу показивао према нама двојици, почео сам да „крадем“. Професор је то приметио и тако је мој значај падао, а Кишов растао. Стазе нам се раздвајају кад смо дошли у Београд. Ја сам одмах отишао у

војску, а кад сам се вратио и уписао историју уметности, Данило је већ био одмакао. Виђали смо се у часопису „Видици“ и око богате трпезе коју би за славу припремила моја мајка јер је припадала богатој предратној грађанској породици. Кад сам служио војску 1955/6. налетим на мору на Данила у Херцег Новом. Био се сместио код сестре у Херцег Новом, у интернату без деце, кревета празних колико хоћеш, сећам се да смо јурили неке сојке из Сарајева, бројали звезде са њима и касније добијали писма од тих девојака. Симпатије гимназијске међали смо из дана у дан. Ако се добро сећам, биле су нам занимљиве Зечевићка, Мандићка, Ђуровићка, Ацићка..

- То је време Голог отока?

- Нисмо га осећали јер смо као „остаји изопаченог буржоаског друштва“ били на супротној страни, а угрожени су били они који су веровали у Стаљина. Не могу да заборавим да је једна наша учитељица због коментара фотографије Тита и Јованке добила две године затвора на Голом отоку.

Цетиње је било једна конзервативна средина али није могла утицати на Данила. У тешкој спомени остао ми је наш последњи сусрет у Дубровнику. Један од дубровачких госпара, власник ресторана у близини Светог Влаха и колекционар слика, позвао ме је да дођем у Дубровник да бих им проценио вредност. Данило је био одсео у „Аргентини“, али је сваке вечери са Паскал Делпеш долазио да вечерамо заједно, као мој гост. (Касније је она била секретарица Бернара Кушнера на Косову и Метохији). Приликом тих сусрета ја Делпеш нисам придавао никакав значај нити ме је занимала. Сећам се кад бисмо кренули из ресторана морао је да застане на сваких десет метара. Имао је рак плућа, али се као и сви људи није мирио са смрћу. Говорио је да га мучи реума, али да ће вежбама брзо то да среди. Десетак пута би застао, губећи дах, док би стигао до „Аргентине“. Кад сам се вратио у Београд рекао сам мојима да Данило неће дуго. Био сам на путу кад је умро, знам да га је Амфилохије сахранио по његовој жељи. Испратио га је на онај свет велики духовник наш.

- Сва значења Кишових дела која се баве проблемима савременог света нису до краја истражена. Како сте их ви доживели? Као антиципацију? Сукоб идеја?

- Прочитао сам готово све. Није ми било лако. „Жуљао“ ме је посебно његов „Час анатомије“ јер се Киш обрачунавао са мојим професором Драганом Јерemiћем, блиставим духом код кога сам полагао естетику и добио десетку. (Драган Јерemiћ је био професор и Универзитета у Бордоу, Жан Деска) Оптужили су Киша да је седамдесет процената „Гробнице за Бориса Давидовича“ преписано из француске књижевности. Ја сам са задовољством прочитао „Гробницу“. Право на цитат је прихваћено као део постмодерног погледа и све што се касније догађало није ми било по вољи.

- Једна од Кишових реченица гласи: „Да би човек могао да се бави књижевним стварима мора да има м.а. Стварима?

- Па, добро, мислим да то човек мора да има у послу којим се бави. Мора да буде чврст. И Данило је то показао. Било је оних који су „Гробницу за Бориса Давидовича“ тумачили као сукоб старозаветне и новозаветне идеје, али то није било тачно. Драган Јеремић просто није хтео да прихвати толику количину цитата. И сујета је присутна код многих уметника. Брана Шћепановић је написао изванредан роман „Уста пуна земље“, а Киш „Мансарду“. Оба књижевна дела требало је прихватити као два дара Божија, са различитих страна, а ми више волимо нешто друго. Сучељавање.

- У „Часу анатомије“ Киш се безобзирно, обрачунао са својим противницима?

- То се тако ради .Киш је био немилосрдан према својим противницима. И ја сам себе уловио да у полемици пређем границу, склизнем у памфлет, кажем и оно што се не сме, али се трудим да не западнем грех острашћености. Данило и данас има своје присталице и противнике. Допадала ми се Данилова жестина са којом је критиковао идеју комунизма.

- Тако смо се поново вратили вечној и непролазној Лепоти. „Само неук и неразумни људи могу да сматрају и да је прошлост мртва и да је непролазним зидом заувек одвојена од садашњице“ вели Андрић. Писац је мрачним тоновима „насликао“ Гоју?

- Сваки стваралац говори својим делом и све што се ствара садржи и део његовог идентитета. Као нико код нас, Андрић је брусио реч тако да сваки његов слог у речи води до неочекиваног значења. У „Знаковима поред пута“, „Разговору с Гојом“ види се то његово велико мајсторство. Више сам се узбуђивао пред Црњанским, али је Андрић, као његов мост, ако недостаје један елемент, руши се цела грађевина. Гоја је живо осећање, оно што тешко може разумом да се дефинише.

- Андрић је видео Гојине цртеже борбе у арени која одступа од правила, на једном се појављује костур из гроба, показујући нам папир на коме пише „Ништа“. Андрић више био окренут оријенталном него европском поимању слике?

Шта је за тебе слика?

- Исток је мисао, Запад је слика .Мом бићу је ближа источна парадигма. Грке одређује мера. Левант је мисаон, њега не занима телесно, зато он ту мисао изражава арабеском. Европа нам нуди тело, а са телом се манипулише. Европа је хедонистичка прича која човека ставља изнад свега и то човека по свом облику. За мене је Лепота Дух, апстракција. То је та мука код мене.

- Онда си ти за оријенталну идеју, а не слику?

- Наравно! Прочитај шта отац Јустин мисли о Европи? То што отац Јустин мисли о Европи, кажем и ја.

- Критички, Европа нема мислиоце и филозофе као Руси. Е, па, ја не мислим о Европи на тај начин, идеја Европе је старија од Јустина!

- Мислим да се она извитоперила у један хедонизам да се све подређује интересима човека. Не може се све подређивати интересима човека!

- Шта је икона? Византија је била озбиљна држава и духовно уређено царство заснивано на идеји Континента.

- Окренута Богу икона је нешто друго.

- Прозор у божанско добро целог византијског друштва.

- Тако је! За Европу је човек идеал свега. Ренесанса је одредила Европу, а барок је деформисао до краја.

- Промена која долази са ренесансом! Пре неколико дана била сам на изложби у САНУ „Јелена, велика краљица“, посвећеној Јелени Анжујској, мајци краља Милутина. Три века после раскола, та Францускиња чува свест о вредностима европске расе, гради и помаже и православне и католичке манастире.

- Ми имамо ранохришћанску уметност и романику, и једна и друга деформишу стварност, не служе античком идеалу Лепоте.

- Природно је да ти рани хришћани у Риму не желе да прихвате картагински обичај приношења људских жртава. Познат је податак да све што тражи један Сиракужанин, победник над Картагињанима, је да престану да децу жртвују свом богу, и то није прихваћено. Европа то не жели, и принцип Добра у њој никад неће изгубити смисао.

- Натераћеш ме да уђем у нешто у шта не желим да уђем. Да ли је многобоштво боље о монотеизма?

- Не мислим да је боље.

- Ја не мислим ни да је горе од било ког монотеизма.

- И ја не сматрам да је Бог само мој, а да су сви други пакао.

- Оно што је мене доводило до ужаса је инквизиција и „Србе на врбе“.

- И ја мислим да се не стиже до циља кривим путевима мржње. Никола, пријатељу драги, нисам очекивала од најпознатијег историчара уметности мрачне парадоксе!

- *Сад ћеш да очекујеш!*

- Хајде да чујем?

- *Како можеш објаснити Јасеновац?*

- То је патологија Хрвата. „Опрости им Боже јер не знају шта чине“.

- *То је лудило човека!*

- Онда смо поново пред Делфима: „Човече, спознај самога себе“. Не могу да разумем то лудило.

- *Нико не може да је разуме, али мора да је објасни. Цела та прича са Христовим венцем и страдањима је слика која изазива страх. Водиш дете на “ кризмање “ и оно у цркви гледа слике, најстрашније муке, реалистички приказане, Бога разапетог, избоденог, убијеног. Црква ти не нуди Бога Добра као Лепоту, него га показује на страшном распећу.*

- „Оно што називамо рођени убица, то је неосветљена страна планете која се зове човек“ одговорио би својим знаком, Иво Андрић у „Знаковима поред пута“, а руски сликар, Верешчагин сликом пирамиде од људских костију у пољу без људи. Да ли је то Европа?

- *Јесте, ја је доживљавам тако, као гомилу лобања. Само у Духу је спас.*

- Неки наши познати интелектуалци са којима сам разговарала говорили су ми да је српски народ изгубио кључ Духа у средњем веку. Као непоправљиви идеалист верујем као Сократ да су „нека скривена знања довољно скривена за незналице и довољно јасна за мислеће људе“. Како је било могуће и поред свих бура историје, изгубити мистички, симболички дух Лепоте? Остати без темеља?

- *Ја се често питам да ли је Европа спасена кад је из ренесансе ушла у барокно претеривање са илузијама свега и свачега? Срби су, мада без школа, остали тврди у верности Духу Византије.*

- Држали смо се високих духовних идеала о чему говоре старе епске песме, а онда смо дали свој дух „под аренду“, парафразирам Вука, а сад се поводимо за туђим духом као најамници?

- *Тако је! То је Кашанин боље тумачио. Кашанин се обрачунао са Иларионом Руварцем и његовим позитивистичким погледом на*

европску историју.

- Насупрот томе, босански богумили, које је Крлежа обожавао, а мрзео Византију, нису се држали идеје нације, него идеје малог знака, њихове вере. Стефан Немања им је као опасним јеретицима одсекао језике, прогнао их у Босну, из које су одлазили да своју веру проповедају у Француској, али су и тамо наишли на отпор краљева, погледај француске изворе.

- *Крлежа каже оно што њему одговара, а не оно што је истина. Материјални трагови богумилства су стећци. Немањићи имају према њима непријатељски однос. У Србији нико није дубље истражио патарене, богумиле.*

- Да Немањићи нису били тако оштри према њима не би било Србије, али хајде да говоримо о симболизму. Пре Андрића и Црњанског, појављују се Леон Којен, Малиша Глишић, Бранко Поповић? То је нешто ново у европској и српској уметности?

- *Врло рано се јавља симболизам код Срба. Први је Ђорђе Крстић, једну књигу сам му посветио, ја сам то први рекао у нашој историји уметности. Рођен је 1851, школовао се у Минхену, а врхунац његове симболистичке приче је иконостас који је радио за цркву у Чуругу. На сву срећу остао је сачуван. Није случајно да је Ђорђе Крстић учитељ Надежде Петровић и многих других уметника. Он је основица наше модерне. Његов симболизам се већ јасно исказује осамдесетих година 19. века. Крстић веома пази да га не заведе прича. Његов поглед на свет прихвата Михаило Валтровић, један од најумнијих Срба, чувар Народног музеја и није случајно што се цео опус Ђорђа Крстића налази у Народном музеју. За Крстића је сена симбол Светог Петра и он је држи у рукама, или на глави. То би још могла да буде иконографска прича, али у Чуругу је он насликао и Свету мати Ангелину у молитвеној тишини, у потпуном мраку, поред ње гори само кандило и свећа. Уметник је напустио стварност и прешао у једну симболистичку атмосферу. То је и Којен дао одлично, али двадесет година касније. Његово Косово је симболистичка прича, плива у некој измаглици. На мој наговор Жика Стојковић је ставио на насловну страну своје књиге о Косову ову Крстићеву слику.*

- Да ли је на Ђорђа Крстића утицао *symbolisme* Гистава Мориа са манифестом 1864. „Верујем само у оно што не видим и само у оно што осећам“?

- *Готово све што Ђорђе Крстић слика је то!*

- Онда би то значило - нема више православне иконе.

- *А, има.*

(Никола напушта свој радни сто и издвајајући из гомиле слика скреће ми пажњу на једну слику савременог сликара, неке мученице на издисају у мрклој ноћи, изнад ње анђео белих крила раширених у облику пирамиде. На тамном небу црни круг, бели круг, црно-бели круг, сликар је једну до друге поређао све месечеве мене . „То је симболизам Гистава Мороа“ рече Кусовац. Слажем се са њим, схватам да му је неко донео ту слику на процену, не допада ми се, и без жеље за расправом, одговарам „Седи, душице, не занима ме тај кич, интересује ме Сава Шумановић, Малиша Глишић, Барили“ „Нећу ништа да ти кажем о њима“ одговара кроз смех . Загледана у нешто друго као Одисеј у Итаку чекам да се Никола врати за сто. Озбиљним тоном наставља причу о симболистима).

- *Симболистичка мисао је отворила нашу модерну. Постоји једна фотографија из 1906. године на којој остарели Ђорђе Крстић седи као ја са, изнад њега стоје Надежда Петровић, Коста Миличевић Бора Стевановић. На сваког од ових сликара Крстић је утицао на свој начин. Коста и Бора су блиски пријатељи, рани импресионисти, Надежда је изнад свега тога.*

- Да ли су сви наши сликари за време Првог светског рата били симболисти?

- *Не, били су“сентименталисти“. То нећеш да прихватиш а хоћеш неке друге филозофске мистичне приче.*

Имам ли право да се одушевим Надеждином Грачаницом, њеном храброшћу, али не њеним Циганкама, естетиком ружног? Као црно и бело, тако ружно и лепо никад неће заменити своја места?

- *Надежда је експресиониста пре Немаца, тај нови израз имају „Дереглије на Сави“. Немачки експресионизам - Киришнер, Пеитејн, Ротлуф, завршава се са Оскаром Кокошком, а ми имамо Надежду, бољу од Кокошке! Леон Којен је такође значајан симболиста, на жалост, ликовни опус му је уништен. Све слике које нису изгубљене, „Харонова барка“, „Пролеће“, „Јосифов сан“, налазе се у Народном музеју. Он је крајем 19. и почетком 20. века стварао модеран ликовни израз. И несрећни Малиша Глишић, чији опус једва броји 50-60 радова, отварао је један простор који Европа једва да је слутила, настозним сликама које је радио у Риму и по резултатима би можда био најзанимљивији, али је као пијанац 1915. страдао негде између Скоља и Ниша, не зна се ни где му је гроб. Народни музеј има Глишићеве слике .Неколико слика Малишиних налазило се у нашој амбасади у Риму, али су покрадене. Сава Шумановић је такође симболиста који има свој аутентичан пут. Био је хиперсензибилна личност. Народни музеј има око тридесет Шумановићевих слика, међу којима и ремек дело „Јесењи пут“. Шумановић је за себе говорио да слика фовистички, “зверски“ Понекад се разнежи пред својим сремским пејсажима са белим, расцветаним воћкама у пролеће. Колико год да*

је био начет шизофренијом то се у његовој мисли о слици нигде не може препознати. Има назнака болести у неким Савиним писмима у којима се опсесивно бави Растком Петровићем, Лазар их је први објавио, а онда је Живков објавио књигу о тој његовој психичкој располућености.

- Црњански хвали Андрићев *vers libre*, Кркличеве метафоре, очаран је бојама на сликама Петра Добровића, „Пролећном славом“ и „Покољем у Шапцу“ у „венецијанском смислу“. У складу са новом поетиком, песник „суматраистичке слике света“ залаже се за растанак са традиционалном поетиком, презире ратне сликаре, очаран тамним акордима на Добровићевим сликама?

- Не бих се сложио са Црњанским да Добровића карактеришу тамни акорди, напротив, све су његове слике прожете сиљном енергијом, али оно што је вероватно Црњанском било по вољи је та снага геста која просто експлодира. Морам признати да ме је код овог сликара изненађивала понека бруталност. Он је сав у екстатичним исказима осим кад слика далматинске пејсаже . Њих двојица су врло блиски пријатељи, људи.../ и после извесне тишине обоје изговарамо до краја кроз смех реченицу – који се воле/.

- Бацила сам поглед на нека Црњанскова писма Андрићу, исписана ситним рукописом, мастилом различитих боја, која откривају те дубоке мушке везе.

- Немој бити заједљива!

- Нисам. Како ти звуче стихови пијаристе Црњанског, посвећени Андрићу, „Зато сам ти ту мисао дао/ тужној/ голој и белој/ невеселој“ у песми „Етеризам“ или „Све осмехе који су од бола свисли./ сачуваће зрак/ негде у даљини“ који кад се поделе на слоге, као и Андрићеве стихови, добијају неочекивана значења? Зар то није симболизам?

- Па, јесте. Симболисти покушавају да изразе стање духа, а то је најтеже ухватити.

- Црњански пише Андрићу да би радије „трговао у Риму него у Македонији учио волове Омиру“. Има ли у томе мало охолости аустроугарских ђака?

- Има наравно. И Добровић и Крлежа припадају том кругу из Печуја. Црњански хвали и Јована Бијелића као великог сликара. Мислим да је то генерацијска љубав. Има неких дубоких уметничких страсти које се не могу сасвим објаснити као и између Киша и Шћепановић. Видео сам гомилу Добровићевих еротских цртежа на којима осим мушкараца на најсуровији начин приказује жене. То треба посматрати као однос тамног и светлог. Ликовни израз

изазова тамног.

- И Јован Бијелић сликар „Мале Дубравке“ и мрачне атмосфере убогих пејсажа Босне, са олујним небом, захвалан је Босни „што је нашао себе“?

- Бијелић је уметник геста, израза, боје. То су експресионисти код којих меру не треба тражити.. Основно што их карактерише је претеривање. Том кругу треба додати још једну моћну жену, Зору Петровић, јачу од њих у гесту изразу, сликању тих силних, робусних тела која руше све пред собом. Милена Павловић Барили је за разлику од њих нека светска причица, више ми је присутна у илустрацији. Ми немамо много представника те врсте надреализма који је она неговала, са женама, огледалима. Барили никад није била сасвим уграђена у српско биће.

- Између два рата краљ Александар је прихватио велику реку руских избеглица после Октобарске револуције. Да ли је међу њима било уметника као што је Биценко, који је осликао цркву Ружицу, портрете Романових?

- Од руских сликара у Београду најзначајнији је Колесников, такође традиционалиста. Руска емиграција је силно обележила српску културу. Ми ни данас тога нисмо ни свесни јер комунизам није допуштао истраживање тих веза. После Првог светског рата Србија је остала без мушких глава, а онда нам долази 70.000 учених Руса који су присутни у свим областима културе и друштвеног живота. Захваљујући руској емиграцији постали смо једна од водећих европских земаља. Било је међу њима врхунских архитеката, инжењера, лекара. Умро бих за време Другог светског рата да није било једног руског лекара, Владимира Герасимовича, ког су на Цетињу звали „црногорска мајка“. Вербински и Жердински су обликовали српску позоришну сцену двадесетих година.

- Каква је била ситуација у Народном музеју кад си ти почео у њему да радиш?

- У тренуцима кад стижем у Музеј на његовом челу се налазио млади скојевац Лазар Трифуновић. Није био по вољи старим музеалцима. Године 1962/3 Лазар је главни еформелиста. /Запазила сам, приметих, да је као наши садашњи политичари, био против „белих листића“, у некој телевизијској причи о Лубарди/. -Лазар је као југословенски стипендиста провео пет - шест година у Европи, посећујући велике музеје, да би могао да преузме посао у Народном музеју. Лубарда није први који излаже своје слике 1951. године. Те године организоване су и изложбе Стојана Аралице, Милана Коњовића и Пеђе Милосављевића. Сви су експресионисти. За разлику од књижевности, симболизам се на ликовном плану много теже прати.

- Морам да признам да ме од првог тренутка кад сам је угледала фасцинира језиа Лубардина слика закланог и раскомаданог јагњета , мислим из 1940, као антиципација ратних страхаота? Доживљавам је као нацизам на делу?

- *Ја не. Лаза је у тој раскомаданој утроби јагњета види трагедију Европе. Ту своју причу наставља Лубарда у логору где слика празне конзерве, мртве природе.*

- Никола, да ли ти ја личим на мртву природу? Исти ужас у мени изазива и Рембрантова слика закланог вола. Цео народ стане у један черек. Да ли би желео да ме нови нацисти раскомадају? (Смеје се)

-*Не! Од Рембранта је почела та сликарска тема и траје. Ја од Лубардиних слика највише волим његову Црну Гору. Сликао је тоновима голубије плаве, беле, окер. Он је ухватио нешто што је готово неухватљиво. То може да схвати само неко ко је тамо проводио лета. Једино тад може да се примети да кад се зажари криш - трепери. Та неухватљивост пејсажа је једна емоција.*

- Сећам се те летње жеге са модрим брдима над морем, али не могу да заборавим ни Лубардин „Мост на Зети“, незавршену, мистичну слику?

(Помислих за часак да се Кусовац већ уморио од нашег разговора и реших да га приведем крају, но он настави причу)

- *Лубардин савременик који му је доста помагао и извукао га из заробљеништва био је је Мило Милуновић. Рационалиста, друга природа. Један је био емотивац, други рационалан, чак је било и мале суревњивости међу њима. И данас ме питају :“Ко је први“?Одговарам: „Добри су обојица“. Њих можеш само упоредо да посматраш, а не како ривале један другом. Цуца Сокић и Недељко Гвозденовић се не могу замислити као сликари соцреализма.*

- Кад си већ поменуо Недељка Гвозденовића како разумети његов „поход на сликану површину“? Гвозденовић прича: „Сликам неколико знакова и једну мрљу, поред које треба да ставим још једну одлучујућу мрљу“?

- *Да и тако се гради сликана површина! Мрље могу имати своју вредност ако су мисао у неком систему. То је чисто сликарство, одустао је од описа. Препознао сам га седамдесетих кад сам отишао у његов родни град Мостар да снимим за РТС филм о њему. Тада сам видео Гвозденовићеве чудне слике. Целог живота је сликао то што му се у тим раним годинама живота урезало у главу. Гвозденовићев идеал и пријатељ је Иван Табаковић, објављена је њихова богата преписка. Табаковић је припадао богатој масонској породици, говорио*

светске језике, путовао по свету, све му је било доступно. Гвозденовић такође покушава да буде исто што и Табаковић, светска фигура, али нема снагу коју поседује сликар из Арада. Табаковић је радознао дух, истражује неиспитане просторе модерне, сударе светлости и сенке које нико није ни слутио. Гвозденовић није отишао тако екстремно далеко, ишао је једним путем који се могао предвидети.

- И ја припадам генерацији која је носила нешто од платоновске чежње за изгубљеним светом. Свака твоја изложба у Галерији РТС је културни догађај првог реда. Да ли би тај рад могао бити нека врста завештања?

- Не доживљавају сви те изложбе као ти, везана за своју кућу. Изложбе у РТС приредио сам захваљујући пре свега Никиши Стипчевићу. РТС има врло значајну Ликовну колонију на Златибору и о њој сам разговарао са Јованом Ристићем. Док сам је организовао и оставио значајне текстове о томе, РТС је добила око 150 слика. Нема значајнијег сликара који није био учесник Ликовне колоније РТС У галерији РТС представио сам Гвозденовића, Аралицу, Љубинку Јовановић, Ацу Томашевића, Тркуљу. Љубинка и Александар сликају инспирисани православном духовношћу, иконом, на један модеран начин. Оно што ја нисам стизао радила је Љубица Миљковић. Пеђа Милосављевић, Петар Љубарда, Јован Бијелић, Сава Шумановић, Љуба Поповић, све су то уметници који су представљени у РТС. Замолио сам Никишу као председника Управног одбора куће и он ме је подржао да сачувамо Галерију РТС као класичну ликовну причу од пошаста перформанса, и то је прихваћено. У програм смо укључили поред неколико врхунских класичних уметника и неке од млађих као што су Крстић и Града Петровић. Од изложби које сам приредио у РТС издвајам ону о Александру Томашевићу. Посветио сам његовој уметности више текстова, али имам осећање кривице што му нисам посветио монографску студију. Не могу се Томашевићеве слике тако лако разумети. Његов опус није ни познат ни велики. Умро је релативно млад, 1968. године. Био је конзерватор и рестауратор, везан за Косово и Метохију, своју Косовску Митровицу, и мислим да није могао да поднесе слом државе за коју се борио. У погледу вредности његовог дела, отишао је даље од Ћелића, који је као и он дошао у Београд у војничким чизмама. Петар Омчикус, Коса Бокшиан, Мића Поповић, Бата и Љубинка, цело то уметничко друштво прихватило је Михиза на челу. Придружили су им се Добрица Ћосић и Дејан Медаковић. Обележили су то време превирања кад се у нашој култури појављују интелектуалци винаверског духа. Моје завештање су и три књиге које сам објавио у Народном музеју о Борђу Крстићу, Стеви Тодоровићу и Паји Јовановићу, великим сликарима који на одређени начин отварају модерну.

- Не могу да схватим зашто су многи наши уметници и писци у 20. веку тако лако раскидали са духовним везама прошлости, напуштањем портрета и класичне слике, а опредељивали се за

апстракцију?

- Ту је Лазар Трифуновић одиграо главну улогу. Одбацио је све осим енформелиста. Међутим, Милић кликће: „Енформелисти, појешћу вас за доручак“. Те две струје постојале су шездесетих, као што постоје и данас. Лаза је подржавао енформел - сликаре, блиске власти, у чијем се средишту налази једна непомирљива личност, Бранко Протић и његов кум Зоран Павловић. Шиља Тодоровић, Мића Поповић, Вера Божичковић све то посматрају са стране и раде са несликарским материјалима. Њима се прикључује „Задарска група“, Петар Омчикус, Фило Флиповић. На супротној страни од њих је Шејка, за кога је сликарство облик молитве. Шејки је Вермер идеал, али су по мом мишљењу бољи од Шејке Видак и раскокодакани Милић од Мачве са тим сликама замкова и ђубришта. Због кокетирања са првослављем, о Милићевим сликама рекао сам тада: „То је мемла“, а данас мислим да нема Милића од Мачве, требало би га измислити. Доста добрих портрета оставио нам је Добровић, понекад добар портрет направи Омчикус, Мића Поповић је добро насликао Гвоздене, Михиза, Лазу, Жики Стојковића, Ђорђа Кадијевића. Колико сам могао да приметим Европа се већ заморила од тих нових медија и перформанса. Све се сахрани у историји, па се све врати. У првом тексту написаном после Петог октобра признао сам свој велики грех - да сам „српски националиста“. Волим свој род.

- Васа Поморишац ми је изузетно интересантна уметничка личност, осветљава сукоб старог и модерног европског света, његове метаморфозе?

- Лазар и Протић су се определили за уметничку групу „Облик“ која је између два светска рата следила европске тенденције напуштања старих и стварања нових естетских вредности, а потпуно занемарила групу „Зограф“ која се ослањала на традицију на један другачији модеран начин. Тој групи су припадали Живорад Настасијевић, брат песника Момчила Настасијевића и Васа Поморишац. Неке слике Васе Поморишца су врх врхова! Ни ликовна дела Живорада Настасијевића нису довољно позната. Музеј савремене уметности организовао је једну изложбу групе „Зограф“ по градовима Србије, али је прошла без већег одјека. Европа би само климнула главом када смо јој слали Бранка Протића, или имитаторе европских мајстора, али уметничка публика у Европи полуди кад јој пошаљемо Васу Поморишца.

- Маљевић је веровао да је перо оштрије од сликарске четке, а ти?

- Не може то бити истина. Увек сам се бавио оним што је оставила кичица, и увек сам био иза кичице. Питање је са колико заблуда? Нема величине која се није огрешила. Дух се мења, али остаје.

- Као историчара уметности који је са толико љубави проучавао Лепоту и уметничко благо са овог простора , замишљаш ли понекад себе да стојиш, као пред Ватиканом, у реду са својом унуком, која показује дар за цртање, међу многобројним посетиоцима, да би ушао у Народни музеј у Београду коме си посветио цео живот? Кад ће бити отворен?

- *Не знам.*

30. април 2016.

Ђура Јакшић - Марко Краљевић

Павле Б. Орбовић

ИСТОРИЈА ВРБАСКИХ НЕМАЦА

(Фридрих Лоц, Књига о Врбасу. Врбас 2014)

Културно-историјско наслеђе Подунавских Немаца на простору Војводине постало је у нашој земљи тема за озбиљно изучавање тек након више од пола века од завршетка Другог светског рата. Деведесетих година XX века расте интересовање историчара за ову област и појављују се први чланци и студије.

У првој половини XX века, питање подунавско-швапске историје постало је актуелно двадесетих и тридесетих година када су се почеле објављивљати монографије места, поводом обележавања јубилеја насељавања Немаца. У Банату се својим радом истакао Феликс Милекер, док ће се, по узору на њега, у каснијем периоду у Бачкој огласити као истраживач Фридрих Лоц.

Међу монографијама насеља које је Лоц објавио у периоду од 1929. до 1941. године, две заузимају посебно место у историографији, а ради се о монографијама Оџака и Новог Врбаса. У њима је до најфинијих детаља описао процес насељавања Немаца у Бачку за време владавине Марије Терезије и њеног сина Јосифа II. Обе монографије убрзо су постале извор другим ауторима који су почели да се баве завичајном тематиком.

Објављивањем превода Лоцове *Књиге о Врбасу* истраживачима је постао доступан још један извор. Издавач Музејска збирка Културног центра Врбаса, од скоро Градски музеј, у својим фондовима чува културно-историјско наслеђе Подунавских Шваба, а у том склопу се, сходно могућностима, бави и издавачком делатношћу. У претходном периоду (2011. године) објављене су књиге књижевника Јоханеса Вајденхајма (Ладислава Шмита) *Повратак у Марези* и *Марезијана*. Целокупни књижевни опус овог писца посвећен је животу врбаских Немаца, њиховом суживоту са другим националностима, а Врбас је препознатљив по описима места на којима се одвија радња или поједини догађаји. Лоц је пишући ову књигу користио обимну архивску грађу која поткрепљује сваки историјски податак, што приказују напомене на страницама текста, као и илустрације.

Књига о Врбасу, у поднаслову Прилог историји Општина Стари

и Нови Врбас, превод је Томислава Бекића. Професор Бекић (Нови Сад 1935 – 2008) провео је детињство у Врбасу, похађао основну школу и Гимназију, потом је завршио студије немачког језика и књижевности у Новом Саду на Филозофском факултету, где је и остао до краја своје активне службе. Добро познавање немачког дијалекта и сећање на прилике у Врбасу у ратним и поратним годинама, представљао је за њега прави изазов да се позабави превођењем прво Вајденхајма, а потом и Фридриха Лоца. Као дечак био је сведок неких дешавања и познавао поједине личности које помињу оба писца у својим делима. Прво издање Лоцове књиге објављено је исте године када је Бекић рођен.

У Поговору преводилац даје објашњење да је текст приређен на основу две књиге Фридриха Лоца: *Novi Vrbas. 1785 – 1935.* (Novi Vrbas 1935) и *Werbass. 1785 – 1975.* (Stuttgart 1975). Прва књига је настала поводом обележавања 150 година од колонизације Немаца у Врбас, а штампана је у Новом Врбасу у штампарији Хајнриха Плеса 1935. године. Друга књига је штампана у Штутгарту 1975. године поводом 190 година насељавања. У састав друге књиге ушао је већим делом текст претходног Лоцовог издања, али сада допуњеног дешавањима у Врбасу након тридесет година од одласка Немаца. Преводилац између осталог напомиње (стр.231-232) да је његово *тежиште приликом приређивања, односно превођења текста било на деловима који се односе на културноисторијску страну настанка и развоја Врбаса, те су изостављени делови који представљају својеврсну актуализацију у духу времена у којем су књиге настале. Изостављени су спискови породица које су се доселиле 1785. године у ово поднебље... пошто би то непотребно оптеретило ову књигу. Лоц је током рада на другом издању књиге имао више сарадника.*

Фридрих Лоц рођен је у Старом Врбасу 1890. године. Од детињства се заинтересовао за прошлост својих сународника. Поред тога што је по професији био учитељ немачког језика, посветио се историји. По одласку из Врбаса 1944. у Немачкој наставља да се бави завичајном историјом. Почетком шездесетих година објавио је историју врбаске Гимназије у коауторству са Францом Хамом и Михаелом Линденшмитом. Преминуо је у Бад Хомбургу 1980. године. Далеко је одмакао од аматерских покушаја писања историје и за собом оставио дела која представљају незамењив извор у овој области. Као истраживач обишао је бројне архиве на тлу данашње Мађарске, Аустрије и Немачке. Податке за писање својих дела тражио је у местима одакле су потицали и долазили немачки колонисти који су се населили у Бачку и Нови Врбас. Инспирација за његов рад била је књига Јохана Ајмана *Немачки колониста* са којом се сусрео још у детињству. Свестан вредности извора које користи, записа из тог времена, да би што верније и документовано приказао процес колонизације Немаца, Лоц у својим радовима посебно истиче две личности – Јохана Ајмана и барона Антона фон Котмана, савременике периода насељавања. Барон Антон фон Котман оставио је у наслеђе *Извештаје* о насељавању из 1763. и 1765. године на латинском језику који се налазе се у бечком Државном архиву и у Државном

архиву у Будиму. Поменути *Извештаји* који обилују подацима о насељавању, културној и политичкој историји Подунавских Шваба, пореде се у историјографији са вредним збиркама докумената. Јохан Ајман, као и Котман, био је један од повереника цара Јосифа II. Доживео је дубоку старост и сродио се са новим завичајем. Многи га сматрају зачетником завичајне немачке историографије у Бачкој. Књига је штампана седам деценија пре Лоцовог рођења и постала је одлична веза између учесника колонизације и историчара заљубљеника у завичајну историју.

Зенит његовог рада биле су тридесете године XX века, када се појавило више његових књига и радова на тему терезијанске и јозефинске колонизације. За свој труд и рад добио је два велика признања, Ајманову и Гутенбрунову плакету.

Прво издање књиге тридесетих година доживело је више критичких приказа у периодици, како на немачком и мађарском тако и на српском језику. Поред похвала које су изречене на рачун садржине књиге упућиване су и критике. Историчар Васа Стајић, реаговао је на податке везане за Србе и њихову историју у Војводини. У одређеној мери ова замерка се може и данас уважити, али ако не занемаримо чињеницу да је Лоц књигу писао о Немцима и њиховој колонизацији. И данас су сви ови пропусти евидентни у тексту. Допуне текста књиге након тридесет година такође су биле непотпуне. Служио се литературом о Врбасу објављеном након Другог светског рата. Користио је књиге: Милорада Васовића *Врбас и његова комуна* и Васе Ковачева *Раднички покрет у Врбасу*. У Књизи о Врбасу из њих су цитирани статистички подаци. Како је и сам Лоц рођени Староврбашанин, остаје неразјашњено питање зашто се бар делимично није позабавио својим првим комшијама, Србима и Русинима. Познато је да је почетком тридесетих година објавио чланак о Србима и Немцима у Врбасу у *Годишњаку Историјског друштва* у Новом Саду.

Књига у својој структури има све елементе монографије. Њен први наслов је Из прошлости завичајног тла. Информације са којима се сусрећемо у овом поглављу су извор за најранију историју Врбаса. Лоц говори о првим археолошким ископавањима на почетку двадесетог века. У поређењу са данашњим резултатима археолога ови подаци су превазиђени, али у Књизи о Врбасу имају вредност сведочанства времена у коме је о њима писано. Турски период, Ослобађање од Турака и померање насеља поткрепљени су архивском грађом из Државног архива у Будимпешти и Бечу и од великог су значаја за разумевање померања становништва. Насељавање Немаца је кључни део књиге, али и најзначајнији извор за истраживаче данас. Написан је на основу богате архивске документације из Улма, Регензбурга, Беча, Будимпеште и Сомбора. Ово поглавље књиге аутор је подрепио деловима из књиге Јохана Ајмана. Оснивање места наслов је који завређује пажњу. У њему говори о изграњи кућа, формирању улица и насеља. Под Црквеном историјом, сажето наводи податке о верским заједницама и њиховим објектима у Врбасу. Детаљно обрађује Евангелистичку, Реформаторску, Методистичку и Јеврејску заједницу

на територији оба Врбаса. Затим следе веома исцрпни наслови Школство и Земљорадња. Користећи се архивском грађом месних цркава пружа информације о почецима школства на територији Новог Врбаса. Највећу пажњу посвећује историјату врбаске Гимназије.

Значај изградње Великог Бачког канала, животну причу његовог пројектанта Јожефа Киша обрађује на осанову две објављене књиге Јозефа Коха, *Кратка историја Францовог канала бајско - безданског споредног канала и малостапарског канала и наводњавање* и *Монографије бачко - сремског сениората*. Други догађај који је допринео успону Врбаса била је изградња железничке пруге Будимпешта - Земун. Лоц о овом важном историјском догађају који је Врбас унапредио у привредном смислу пише из једног извора, а то је књига Јохана Јауса, Секић у првом столећу свог постојања. Ослањајући се на податке које Јаус износи у својој књизи Лоц преноси из ње датум о проласку првог воза кроз Врбас. Аутор овог приказа је утврдио на основу извештаја у штампи осим Јохана Јауса да је први воз кроз Врбас прошао не 5. марта како бележи Лоц, већ 27. фебруара 1883. На овом примеру може се навести да Фридрих Лоц као извор за писање монографије о Врбасу не користи штампу из тог времена. Штампа која је излазила у Врбасу и околини и која се односила на подручје Врбаса препуна је кратких извештаја о догађајима о којима Лоц пише у својој књизи.

У поглављу Становништво Фридрих Лоц се бави кретањем становништва у Врбасу у раздобљу од непуне два века. Посебно обраћа пажњу на исељавање његових сународника у Америку у време велике економске кризе, у првој половини двадесетог века, а са прецизношћу говори и о исељавању Немаца у Немачку након Другог светског рата.

Занатство и Индустрија као две важне привредне гране добиле су централно место у књизи. Описан је рад Удружења занатлија, а о фабрикама и њеним власницима дате су основне информације.

Прича о Друштвеном и културном животу концентрисана је на 150 годишњицу насељавања Немаца у Врбас.

На крају текста као прилог штампан је велик број фотографија као и седам карата Врбаса и његове околине. Сlike и карте су прештампане из првог издања књиге.

Значај објављивања Књиге о Врбасу Фридриха Лоца, након низа година отворио је нову димензију за изучавање подунавско швапске историје и културе у Бачкој. Ова књига нема само локални карактер и значај, него је постала одличан извор за истраживаче који се баве овом темом. Велико богатство представљају обимне фусноте иза којих се крије литература која отвара нове теме. И поред мањкавости које је време превазишло, праве вредности су остале препознатљиве и то не само на радост Врбасу и његовим суграђанима него и широкој научној и стручној јавности.

Ристо ТУБИЋ

ПОЕЗИЈА ЕЛЕГИЧНИХ ТОНОВА И САЗВУЧЈА

(Мићо Цвијетић, „Свет и кућа”, Српска књижевна задруга – Београд 2015)

*И свет је већ прилично остарио.
Онај који га створи из ништа,
Одавно је и Он у зрелом добу.
М. Цвијетић*

И не само ова, најновија књига Цвијетићевих песама, него су то и оне од раније већ добро познате, уистину, један одвећ убедљив меметно мори утопијском мишљењу, уверењу да је могућ рај на земљи. Не може га, заправо, ни бити, мисли Цвијетић, прихватајући притом, како се чини, тврдњу хришћанских филозофа према којој се у овој долини плача не може очекивати остварење царства Божјег. Не може, јер једна од функција зла јесте да ниједна могућност не буде заборављена. Дошли смо изгледа до тачке иза које нема повратка.

Једноставно, то је тако: Будући да није створен по мери човека, свет је проглашен *апсурдним*. Загледан у понор бића, Цвијетић, несумњиво, јесте кренуо у свет поезије неугаженом стазом. Притом је, рекао бих, добро знао да је Емил Сиоран, тај велики истраживач и песник расула, изричито казао да је већ и стварање света било први чин *саботаже*; па и његов духовни сабрат Јонеско: Апсурд је, вели, наша свакодневница и она се увелико отргла нашој контроли.

Но, све то није тек сива фактографија већ уметничка чињеница, Цвијетићево песништво, његово дубоко доживљавање спољног света, његова игра својом језичком интуицијом, игра природе и скривача, његова блискост хераклитовској тврдњи: да је скривена хармонија боља од јавне. Речју, требала би нам Аријадна за овај лавиринт у ком се налази данашњи свет.

Јасно нам је, наине, да живимо у неред, у веома опасним околностим, у неизвесности за нашу сутрашњицу. То, уосталом, и наш песник изричито потврђује, његова луцидна реч, у једном интервјуу каже да имајући у виду опште и властито искуство, глобалне и личне поразе и удесе, онда се не треба чудити што је његова поезија прилично болна и песимистична, препуна елегичних тонова и сазвучја. А и како би друкчија била, вели, у оваквом свету и веку!? А то је, заправо, наш

ужасни и сјајни двадесети век у ком смо били, а и данас смо, плен Зла, једног Зла са великим З. Стари проблем теодицеје: откуд зло у свету?

По Достојевском појединац не може да бира између добра и зла, него се, попут клатна, љуља од добра до зла и натраг. А Херман Мелвил каже да у сукобу добра и зла нема победника, те да једино можемо осећати тугу због такве ситуације у којој нас та два опречна обележја људског бића напросто раздиру. Дакако, то раздире и нашег песника у песми Срушени град, и не само у њој, наравно:

*Рушена су васцела царства,
Вековима славне земље и градови;
Од Вавилона, Троје и Александрије,
Картагине, Рима и Цариграда,
До Лењинграда и Белог града,
Па наше древне престонице
И други српски златни градови;
Разорене библиотеке и храмови,
До заветне капеле на Ловћену;
Немилице руше и благо на Косову,
О коме пева вечна, српска туга.*

Ако је то тако, а очито да јесте, како је, онда, одржива тврдња да је наш свет најбољи од свих могућих? У Хакслијевом Врлом новом свету и сличним негативним утопијама, што Цвијетић веома добро увиђа, поента је управо на томе да су људи срећни јер им је узета слобода. Лајбниц, међутим, сматра да је ово најбољи од могућих светова зато што је људима остављена слобода, па, дакле, слобода и да чине зло. Сутра ће се свет променути неизбежно; колико ће бити подношљив за душу зависи од нас данашњих.

Савремени песник, какав је и Мићо Цвијетић, посве добро увиђа да без орфејског понирања у дубину песничког бића нема ни певања, нема ни тражења смисла, нема ни истине. Судбина поезије јесте то да се заљуби у свет, колико год да је историја као таква препуна туге и трагике. Поезија живи од хипербола, од заноса и свака уметност, свака грубља рационална интервенција може бити кобна за њу. Може, али се уза све то јавља и јасно сазнање о томе где се супротности прожимају као, на пример, у песмама Космички смер, Јутарњи записи из храма, па Овај и онај свет и многим другим, прожимају се, дакле: зналачком алтернацијом конкретног и апстрактног, инелектуалног и чулног, сукцесивног прелажења од слике до појма и обратно.

Треба, заправо, у ту сврху, пажљиво читати читав циклус Свет и век, посебно песму Својим путем, видети њену дидактичку напомену:

*Не окрећи се, никако назад,
Као Орфеј, јер можеш за трен,
Остати и без наде, изгубити све.*

Али Орфеј! Зар се он окреће, он, тај певач који је својим песмама покретао дрвеће и пећине и кротио дивље звери; тај певач угодна гласа чије је име нераздвојно везано за Лиру која је од памтивека била симбол хармоније, тај тајанствени инструмент којег су богови некада давно окачили о звезде. Но, Лиру која је, по свој прилици, на заповест богова, пала с неба, подигао је Орфеј.

Песник који је, у наше време, изгубио веру у хармонију света понекад је Орфеј без Лире. У Цвијетићевом песништву, поприлично суморном, у извесној мери меланхоличном, али зато аутентичном, подјенако су, чини ми се, заступљене и хармонија и дисхармоније, што је, у сваком случају, врлина сваке пеозије. Као да је пишући, и промишљајући над сваком песмом, стално држао на уму ону одвећ познату логичку аксиому: да на свету ништа не може да буде истина ако нисмо именовали и њену супротност. Једноставно, чини се да својим стиховима и строфама погађа Хајдегерову мисао, ону по којој туга и радост играју једна у другој. Што је радост већа, тврдио је велики филозоф, то је чистија туга која се у њој притајила; што је туга дубља то је громкија радоста која у њој почива. А то значи: Велика жива радоста може се замислити само као последица претходне невоље. Отуда је истина у сталном трагању за истином.

Зрелост Цвијетићевог талента избија на много места која делују снагом сугестивног израза, свежим и садржајним стиховима и рељефношћу слике. Суштина његовог песничког језика показује разноврсне елементе и односе. Цвијетићев пут је, очито, имао своју логику, коју је одређивала његова природа, његова животна и психолошка целовитост. Све то исказује његово песништво: густим ткивом слика завидне пластике и живог колорита, атмосфером безнадне усамљености која се не губи ни у најбучнијим скуповима, жестоком осудом друштвене неправде, очаја и сиромаштва већег дела човечанства, свеопште трагедије и њених несагледивих размера, осудом неолибералног устројства савременог света као обезвређивања правих људских вредности, система који се, безочном пљачком, неминовно завршава ратовима и крвопролићима. То су ауторове унутарње покретне снаге чије се присуство живо осећа мање више у свим његовим песмама, есејима и путописима. Читав Цвијетићев интелектуални подухват, гресо модо, рекао бих, потврђује ону добро познату мисао Ериха Фрома: да се похлепа и мир искључују.

Но, шта да се (не) ради. Историја више одређује људе и друштво, него што обично мислимо. Рајско насеље којим се обманују други, а можда и себе, једноставно не постоји. Наше време је доба забуна и пометњи. А и иначе: време је наш најљући непријатељ: тек што се нечега прихватимо, оно се ужурба и помрси нам рачуне. Не можемо променути ток реке, што би рекао Хајдегер, нити можемо испливати из ње. Осуђени смо, изгледа, да живимо у свету у ком живимо. Отуда је Цвијетић, певајући надахнуто, добро знао шта говори:

*Тек је минуо тавни век,
У праху нестале године,
Измакле као лањски снег,
А још понешто душа снује;
Само је вечан бол што носим,
Далеки шум вода које чујем.*

Укратко, Мићо Цвијетић је аутентична стваралачка личност, песник не ретко препознатљив и по чудном споју колоритне слике и интензивне лирске интроспекције, па и по љубави за симбол која понекад постаје готово опсесија. На општој линији његове песничке авантуре све се то полако смирује, револт налази своју меру и свој ритам, колико год да је још, некако, убрзан, али и посве комотно сношљив.

Остајемо, на крају, пред истим оним питањем што га је, давно, поставио Чернишевски: Шта да се ради? Наш песник одговара да се не може ништа променити ни учинити. Напротив, толико тога, наочиглед, чинимо у корист властите штете: као да се сви трудимо да одсечемо последњу танку грану на којој седимо. Наша моћ је нарасла у свим областима осим над нама самима. Свет је, рекао бих, у рукама неколико циника који настоје да манипулишу масама како би продали своје производе, укључујући и оружје, наравно, и згомилали за кратко време велика богатства на штету околине и загађивања планете. Религија више не служи као путоказ и све се лакше објашњава ако је ђаво тај који управља светом. Понекад помишљах да је идеја Бога неопходна човеку, што је и Мићи Цвијетићу, чини ми се, било посве близу памети, певајући:

*Једино нам остаде поуздање у Господа
и у праведну меру Последњег суда;
још једино у њега полагајемо наду,
да нас уведе у своју небеску књигу.*

Иронија је овде блага и више личи на сажаљење, што делује људски топло. Утолико, можда, још топлије када знамо да су дуги путеви које смо прешли раздвојени, и одвећ смо различита искуства на тим путевима стекли. Мали народ је сам себи терет, што би рекао Мића Данојлић, и стога упорно тражи заштитнике и покровитеље. Ова планета је наш дом. Она ће или бити дом за свакога или ни за кога. У том кругу открива се Цвијетићева песничка структура као стабилна равнотежа између искуственог доживљаја и интелектуалности, тј. песникове неодољиве потребе да сажме то проклето и драго постојање у смислове вишег духовног реда. Његово песничко дело мора се посматрати у целини; свака фаза условљена је претходном, најављује следећу.

Давид КЕЦМАН ДАКО

ПАКЛЕНЕ ДРАМЕ ВЕЧНИХ СУДБОЛОМНИКА

(Слободан Елезовић: „Филмски театар и(ли) театарски филм”, Културни центар Врбас и Народна библиотека „Данило Киш“; Врбас, 2015)

*„Ово је бијоскоп, а не фронт ђе се просипа мозак“
Слободан Елезовић: Биоскоп „Култура*

Судећи најпре по заступљености драме у целокупном, за живота објављеном књижевном опусу од седамнаест дела, али и по оном што захваљујући управу драмској фрагментарности његову прозу, приповетке и романе чини самосвојном, у мноштву и те како разазнатљивом, драмска форма је писцу Слободану Елезовићу (1952-2014) била најближа, најприснија, истовремено и највећи изазов. Можда и највећа радост коју, иначе, писање, уз све невоље што га прате, истраје ли се, и те како причињава оном који се овом заумном делању, са улогом од дара и талента, надасве и уделом великог труда, дакле, без икаквог условљавања, прикљања и то на начин како се животу уопште човек-стваралац људски посвећује: стављајући на тај духовни олтар, што је сав у знаку непрегледа од белине чисте хартије, оно у себи и од себе најбоље, најприсније, најумније.

И још понешто а битно за одгонетку оног суштинског што је тајанством скривено у заједничком именитељу за ову колаж-књигу од три драмска текста. Филмска уметност, неостварљива без драмске форме, те биоскоп као место у коме се пред људима из таме свим могућим средствима светлописа предочава остварено следом свега из многих драма, сценарија, књига снимања, што је такође била велика љубав, готово опсесија овог писца, битно је утицала на његов живот и стваралаштво. Вољом самог аутора, све је то потврђено и у први план дато и самим насловом књиге „Филмски театар и(ли) теарски филм“, дела које је приповедач, романописац, драмски писац, књижевни критичар и есејиста Слободан Елезовић припремио за штампу и предао издавачу непосредно пред одлазак у свет небесника. У књижевној заоставштини остале су, пречишћене и потпуно за штампу сређене и неколике друге драме, као и приче разаслате часописима са којима последњих година чешће сарађивао... Књиге за и иза живота

- улазница за вечност? Да, и то на начин како се властити живи жиг оним невидним али најмоћнијим у себи (о)ставља и преноси, занавек, изданцима.

„Самоубиство из заседе“, прва од три филмичне драме и најобимнија на страницама ове књиге написана је таквим драмским концептом, очито и са таквом намером, вероватно и са великом жељом да буде виђена, свеједно да ли на малом или на великом, али само да је на екрану, као телевизијска драма или основа за филмску причу. Место радње – војвођански градић, судећи по називима појединих делова, као што је име кварта „Виногради“, одредница где је болница, највероватније Врбас, а шире - призори ратних збивања, Вуковар, односно Савезна Република Југославија, земља које више нема; време збивања – прва године грађанског рата, пожара наложеног, распиреног и до пепелишта оствареног по науму, по сценарију паклене НАТО алијансе, тога „ђавола о чијем врату виси велико звоно“, како је и насловљена трећа драма међу корицама овог дела, звона чији разорни звук не престаје ни кад се све утиша.

Судећи такође по садржају и драмском концепту, прецизнија жанровска одредница иде ка томе да је и „Самоубиство из заседе“: трагедија намењена више телевизијској или филмској него сценској реализацији. Тема је ратна гологота, страдање, сакаћење и нестајање једне младости, у мирнодопском времену веома сложене, победничке екипе за мали фудбал са именом од снажне симболике „Пета симфонија“, што је, какве ли ироније, каквог ли парадокса, и моћни, тријумфални, европски и планетарни звучни симбол. Судбински удес једног тима, а симболично тако снажно, тако речито - суноврат и слом једне земље, једног народа, тиме и човечанства, јер „човек није острво“. Распад предочен мозаиком од четрдесет и једног сценског призора који се довршава готово надреалним приказом тако сугестивне симболике – самоубиством команданта који одлази на исти начин како се са животом растаје (а можда и до краја састаје) капетан брода који тоне на дно бескраја.

Разрађеном сценском телевизијском адаптацијом, или оним што се чини радом на сценарију, потом и на књизи снимања, што је, веровати је, и сам аутор имао у мисли при стварању слика / призора који су ткиво овог његовог драмског текста, могуће је да се екранизацијом и драме далеко дубље него сценском поставком предочи сва та страв од живота. Читањем и утисак: Ово је верни ехо животног збивања у који је и сâм аутор, целокупним, како друштвеним, политичким, надасве хуманистичким, стваралачким ангажовањем, а увек на себи својствен начин, био до дна поринут. Реч ли је о различитим могућностима за сценско извођење, као телевизијско или филмско остварење, све је то досежно, јер овако написаним драмама сâм писац није искључио ни једну од могућности. Напротив!

И у другом драмском остварењима међу корицама ове књиге, а само у нијансама друкчијег тематског наума, друкчијег садржаја, тиме, нужно и различитост драмског концепта, премисе „филмичности“ садржи хуморно-иронична драма „Живијо покојник“. Са виднијим примесама жанра комедије ситуације, овај драмски текст је у већој

мери остварен у форми класичног позоришног комада блиског традиционалној драмској форми и по захтеву класичног позоришта које, само да подсетимо, тежи блискости, присности између оног што је и како је на позорници „примереније“ захтевима „обичног“ гледаоца. који се радије суочава са оним што му је, иначе, веома знано из свакодневног живота, као потврда стварносног значења Шекспирове максиме „живот је позорница“, па с тога све на сцени више разуме и лакше „подноси“, вероватно и из разлога што је гледаоцу тако сценско суочавање и потребно као (само)критички поглед на трен увек садашњи.

Таквог садржаја, односно таквог драмског концепта је Елезовићева више комедија него драма „Живијо покојник“. Ноћ бденија у једном црногорском селу у близини Никшића, понашање свих окупљених, хуморно-горки дијалог између чланова једне не баш дубоко „ожалошћене“ породице, уже и шире родбине, братсвеника и понеког комшија, обичаји, наopakости, више оно лоше, па и накараднo, тиме и комично, све више виђено с наличја, под велом добра у неговању обичајности што их налаже патријархалност, оно нужно у комуникацији кад дође судњи час, кад се преврши мера, односно кад се лажном присносношћу, неискреним саучешћем у „великом“ болу склизне у баналност, помало и у апсурд, што је садржано/назначено и у самом наслову драме. Готово до ивице гротеске доведено драмско приказаније бденија са кулминацијом у завршној сцени кад се чује песма „Весели се кућни домаћине“ и „Ником није лепше нег’ је нам“, трен иза Акимовог живота, који је само на час васкрснуо, рекао што „Post mortem“ још има, па коначно доиста и склопио очи, не жалећи за ничим од већ доживљеног, у неповрат ишчезлог, јер својим је веком спојио векове.

Филмично је и треће дело овог театарско-филмског триптиха, „Ђаво и на њему звоно“. Веома потресно, болно остварења за које се без двоумљења може рећи да је једнако и драма и трагедија. Као и остварење „Самоубиство из заседе“, којим се отвара књига Слободана Елезовића „Филмски тетар и(ли) театарски филм“, тако је и завршница у знаку приче са свим елементима трагедије која се развија у свим правцима, само што је то сада прича о једној породици коју чине три генерације. Свака је са одликама, са назорима једнако везана и за традицију Срба и Црногораца, људе хришћанског, православног духа, али и са специфичностима, разликама које су одраз живота и вредности новог доба, нових обичаја. Под једним кровом, око једног огњишта трагично збивање, а све у нису и по систему спојених судова, у време предугог догађања током трајања ђаволске агресије снага НАТО алијансе, предвођене Сједињеним Америчким Државама (тог „Алибабе и његових осамнаест хајдука“, како вели писац), агресије остварене, каквог ли лицемерја, каквог ли неадамашног апсурда, под називом „Милосрдни анђео“. Страдање, трагедија једне породице, људи под једним кровом, али и њихових суседа, у једној улици, у једном граду ко зна ком, у једној земљи, зна се којој и зна се и зашто и како, а тајна је има ли краја. Ово је такође паклена драма вечних судболоника чија је кућа увек неком на сред друма. Драма

„Ђаво и на њему звоно“, са свим драматуршким флексибилностима које могу да послуже и као изванредан предлог за комплекснију филмску сторију, таква је да се и читањем доживљава и као сценско, али и као остварења погодно, изазовно за телевизијску, односно филмску реализацију.

Најпре веома занимљивим садржајем, томе и примереним концептом (дијалогска форма), сва три остварења на страницама књиге „Филмски театар и(ли) тетарски филм“, таквог су болног садржаја и толико трагичношћу животне, као да су у перо издиктиране приче истргнуте из удесне, за многе, показало се, и кобне стварности, из некадашње нам јаве (грађански рат, распад заједничке земље, бомбардовање и агресија моћних земаља чланица НАТО пакта), сва зла тиме настала а чија се страв не може бар мало ублажити ни Елезовићевим добро знаним хуморним погледом. Потпуно јасним, отвореним, најчешће и критичким ставом и ироничним, никад безразложним, нити заједљивим осмехом, истовремено и мисао човека који је животном јавом и у време трајања књижевног сновида ходио сунчаном страном живота, временом и простором где упркос сударима, расцепима, ломовима, упркос људским посрнућима, уинат сили моћних и глупостима нишчих, лажима, ужасним и здравом уму тешко схватљивим, а још теже прихватљивим манипулацијама, свакојаким оновременим поремећајима животних вредности, након свега драмом предоченог, ипак, не гасне нада. Отуд се све ово у Елезовићевим драмама најпре виђено у трајној неверици, у немирњу са датостима и последицама трагедије, и читањем доживљава као паклено, ђаволско театарско збитије. У најбољем, или у најподошљивијем случају, како би се све што још претстоји лакше кроз кроз живот (под)носило, утисак је да се драме Слободана Елезовића ишчитавају и као сећање на ружан сан, као филм чији је сценариста, драматург, редитељ и продуцент неко ко се именује, или потписује речју Живот. Који животом и плаћа увид/улазницу у све виђено, све траком живог филма што некад и негде би оком писца виђено, телом доживљено, а душом никад до краја ни преживљено, ни прежаљено. Отуд и мелемна потреба за оваквом сценском причом, за филмским театром и за театарским филмом, за оним што је попут књиге - брана сваком забраву.

Део стваралачке самосвојности у целокупном књижевном опусу Слободана Елезовића, а што је тако очито и у овим драмским остварењима, осим оног што је у специфичности његово драмског стила, односно форме, односи се на језик, на моћ речи. Драматичност збивања, тим пре што у овим остварењима и нема оног класичној драми примереног начина развоја драмске радње, није искључиво у оном што еветуалним сценским, или филмским остварењем може бити виђено, колико у ономе што Јан Парандовски именује *алхемијом речи*. Јер, радња у све три драме више је ехо оног стварносног, болног, жестоког, а на сцени је у казивање, ссе прича за причом, слика за сликом, о збитом, наравно, у форми дијалога, и све као рефлекс, као одблесак који без снажног емотивног доживљаја, без брижљиво одабраних речи које прве творе слику/сценски приказ и не би био

изазов драми. Најпре тој драми за књигу, а њоме и за филмско-театарски, односно за сценски живот.

Као у причама и у романима овог аутора, нарација блиска језику/говору пука. Таквом је чини прожетост цитатима, како из народне, тако и уметничке књижевности, народним мудростима, старим и новим максимама, ауторовим афоризмима, сатиричним жаокама...

Као стилску особеност Слободана Елезовића и овом приликом ваља истаћи добро остварену меру у наративности, у обликовању сценских слика најчешће без оног оптерећујућег, без сувишног у дијалогу, или у трајању сценских призора.

Реч ли је о оном такође битном у погледу ауторске засебности, па и самосвојности драмског концепт, и у вим драмама карактеристично је Елезовићево такође већ знано опредељење за бројне а кратке и ефектне фрагменте, који су вешто укомпоновани и сливени у мозаичну драматуршку целину. Карактери веома јасни, психолошки прецизно изнијансирани, искристалисани и као такви и те како уверљиви. Лик се самим собом, без уобичајених дидаскалија, обликује и одгонета оним што и како говори, што и како чини једнако другом као и самом себи. Тако је овим драмама или театарско-филмским причама широм отворен простор за надградњу, било да је реч о могућим, често и неопходним драмским адаптацијама будући да је у Елезовићевим драмским текстовима у првом плану прича а тек потом сцена, или о могућностима за остварење глумачких креација, о различитости у погледу избора редитељског приступа.

Уз све ове одлике, које иду у прилог оном што је оличење стваралачке самосвојности овог прозаисте, романописца, есејисте и драмског писца, ваља истаћи и то да су драме Слободана Елезовића „Самоубиство из заседе“, „Живијо поконику“ и „Ђаво и на њему звоно“ остварене једноставним стилем, у класичној форми, са ослонцем на оно суштаствено у нашој сценској класици, која искључује ризичност какву, рецимо, садржи писање за авангардну, или пак за експерименталну сцену. Напротив! У погледу тематике, садржаја, односно драмског концепта, ослонац му је и у оном што је оличење исконске мудрости, свеколика књижевна баштина, најпре народна књижевност, али и у остварењима светских и наших књижевних класика које цитатима у својим драмама изнова „уводи“ у живот, актуелизује их „овде и сада“, где су и кад су најпотребнији, цитати из дела Хемингвеја, Киплингa, Алексе Шантића, Матија Бећковић, Божидар Тимотијевић, а најчешће посеже за функционалним фрагментима из богате ризнице српске епике и лирике.

Тема за себе, било о којем књижевном жанру да је реч, а тако је и у овим драмским текстовима, јесте Елезовићев критички поглед на свет, томе примерен и хуморно-сатирични дух, људско немирење са свим неподопштинама које живот човека у „новом добу“, у такозваном транзиционом периоду, доводе до апсурда, до бесмислености, тиме и до осећаја безвредности самог себе у таквом времену, у наопаком друштвеном систему. Оном систему „без људског лика“, у „демократски оствареном јадикализму“, како вели

сам аутор. Критички став овог аутора према свему што му је изазов писању, рат, разарање, ниште људских вредности на којима почива цивилизација, потпуно је отворен, непосредан, тако да се овим драмама Слободан Елезовић потврђује и као ангажован писац а да се тиме, у погледу квалитета дела, ништа не губи. Он је нескривено на страни губитника, на страни оног малог човека. „Времена су увек добра, само их лоши људи покуваре. Дај, држ’, не дај, предај – ето шта ти је овај посрани живот!- казује Старац, један од његових „јунака“ у драми „Самоубиство из заседе“. – Поштени људи не живе дуго. И док су живи, њима никад није лако, јер је добар човек увек сиромаш и први плаћа цех за све, јебо те чворак.“ Очито је, дакле, и ауторово, у сваком погледу бескомпромисно противљење новом глобалистичком, робовском, силничком систему који је такав да ништи људско достојанство, чинећи га робом, немоћником, зависником од лажне саосећајности нишчих, а властољубивошћу и богатством заслеђених до несношљивости толико погубно моћних који би да су изнад бога, тиме и изнад људи.

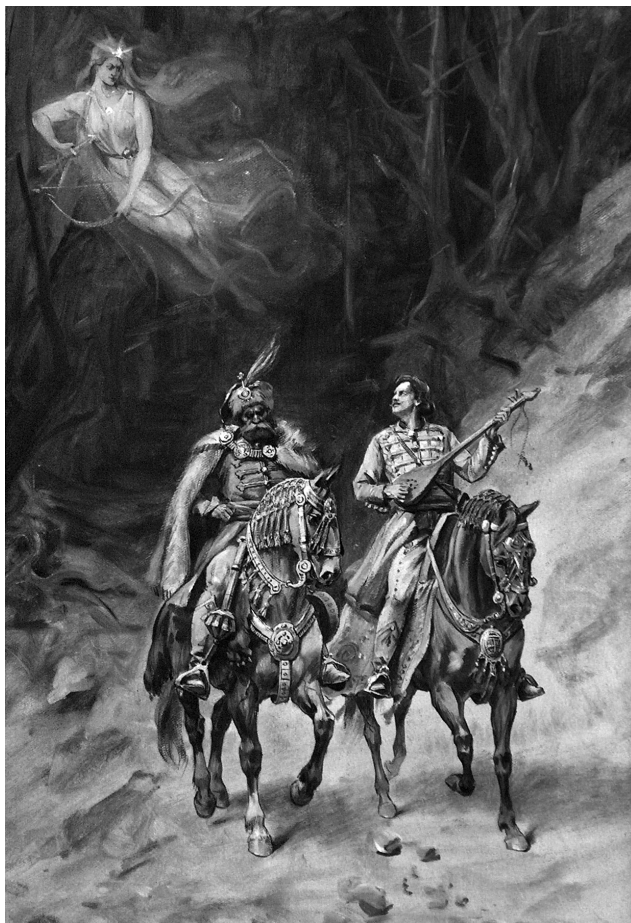
Садржајем из овог тргачиног доба с краја двадесетог, убилачког, логорског века, све изазвано ужасима из „белог света“ дозваних па остварених „у некој земљи сељака“, тамо негде „на брдовитом Балкану“, а по диктату „ђавола са звоном“, сва три драмска остварења Слободана Елезовића свим у себи тако нам блиска, имају још нешто што их чини искреним ехом дамара што се са врхова прстију белином хартије писањем изнова слише у наш живот.

„Самоубиство из заседе“, „Живијо покојник“ и драма „Ђаво и на њему звоно“, чија је главна тематика није сâмо догађање у време ратно, у време по свему трагично, што је истовремено драмски преглед суноврата, него, а можда и понајвише, оно суштинско и у свему пресудно: наш менталитет. Зато Слободан Елезовић, најпре у драми „Самоубиство из заседе“, али и индиректно, између редова и у другим делима, поставља питање смисла свега оног шта чинимо и шта нам се догађа, јер смо од искона такви какви смо, а опстати, и по нашем менталитету, значи не пристати на зло, немирити се са несрећом, не одрећи се себе, владати собом, имати власти над духом свпјим. Ишчитавањем ових драма утисак: за писца Слободана Елезовића приоритетно је питање смисаоности свега зашто нам и како зло чине, али и што сами себи и другима чинимо кад смо наспрам зла. Смисаоност оног на шта пристајемо, чему се, овакви какви одувек јесмо, чему се радујемо и ка чему тежимо, а посебно питање смисаоности оног чему се, посебно у зла доба, у страху, у осећају беспомоћности прилагођавамо, што ропски подносимо, као да живот није само наш, једном и заувек, као да није живот без репризе.

Пораз, губитништво, убиства, самоубиство, оно појединачно, али и колективно, оно „из заседе“, уопште није језичка, иронично-критичарска заврзлама, чему је Елезовић, посебно као афористичар, сатиричар, и те како склон. Јер, (само)убисто се остварило и остварује не само суицидним чином јединке него и мноштвом и увек, макар то гласно и не признали, кад човек, или кад народ, кад држава и њен вођа остане без компаса, без поузданог оријентира, без смисла.

Без иоле сигурнијег ослона, али најпре оног оријентира и ослона у себи нађеног и од сваког зла одбрањеног. Занавек за себе и за свога, оног што је од истог корена, од једног рода и језика у свету доброте наспрам сваког зла, препознат и занавек сачуван. Битан је, пресудан је тај властити компас и тај ослон у сваком, а тек у оном времену по свему увек несигурном.

Током, али задуго и после читања драма Слободана Елезовића на страницама књиге „Филмски театар и(ли) театарски филм“ мисао/ препорука записана руком Иве Андрића у „Знаковима поред пута“:
- *Испред сваког иоле добро написаног дела требало би написати: откинуто од живота и мога, и твога.*

Паја Јовановић - Милош, Марко и Вила

Мирослав ТОДОРОВИЋ

ПРИЧЕ ИЗ ЛОНЦА КОЈИ УВЕК ВРИ

(Мирослав Радовановић: „Грбавички ноктурно”, Независне новине,
Бања Лука, 2015)

Причалац води читаоца кроз девет судбинских кругова – прича као што је Вергилије водио Дантеа кроз девет кругова пакла. Символика броја девет сугерише и универзалност Радовановићевог причања у контексту понављања догађаја које описује, као и дела што су за тему имала историју овог простора. Понавља се из генерације у генерацију све суровије као да се потомци стиде свега што се раније десило, па желе да то затру, униште и избришу.

„Цео овај простор, ни исток ни запад, ова кућа напред друма жигосан печатом вечног трвења „тамни вилајет који представља трећи свет разапет између Истока и Запада. Историјски несрећан, свет јунаштва без славе и мучеништва без награде.“ Андрић још каже да треба имати на уму да се и ми и Грци и Бугари, као мали свет кувамо у kazanу над који се надносе велики и чекају свој залогај.“ Његово „Писмо из 1920“ казује о фаталности мржње и страха која живи у човеку Босне. Мржња која диже човека против човека и затим подједнако баца у беду и несрећу или гони под земљу оба противника; мржња која као рак у организму троши и изједа све око себе, да на крају и сама угине, јер таква мржња, као пламен, нема сталног лика ни сопственог живота; она је просто оруђе нагона за уништењем или самоуништењем, само као таква и постоји... То су чињенице нужне за разумевање прозе Мирослава Радовановића.

Драматургија 9 прича („Америчка агресија“ („Зашто је страдао Герхард Смит“), „Човек под маском“, „Дневнички записи“, „Случајни сусрет“, „Ратна разгледница“, „Софино сећање“, „Како се „знатственик“ прерачунао“, „Грбавички ноктурно“, „Требевићки запис“) осликава трагедију појединаца кроз чију коб се прелама и судбина народа чије особине користе „они који тлаче и експлоатишу економски слабије, уносе у то још и мржњу, која ту експлоатацију чини стоструко тежом и ружнијом, а они који те неправде подносе, маштају о правди и одмазди, али као у некој осветничкој експлозији која би, кад би се остварила по њиховој замисли, морала да буде таква и толика да би разнела и тлаченог заједно са тлачитељем...“ (Андрић:

Писмо из 1920).

У првој причи, „Америчка агресија „(Зашто је страдао Герхард Смит), Радовановић пише: „Веома је тешко објаснити рат, његове узроке, човекову опседнутост њиме, балкански лонац, који увек ври и повремено експлодира сипајући ужарену пену. Сви ће касније о томе говорити према потреби, најчешће они који нису ни учествовали, из друге руке, правдати, оптуживати, убирати и политичке поене, гнусно лагати и фалсификовати, изрицати најразличитија мишљења и оптужбе, празно и отужно мудровати...“ Писац упозорава на (зло)употребу историје. Шта остаје после свега у памћењу? „Остају комадићи рата, неке заустављене слике похрањене дубоко у мени, носталгија да сачувам једно ја у наслагама времена портрети који само за мене имају тежину и значење“. Причалац се сећа, *брише прашину* што је већ прекрила догођено, а на површину нарације израњају ликови и догађаји. Оживљена је и судбина Руса кога су муслимани заробили и претворили у ледену скулптуру поливајући га везаног водом на страшној зими. У акцији коју Срби воде, што је жижа ове приче ликвидирају американца Смита код кога налазе „документ о циљевима борбе на коме је нацртана бивша Југославија, а Србија обојена у плаво од Београда до Ниша, са рашком облашћу припојеној Шиптарима“. Документ је уништен на начин који карактерише методе злотора... Завршна реченица приче: „Прави је запад на нашој крвавој и напаћеној земљи једно поље сулудих и експерминеталних замисли...“ која на хоризонту ове приче указује на нове теме и замке које „људска материја“ треба да поднесе.

Наратору је лепота природе изнад сваког зла и мржње. И то је оно што читаоца окрепљује и рађа наду, јер онај који осећа лепоту природе, а принуђен је да убије, је човек што се брани. Писац пише: „Заробљен сам лепотом борова, јела, снега, хладноће, немирне светлости, природне магије, замрзнуте магле што као оков обмотава врхове планина... Као да сам заточен у некој кристалној кугли у којој су се отворила небеса.“

Висок естетски и уметнички домет досеже прича „Човек под маском“. Казује о професору што сам остаје у стану који је окренут српским положајима. Професор је живео двоструки живот, да би опстао служио је власти, да би сачувао душу имао је свој свет „писао о несаломивом моралу неких далеких предака“. Али у свом свету суочавао се са собом што ову причу мотивски проширује, а чију унутрашњу драму препушта читаоцу и његовој имагинацији. У неколико реченица казује се о драми јунака ове приче које казује наратору:

„Највећи део живота носио сам маску, по сопственој жељи и испуњавао ме ужасни страх. „Љубав је пролазна, а страх је вечан“ – рекао би Стаљин. „Прича – исповест професора је полифона и слојевита фабула са подтекстулним сферама и отварањима што сежу у минула времена, јер казује се „... о издаји, грешности, моралу, прљавштини која нас Србе прати кроз векове.“ Казује се о Србима муслиманима, говори о феномену читања, о хришћанском учењу, о настојању да се проникне једно време, да се судбина овог простора

кроз приповедну оптику прикаже у свој слојевитости. Убедљиво, кроз своје ја, кроз историјско и доживљено сумира се причање Мирослава Радовановића у густо ткање фабуле у којој вековима дамара фатум овог тла.

Наративно разуђена је прича „Дневнички записи“. Догађа се у пандемонијуму тема свих прича, на Грбавици; у записима је прича о Милану, Соњи, Радославу, животу у „кључалом лонцу људске судбине“. Прича открива из визуре свог творца оно што политика скрива дејтонску предају српске Грбавице...

И прича „Случајни сусрет“ је творевина што више казује но што тема обухвата, а фабула формулише. Четири деценије живота у Југославији, илузију заједништва срушиће „лудило верског рата“ чија је мина у генетском коду балканског човека. Наратор умешно сажима догађаје у пуне реченице, доживљено претаче у причу којој еротски описом даје комплекснију боју. „У кланици верског рата и лудила“ је и људска потреба за еротским као бекством од стварности и стрепње од смрти што стално вреба. Писац умешно виђено и доживљено склапа у драматичне фабуле кроз своје биће које раздире унутрашња а притиска спољња меланхолија.

Шта остаје после страшног разарања и борбе „љutih бораца са обе стране?“

Оних чијим разумом управљају наши политичари по упутствима из света. Остаје прича коју наратор носи у себи као „заробљеник меланхолије у лавиринту свакодневног сивила“.

„Како се „знанственик“ прерачунао указује на манипулацију са историјом и догађајима. Разуђена прича је сведена на бит теме да саопшти суштинско са свим одјецима што се из прошлог времна сплићу у њеној фактографији.

У романескној причи *Грбавички ноктурно* кроз животни пут и судбину Милановог оца Николе сумирана је историја једног времена, успон и пропаст комунистичке утопије једнакости и правичности која је као и све на овом простору режирано са стране, да би се вољом истих и распало. Главни лик Никола као високи официр ОЗНЕ напредује на Голотом отоку, јер смишља сурове методе за преваспитање дојучерашњих „верника револуције“ што му омогућује да напредује. Ова тема као летерарна је описивала страдања тзв. отпадника, али истина о томе је још у архивима запада. „Светли пут правде и истине“ којим иде главни лик је метафора једног времена у чијем бездану су нетрагом нестали они што нису прихватили законе утопије. Никола се жени балерином, добија сина Милана коме ће бака казати истину о збивањима 1941. И касније. И Милан се жени добија ћерку и сина. У причи су се нашле четири генерације што упућује кроз симболику на раскршће и упућује на вечите поразе. И губитке. Писцем казано: „Стварност је победила веру Николе и његових истомишљеника. То у шта су веровали није се остварило, будућност коју су ковали није се разликовала од већ виђеног. Његов отац заправо је био верник чија се вера распала, жути лист који јесење ветар неконтролисано носи и баца.“ Остаће син у стану, дочекаће српску војску која ослобађа Грбавицу. У наративној мрежи Радовановићевог

причања су судбине очева и деце које се циклично понављају.

„Сарајево ће почетком деведесетих година двадесетог века поново утонати у страшни рат у режији ЕУ и САД“.

Завршна реченица „Требевићки запис“ каже како „На крају остаје празна позор-ница на којој нема никога, језиви вакум самоће испуњен тишином, суочења са самим собом“.

Из тог суочења је и настала ова збирка прича исписана сигурном руком мајстора и учесника збитија која поред високих литерарних вредности је и документ о трагедији овог тла. Сlike, на корицама књиге, Горана Митровића као „чудесни симболи апокалиптичног света“ су у дослуху са темом ове књиге. Назив „Манипулација“ као да сугерише да је све ово манипулација неке више силе која у балканском лонцу меша људске судбине и понавља трагедију народа.

„Грбавички ноктурно“ је књига коју треба читати и којој се ваља враћати, јер се поновним читањем откривају слојеви што сежу дубоко у прошлост указујући на фатум генског и географског усуда овог тла. А ваља имати на уму и Борхесову мисао да је „ауторова намера слабашна ствар подложна људским заблудама, а књига мора да буде више од тога“. И збирка Мирослава Радовановића је више од стандардне књиге прича. То више се открива читањем и тумачењем оних што богати и књигу и читаоца.

Народни музеј Србије

Ранко ПАВЛОВИЋ

КЊИГА КОЈА НАМ ЈЕ БИЛА ПОТРЕБНА

*(Љубомир И. Милутиновић: Књижевност за дјецу, Филозофски факултет
Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2016)*

Књига која је и те како била потребна студентима филозофских и филолошких факултета на одсјецима за учитељски студиј, предшколско васпитање и српски језик и књижевност, појавила се недавно у издању Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци. То је обиман (више од 410 страница) уџбеник, како га карактерише сам аутор у *Предговору*, а неће се погријешити ако се каже и студија др Љубомира И. Милутиновића *Књижевност за дјецу*. Кад смо већ споменули *Предговор*, аутор у том врло кратком тексту каже да је његов циљ био „да студентима на једном мјесту пружи основне информације о основним одређењима књижевности за дјецу“ и треба одмах рећи да је успио у својој намјери. Пратећи углавном наставне планове и програме за основну школу, Милутиновић је, тежећи и успијевајући да његов текст буде и нека врста приручника наставницима, подједнако као и корисно штиво студентима, врло инвентивно дао основне биографске и библиографске податке о српским писцима заступљеним у обавезној школској лектури и читанкама, кратку, језгровиту анализу њиховог стваралаштва и да код читалаца развије знатижељу, да им укаже правце и начине дубљег улажења у поезију, прозу и драмско стваралаштво познатих и мање познатих писаца. Истовремено је дао и краћи преглед неких најпознатијих, у школским програмима заступљених, аутора из европске и свјетске књижевности, како би освјетљавање пута развоја књижевности за дјецу било још потпуније.

Врло је инструктиван, студентима, наставницима и осталим читаоцима користан и подстицајан, Милутиновићев *Увод у проучавање књижевности за дјецу*. Није, наравно, могао да се не дотакне веома присутне теме да ли дјела писана за млађе читаоце треба сврставати у посебан књижевни корпус. Стављајући се на страну оних који на ово питање дају потврдан одговор, он истиче да „остаје нејасно на који се начин врши селекција дјела која у њега улазе“, а као могуће параметре за „разврставање“ нуди критеријуме рецепијента

књижевног дјела, једноставности, тематике, фасцинантних интрига и личности и критеријум језика, с посебним нагласком на једноставност изражавања. Разматрајући односе на релацији дијете – читање, гдје доноси неколико врло занимљивих запажања, затим идеологију, морализам и дидактичност кроз историју књижевности, аутор врло илустративно даје неке особености књижевности намијењене млађем узрасту и закључује: „Књижевност за дјецу, од негираног књижевног корпуса, недоношчета ‘озбиљне’ књижевности, постала је предметом стручног интересовања за то специјализованих научника“, истичући да би њено изучавање „морало бити интердисциплинарно и објединити знања из историје и теорије књижевности, лингвистике и психологије“.

У *Развојном луку књижевности за дјецу*, Милутиновић синтетизовано, на примјерима најпознатијих свјетских и српских књижевника за најмлађе, од античког доба до данас (Езоп, Лафонтен, Сервантес, Дефо, Свифт, Пушкин, Б. Нушић, М. Тешић, Д. Максимовић, Д. Радовић, Б. Ћопић, Д. Лукић, Љ. Ршумовић, да споменемо само неке) као и народног стваралаштва, даје преглед онога што су радо читали и читају млађи, наглашавајући да, ван сваке сумње, књижевност за дјецу и младе „досеже до оних најдубљих, најнедовиднијих закутака и урања у најсјеновитије (најмагленије) просторе историје свјетске књижевности“.

Љубомир Милутиновић даље, врло прегледно и с мјером, настојећи стално да буде „при руци“ првенствено студенту и наставнику, али и сваком оном ко жели да стекне потпунији увид у стваралаштво за младе, аргументовано, примјереним поступком, стилем и језиком, консултујући и дјела и ставове оних који су се бавили и баве овом облашћу истраживања, презентује основне чињенице из области поезије, прозе, драмског стваралаштва и критичког сагледавања књижевности за дјецу. О белетристици када је ријеч, аутор је, уз врло увјерљиве илустрације, посебно нагласио вриједности усмене (народне), а посебно ауторске књижевности.

Озбиљно се позабавивши феноменом „разграничавања“ поезије за дјецу и оне која је намијењена одраслима, наводећи мишљења многих аутора, посебно антологичара, Милутиновић закључује да се „поезија за дјецу треба посматрати у својој будућности, као врста која се мијењала и која је мање-више комуницирала са дјететом и тако задовољавала његове естетске захтјеве“. Разматрајући даље границу између традиционалне и модерне поезије, допуштајући да сами пјесници кроз кратку интерпретацију њиховог дјела покажу има ли и гдје је разлика међу тим појмовима, аутор језгровито анализира стваралаштво српских пјесника, почев од Захарија Стефановића Орфелина и Луке Миловановог Георгијевића, преко Бранка Радичевића, Јована Јовановића Змаја и његових настављача: Војислава Илића, Алексе Шантића, Исаија Митровића (који је до сада неоправдано остао недовољно освијетљен), затим Александра Вуча, Десанке Максимовић, Григора Витеза, Бранка Ћопића, па до Душана Радовића, Драгана Лукића, Мирослава Антића, Душка Трифуновића, Добрице Ерића, Милована Данојлића, Љубивоја Ршумовића, Рајка

Петрова Нога, Ђорђа Сладоја и других.

У поглављу посвећеном прози значајан простор заузима народно стваралаштво, при чему се напомиње да је „прозно стваралаштво за дјецу бројније од поезије, јер у себе укључује више различитих жанрова и поджанрова“. Пишући о фантастичној прози нарочиту пажњу је посветио басни, у српској и свјетској, народној и умјетничкој књижевности. Презентујући неке од најкарактеристичнијих и најпознатијих ових кратких прозних остварења, Милутиновић прво пише о Езопу, Федару, Барбијеру, Лафонтену, Лесингу, Крилову, затим о српској басни и Доситеју Обрадовићу.

О бајци, за коју се претпоставља, како наводи аутор, да је „најважнији књижевни жанр у књижевности за дјецу“, аутор пише заиста зналачки и неке своје, по много чему оригиналне, тврдње поткрепљује и мишљењем историчара, теоретичара и критичара који су се посебно бавили овим обликом стваралаштва. Српску народну бајку, како тврди, „одликује сложена композиција са изненадним дигресијама, чији је почетак и крај често типизиран. Њен народни језик, изворни говор и необично храбри јунаци из народа обезбједили су јој мјесто уз хеленске епове.“ Потом Милутиновић представља најпознатије свјетске ауторе (Шарл Перо, браћа Грим, Пушкин, Андерсен, Немцова, Вајлд, Ивана Брлић Мажуранић), да би затим посебну пажњу посветио српским ауторима: Десанки Максимовић (која је „теме добра и зла, тортуру, неправду и ропство развила у интересантној фантастичној причи), Бранку Ћопићу (усредсређујући се на збирку Доживљаји мачка Тоше), Бранку В. Радичевићу (чије се цјелокупно стваралаштво за дјецу „темељи на народној причи и бајци“) Гроздани Олујић („понајбољем српском бајкописцу“, како тврди аутор) и писцу ових редова (код кога се „маштовита грађа заогрне у високо умјетничко рухо“).

Пишући даље о прози, Милутиновић анализира и „разоткрива“ новелу, шаљиву народну причу, анегдоту, легенду, пословице, питалице, загонетке, све из пребогате ризнице народног литерарног стваралаштва, а затим се окреће приповијести, посебно оној која је намијењена дјечи, било да спада у усмену или ауторску књижевност. Ту је нарочиту пажњу посветио Иви Андрићу, Алекси Микићу, Бранку Ћопићу и Стевану Раичковићу. Разматрајући романескна остварења, Љ. Милутиновић, слиједећи наставне планове и програме, није могао да заобиђе Данијела Дефоа, Џонатана Свифта, Карла Колодија, Жила Верна, Луиса Керола, Марка Твена и Роберта Луиста Стивенсона, уз чија узбудљива дјела су одрастале генерације и генерације. Ту су и нешто млађи аутори из свјетске књижевности - Антоан де Сент Егзипери, Рене Гијо и Астрид Линдгрен. Од српских писаца нашли су се ту Бранислав Нушић, Бранко Ћопић и Ранко РISOЈЕВИЋ, а као аутори мемоара Доситеј Обрадовић и прота Матеја Ненадовић.

У поглављу о драмском стваралаштву Милутиновић је посветио пажњу само Душану Радовићу и Зорану Костићу, а у поглављу *О критици и проучаваоцима књижевних дјела за дјецу* износи напомене, поред осталих, о Богдану Поповићу, Сими Цуцићу, Владимиру Миларићу, Воји Марјановићу, Милану Пражићу, Миловану

Данојлићу, Драгољубу Јекнићу, Цвијетину Ристановићу, Миомиру З. Милинковићу, Тихомиру Петровићу, Јовану Љуштановићу, Љиљани Пешикан Љуштановић, Милутину Ђуричковићу и још неким.

Посебну вриједности књизи *Књижевност за дјецу* др Љубомира И. Милутиновића дају текстови о писцима о којима књижевна критика још није изрекла цјеловит критички суд и чије дјело није довољно освјетљено, па ћемо тим дијеловима текста овдје посветити нешто више пажње. Међу њих, без сумње, спада и Станко Ракита, пјесник заступљен у многим читанкама, антологијама и лектири, али о њему ипак још није написан свеобухватан, аналитичан критички текст. У праву је аутор овог уџбеника када тврди да његове пјесме „одишу искреним осјећањима и складним садржајем и обликом“, те да Ракити обезбјеђују „трајно мјесто међу најзначајнијим српским пјесницима за дјецу“. Седам година млађи од њега по рођењу, Панто Стевић, аутор многих сликовница и збирки пјесама, почео је да објављује у познијем животном добу. Он је, по Милутиновићу, „писац који се без муке расприча“... и „посједује изузетну снагу запажања и тако сваки нови стих или строфа открива неку нову појединост рељефног поетског орнаментa који се кристалише у садржај пјесничког саопштења“. Милорад Булатовић, који је цијели животно вијек провео у просвјети, у још познијим годинама латио се пера, а из његове збирке Ровачким камењаром посебном ведрином светлуцају пјесме посвећене његовим ђацима и унуцима.

Талентовани приповједач, пјесник, романописац и књижевни критичар Ђуро Дамјановић, за кога кажу да је наставио тамо гдје је стао његов славни претходник, Змијањак Петар Кочић, био је много везан за родни крај и његове људе. Уз ту констатацију, Милутиновић додаје да у његовим пјесмама, „објављеним у многим публикацијама, казивани су искрени доживљаји његовог дјетињства, у којима је Радовић нашао више праве лирике него у многим пјесмарицама до тада написаним“. Настављајући да представља пјеснике рођене непосредно послје Другог свјетског рата, аутор уџбеника / студије пише: „Збирком пјесама за дјецу *Паметна планета* Стевка Козић Прерадовић је, просто речено, препознатљива, самостална, приступачна и отворена. У њој се могу наћи питалице и слагалице, пејзажи гледани одозго или одоздо, те одједи рата и сиромашног послјератног живота.“ Истовремено, како тврди Милутиновић, Петар Ђаковић је збирком пјесама *Радио Кишобран* „поставио естетске и моралне циљеве пјевања и мишљења за дјецу млађег школског узраста“.

Вреднујући поетско стваралаштво за најмлађе Предрага Бјелошевића, Љ. Милутиновић се задржао на лирској поеми-бајци *Тужни принц* (која је послужила као подлога за одличну позоришну представу театра сјенки и анимирани филм) и збиркама *Рз Брзотрз* и *чачкалица Софија* и *Тачка на излету*, назначавајући његова „језичка поигравања“ и „пјесничке вратоломије“, што овој поезији даје посебну врсту самосвојности. Мада је у вријеме настанка ове њиге Боро капетановић имао само једну збирку пјесама за дјецу, Нису ласте будаласте, Милутиновић је сматрао да је „неспорно

рећи да је Капетановић пјесник дјече поезије преродбара, пјесник који је обожавао средину између села и града, средину сиромашних слојева гдје дјецу буди пијевац...“ Пишући о Мирку Вуковићу, наводи да су његови стихови „кратки, ведри и ритмични“, док за Александру Чворовић, заправо за њену збирку Надрастање, каже да је поетеса „узимала обичне ликове из стварног живота, од простијих, једноставнијих људи, до интелектуалаца“.

Студиозан текст написао је Милутиновић о *Дјечацима са Уне* и другим романима за дјецу Ранка Рисојевића, кога као „врсног пјесника и прозног писца одликује уравнотежена једноставност казивања“. За роман *Дјечаци са Уне*, који је „пун имагинације и сазнања“, у коме је наратор истовремено и главни јунак, он каже да се може убројати међу наше најбоље романе за дјецу. Посебно је занимљиво да аутор у овом дјелу запажа оптимизам који прати одрастање и сазријевање групе дјечака, њихове несташлуке и дјечје немуре. Дјетињство главног јунака и његових вршњака је „сиромашно у свему осим у богатој машти и трагању за непознатим и новим“. Констатација да Рисојевић „прича једноставно, природно и занимљиво“ могла би се односити на цјелокупан литерарни опус овог плодног аутора.

У поглављу *Драма* не мали простор посвећен је богатом драмском опусу Зорана Костића, с посебним акцентом на Звјеридбу у Страшуми, причу намијењену најмлађима о шумској љубави Медвједа Снаге и Медвједице Заге. Драмски текстови овог писца, како Милутиновић наводи, „играју се у Републици Српској, Србији, Црној Гори, а у Москви и Минску представе по тим драмским предлошцима награђиване су угледним међународним признањима“, што, додајмо томе, говори и о њиховим умјетничким вриједностима.

Својом књигом *Књижевност за дјецу* др Љубомир И. Милутиновић нешто снажнијим снопом аргументоване књижевне критике освијетлио је дјела више наших писаца о којима је до сада недовољно писано, па је и то једна од њених вриједности и препоручује је за читање.

Милијан ДЕСПОТОВИЋ

ЕМОТИВНО УРЕЗИВАЊЕ ДЕТАЉА

(*Мирјана Штефанички: „Прелет птица небом лиманским”,
Бистрица, Нови Сад, 2014*)

Природа поезије, која је у узрочној вези људског бића и природе уопште, отвара се исконски чулно и емотивно пред читаоцима који често, у стваралачком огледалу траже живе слике дијалога и никад затворене границе тумачења поезије. Поезија из контекста опажаја повремено прелази у нова самознања, откривања, ствара посебне тајновитости а најчешће рефлекс емотивног доживљаја сама појачава као лепет крила птица које својом акустиком изнад руралног простора безусловно скреће пажњу на себе.

Такав одјек, рекао бих, има песничка збирка Мирјане Штефанички „Прелет птица небом лиманским“ која не може а да не изазове нашу запитаност о смислу певања. „Чему писање, поезија, песници; чему блажена лепота у овом оскудном добу, питали су се многи пре нас, наравно питаће се унедоглед све дотле док буде буђења љубави, живота, док буду свањавале нове зоре, док се буду јављале зраке новог сунца, док буде расипања плодова и семења сибирског бреста, међу дрворедима у Новом Саду... док буде прелета птица преко романтичних Лимана... док будемо препознавали љубав кроз додире, прстима, кроз погледе, кроз трепавице... То су теме, то је мотивација којом је Мирјана Штефанички премрежила нову збирку песама „Прелет птица небом лиманским.“³ Синтетизована су сва искушења, природна и емотивна, њих поетика оплоди, лирски обнавља.

Ова мрежа се опире патетици да „после ће бити као пре“ (уводна песма ове књиге), али у преплитању оног што је било и што ће бити, поезија је та која помаже „да обрнемо време“ јер, неко увек „важан“ остаје у времену које би да доведемо у садашње. И љубав је „крива“ тој жељи код наше песникиње која у ткиво песме уноси сваки „предиван трен“ да не избледи, упркос тога да су „давно раздвојени животи“ заувек завезани у чворове времена и не хају за његов неминовни проток. Овде је, код Мирјане Штефанички, сваки стих по један мали чвор, а чворовање њених песама припада уметничкој

радиности у којој мноштво узнемиравајућих и емотивно урезивих детаља чине неботканицу којом лете „пробуђене птице љубави“. Једна од тих птица је и наша песникиња, чија су магична крила плод нечије воље – бити или не бити:

*Завитлао си ме
Као птицу у небо
Да ли ћеш ме дочекати при паду
У своје руке
Пустити да се расплинем по плочнику
Или ћу се винути још више
У висине где и припадам?*

„Сада смо иза огледала“, каже песникиња Штефанички, можда по „Божијој одредби“. Јака светлост љубави, продира из ових стихова, а бљеснута је, то дневнички откривамо, једног јесењег предвечерја и „отелотворена крстом у срцу“. Успостављен је тако трајан контакт са собом у себи („Између себе и себе“). И сада је духовност основни принцип песничке оријентације стиха па поезија у овој лирској димензији има и значај „продубљене вере“ (по Јоану Баби). Следи својеврсно очишћење од терета и отварања простора за универзалну љубав према постојећем. Посебан разлог, вероватно, песникиња је имала да на моменте у свој израз унесе детаље из свог дневника смештене у одређеној „временској зони плусквамперфекта“. То тумачи као недостајање кад mine време. Мала исповест мења ритам песме и раздаљину у њој ка оном што недостаје, оживљавањем раних узнемирења и обнавља питања на која се, сада она сумња, може променити давно дати одговор:

*Јеси ли светионик
Који показујеш
Жени Броду
Светлост Великог таласа?*

Љубав је снага новог свитања, она има двојство људске природе па песникиња Штефанички, потчињена њеним законима незауостављивости узвраћа дах и мисао, певајући задовољно: „Улепшали смо своје животе.“ Следе детаљи тог улепшавања стихоречно упаковани како би се избегао процес уопштавања. Тако се „твори целина“ живота и додирују „располућене јабуке“ што је продубљивање претходних искустава живота и певања. Суштина снаге живог бића се огледа у љубави, у њеном говору у свакој метафори додира које Мирјана пажљиво поставља на своје место, а оне се у свом трептају остихивају у реченицама: „Реченице нежне крепке јасне/ Разоружао си ме речима/ Пренео у васиону“, казаће. Васиона као мистични простор има свој реалан систем у поезији Мирјане Штефанички јер је анђеоски спуштена на „стазу сна“. Сна који је остварив па њена песма „Плаветна стаза сна“ има душу песме „Паљеница“ Весне Крмпотић. „Овде љубав открива још један квалитет: она је општа, заједничка сила у свима, не

само у једном субјекту, дакле не само што је просторно локализована по дејству него је и просторно универзализована по распоређености и присутности. Она добија облике тајанствене, свемоћне гравитационе силе јер се односи на све нас и на нашу природну околину у нашим и њеним физичким својствима.“

Из љубави која има такву песничку енергију Песма постаје Писмо и споменар пун доживљаја које буди природа („Гранају се гране сунца“; „Кише ових дана“) и њене појаве, али живот је као улица: „Има два смера“. Са једног од пређених, песникиња Штефаницки узвраћа метафоричан поглед у коме се обраћа том утешном складу природе и њеног протока времена које овде добро тумачи поезијом. Тамо где је песникиња нашла „натопљене привиде немира“ иза кулиса узбуђења је осликала једност поетске пасторале, упркос прекидима и чворовима који је деле на етапе, слутимо и неке већ, заборављене. На то подсећају и променљивости на фотопортретима који пресецају одређене делове ове књиге, у којима су и многи снови свесно досађани. Он је негде тамо где су „погледи (не)доречени“ па се Она одлучила да „завешта чекање“. На то је обавезује „поклон“ истиха откривен: „Поклонио ми нове очи.“ Сусрет са тим очима као да је отворио нове хоризонте, у којима неке наглашене емотивне чињенице имају снагу дочеканог или макар наде да искушавање и подражававање причања о стварној одсутности коначно је могуће јер,

*Све се носи негде у себи
Као и неминовност жеље
Бити заједно.*

И ова поезија је чекање са много питања у „светлости доброг јутра“ а Он то не зна, док обоје, можда у истом тренутку, гледају како одлеће дунавски галеб, потом следи подсећање:

*Данас сам лепа
У жутој хаљини
Вез рађен руком моје мајке
.....
Лето је жуто
Није црвено
Волели смо лето.*

Важан је то емотивно заједнички детаљ и песникиња жели скренути пажњу на све оно што је данас чиста, жива поезија у чијем је центру њено двојиће (ње и мајке, а и она је мајка) и једност човечице у којој се „разливају путеви магме, немири порекла и повратка (...). Поезија Мирјане Штефаницки расте душом летораста кроз сунчеву љубав Великог старешине, згомилана у наслућиване модрине згуснуте у капи наших надања, њени стихови ромињају у музгама звездане музике, рекао бих настаје Поезија у осмеху руже. Речи меке као хлеб, одуховљене у стиху, насељене у телу песме, живе животом Поезије.“

Поезија Мирјане Штефаницки показује, још једном, да је

живот траг који остаје у свом прелету, очекивано и неочекивано, пун доживљаја приступачних чулима а они су заједничка емоција и страх, обновљиви лирским подилажењем незабораву. И ова књига, седма по реду у библиографији песникиње, саздана је од „простирања у појму“, поименце обрађена, али и до узбуђења, промишљања и давања важног значаја у песникињином животу оних слика које поезија износи и без којих би се живот свео на фиктивно бауљање тлом. Зато читајући и пратећи „прелет птица небом лиманским“, имамо осећај да је њена песма „непоколебљиво овде с нама, или смо ми овде с њом“.

Може се говорити о удаљености човека данас од књиге и тако и од поезије. „Постоји и свест о скрајнутости поезије и песника од очију света, баш као што је љубав сама и њени протагонисти скривена од очију стварности, јавности.“ Не спорећи такве тврдње може се говорити о несвесном поетском поимању. Ако је сваки поглед на небо лиманско једна врста поетичког доживљаја, онда је небо жива поезија и жива књига доступна свим пролазницима и долазницима, посебно онима који продуховљено знају читати поруке небне поред оних које нам се перцептивно нуде. У такве продуховљенике спада песникиња Мирјана Штефанички. Све то је мисаона подлошка њеној поезији у коју је уградила искуство, како од себе настало као и од нас самих.

Анастас Јавановић - Срби око гислара

Бранкица ЖИВКОВИЋ

*ЉУБАВ КАО ВЕЧИТА ИНСПИРАЦИЈА (ИЛИТИ: ОД
ДАВНИНА ДО ДАНАС...)*

(Јасна Миленовић, „Град од уздисаја”, Доситеј, Горњи Милановац 2014)

*Ако си камен, буди љубак
Ако си биљка, буди осетљив
Ако си човек, буди ЉУБАВ.
Виктор Иго*

Након више од четврт века рађа се нова књига. Зашто толико чекања? На то питање одговор зна једино она која је чекала: Јасна Миленовић, поетеса из Сремске Каменице. Чини се давне 1987. године објављује прву збирку песама за одрасле под насловом „Оком окована“. После тога, пролазе толике године и напокон нова књига! Реч је о збирци песама које носе наслов „Град од уздисаја“, а која излази 2014. године. Тај период чекања ипак не значи одустајање од писања, поготово када је реч о истинској поетској личности каква је Јасна Миленовић. Све време се рађа песма за песмом и све заједно чекају прилику да буду обелодањене.

Песникиња Јасна Миленовић рођена је у Новом Саду. Завршила је Високу школу струковних студија за васпитаче у Новом Саду и сада ради у вртићу „Чика Јова“ у Сремској Каменици. Као што је већ речено, за собом има две објављене збирке песама: „Оком окована“ и „Град од уздисаја“. Добитник је двеју награда на Фестивалу песника за децу „Булка“ у Црвенки (2011. и 2012) и награде „Стојан Степановић“ за песнички циклус на Вуковим ластарима (2012).

Вечито трагајући за мотивима о којима ће писати поетеса се стално враћа једном универзалном – љубави. Љубав је вечита инспирација којој се многи кроз историју враћају, нешто што покреће читаве силе да иду напред, да се боре. Љубав према другом бићу ствара неумољиву снагу која носи све пред собом. Доказ за све то је и ова песничка збирка „Град од уздисаја“.

Рецензенти ове књиге Власта Н. Ценић и Бошко Ломовић се слажу у томе да је главна преокупација песникиње љубав, и само љубав која је изазвала тај „уздисај“. Власта Н. Ценић каже: „Уздисај. Јер само тако је могао да настане `Град од уздисаја`, ово утврђење поезије. Саграђено магичним речима, снажно, јако.“ Бошко

Ломовић додаје: „Ријеч је о ерудицији, начитаности и учености, која колоквијалну ријеч оплемењује дахом богиње Ерато, удахњује у њу музику срца и душе“.

„Град од уздисаја“ јесте једна тврђава у којој живи љубав, коју настањују само они који искрено воле. Ова тврђава није неосвојива, али представља заклон од осталог света, заклон створен само за двоје. Такав један „град“ саградила нам је Јасна Миленовић на темељима личних осећања и искуства, на темељима трепераве и осетљиве душе.

Збирка се састоји од више циклуса: „Балдахин госпође Кларе“, „Хаљина од кише“, „Писма издалека“, Чардак ни на небу ни на земљи“, Шуме векови и Карпати“, Оклеветана си, Сапфо“, „Здравица за принца“ и „Свилена ларва несанице“.

Као што је већ више пута наглашено, доминантни мотив читаве збирке је љубав и то се може видети у свакој песми, сваком циклусу понаособ, као што се види и у целини.

Песма под насловом *Булка и облак* из циклуса „Хаљина од кише“ доноси стихове:

*Ја сам Булка.
Трава је постеља мека.
Он је Облак
на кога дрхтава чекам.*

док песма *Јабука* из истоименог циклуса каже:

*Загрљај само тебе хоће,
смирај вал између бокова*

Срце даје општу слику:

*Ти си моје срце
раздвојено од тела.*

Циклус „Писма издалека“ призива стара времена када су се писала љубавна писма у којима су љубавници међусобно изражавали осећања која су их обузимала. Песме из овог циклуса нас подсећају на нека друга времена која су нам данас у ери компјутера и друштвених мрежа потпуно страна:

*Писано Твојом руком:
читам га, мутно.
Лебдим за јауком...
Тако нежно. А окрутно.
(Твоје писмо)*

или:

*Не могу да зауставим
ватру, љубав и стихове.
(Три ствари)*

У песми *Клопка* из циклуса „Чардак ни на небу ни на земљи“, лирски субјекат каже:

*Ухваћена у загрљај,
видим Твоје лице.
пред сањани дрхтај
шкљоцнуће вилице.*

Посебно занимљив јесте циклус „Шуме векови и Карпати“ у којем песникиња разговара са далеким прецима и уводи мотиве из наше народне књижевности. Тако се лирски субјекат обраћа чуқунбаби, прецима са Косова (*Косовка девојка*), узима на себе да опише тугу Дамјанове љубе којој је од драгог остала само његова рука кроз замишљени дијалог:

*Зашто, Руко,
моја Руко, Дамјанова?
Зашто остави ме
не милова, не милова?
(Љуба Дамјанова)*

Интересантна је и својеврсна захвалница „његовим“ прецима јер без њих не би било њеног вољеног:

*Хвала за случај који је хтео
точак судбине да заврти.
А ваш потомак, задоцнео,
Онај је због кога дрхтим...
(Његовим прецима)*

Циклус „Оклеветана си, Сапфо“ доноси другачије мотиве у служби исте теме – љубави. Овога пута реч је о обиљу библијских и античких мотива и ликова. Јављају се Ева, Лилит, Сапфо, Пенелопа, Орфеј и Еуридика.

Песма *Ева* подсећа на мит о настанку жене из ребра мушкарца (по том миту Ева је настала од Адамовог ребра):

*Ако морам да будем
од нечијега ребра –
нека од Твога будем:
од звезданог сребра.*

Песникиња не дозвољава да се заборави ни прва Адамова жена Лилит:

*Уз скут ти Од Ребра Створена ћути
у сенци јабуке: Змија. И Ева.
А срце Лилит – слободи пева...
(Лилит)*

Сафо, античка песникиња, оклеветана је кроз векове и ауторка је узима у својеврсну одбрану:

*Оклеветана си, храбра Сафо, од
светине грубе.
(Сафо)*

У песми *Пенелопини љубавници* Пенелопа се обраћа мужу Одисеју и брани своју љубав и верност:

*У високу си ме кулу пољупцима
зазидао.*

И остали циклуси доносе песме са мотивима љубави, чежње, бола, самоће... Завршна песма збирке под насловом *Бајка* из циклуса „Свилена ларва несанице“ доноси мотив сна преплетен љубављу:

*Сањам да сањам: у сну се дешава јава,
оштрица нас огледала дели на двоје.
Сањам да сањам – то се лудо срце
Заварава,
да негде, ипак, очи твоје постоје...*

Јасна Миленовић нам је поклонила ову збирку као залог њених осећања, мисли, тежњи... Њен лајтмотив јесте онај цитат на почетку књиге, речи које је изговорила Весна Парун: „Пишући пјесму, додирујемо дно бајке. Слушајући бајку, шећемо по крову поезије“. Ишчитавајући ову збирку, следећи песнички ритам и музикалност стихова, стичемо утисак да песникиња пишући о љубави заиста пише једну бајку и „шеће по крову поезије“.

Драгица УЖАРЕВА

ВИШЕ ОД РОМАНА

(Блага Журић: *ЈОШ МОЖЕШ ДА ПОРУЧИШ КИШУ, Побједа, Подгорица*)

Мешање жанрова је једна од специфичности постмодернизма, па упитаност над неким делом пред покушајем жарновског одређења није нимало неуобичајена. Да ли је довољно што је главна тема једног дела писање романа и однос према том чину различитих актера, па да прихватимо и њега самог као плод истог жанра? Свакако да то није довољно, јер овом темом би се нека студија књижевнотеоријске природе сигурно могла бавити, и чак дати, ако не упечатљивија и боља одређења, а оно, свакако, темељнија и аргументованија. Иста тема би могла бити предмет и есеја, колико научног, толико и неког опуштеног снатрења над овом проблематиком. И баш та мука на коју нас ставља списатељица Блага Журић, једна је од предности њеног књижевног дела насловљеног *Још можеш да поручиш кишу*, за које можемо рећи и да је роман, и да је разграђивање романа као жанра, али и да је у крајњем исходу и нешто више од романа. Свака од ових тврдњи захтева посебну аргументацију.

Дакле, најпре потражимо у самом тексту шта све иде у прилог томе да је пред нама роман. Далеко је од тога да ћемо од романа захтевати јединство радње, места и времена као што је то Никола Боало захтевао од драме у доба класицизма, али неке кохеренције ипак мора бити. Основна тема овог дела је писање романа. Све до самог краја се трага за првом реченицом Ненаписаног романа и преиспитивањем одлуке да то баш буде онако како је писац првобитно наумио, па и учинио – кроз помињање Мале Сирене. Трагање за првом реченицом, али и за осталим садржајима романа у настајању, повод су настајања романа *Још можеш да поручиш кишу*. Судбине ова два романа су узајамно повезане, да један без другог не би постојали, а још мање би се могли назвати романима.

Ненаписани роман, који се исписује упоредо с романом који говори о његовом настајању, јавља се и као главни јунак ове књиге. Сви ликови су усмерени на њега и на анализирање његовог постојања. У

делу се не појављује велики број ликова. Од самог почетка су присутни Писац, Мисао и Читалац. И само приповеданње тече из првог лица, али углови посматрања се непрестано померају. Ich-form је омиљени облик приповедања у доба постмодернизма, првенствено због тога што се захваљујући њој потенцира непоузданост приповедача. Али, када се број приповедача увећава, тако да их има тачно онолико колико и ликова (ако изоставимо Недовршени роман који је само условно узет као лик), отвара се питање да ли се тиме увећава и непоузданост, или пак, сагледавајући исте догађаје из различитих углова можемо рачунати и с неком објективношћу.

Мултипликовано приповедање из првог лица није нека новина у нашој књижевности. Још у роману Слободана Селенића *Писмо глава* појављује се више ликова. Свако од њих говори о истим догађајима, али из своје перспективе, и тек након што смо саслушали све ликове (понеки су се огласили и двапут) добијамо јасну слику како о ликовима, тако и о догађајима у којима су учествовали. Међутим, реплике се код Благе Журић смењују муњевитом брзином. Намерно кажем *реплике*, јер сваким новим поглављем, невеликог обима, смењује се и перспектива. Међутим, три јунака која се најчешће појављују не говоре баш увек о истом. Чини се да свакога од њих води сопствена мисао, и да ни они сами не знају куда ће у својим размишљањима стићи. Понекад се овај роман чак приближава роману тока свести, јер мисли једна другу претичу, отимају се за превласт, а опет, једна другу подстичу и изазивају. То је нарочито уочљиво када нам се обраћа Писац. То што временом долази и до тематских подударности у излагањима у овом случају само додатно збуњује, јер читалац више не зна коме да верује и на кога може да се ослони, а притом често наилази на три сасвим опречна мишљења.

Најпре да се позабавимо Писцем. Он у почетку делује сасвим неуверљиво. Не као неуверљив књижевни лик, већ као неуверљив писац. Много детаља нам говори да није реч о мушкарцу и да је његов глас, заправо глас саме списатељице. Овог Писца потказује женско писмо. То можемо протумачити као недовољну вештину ауторке да сакрије сопствени глас и да га трансформише у књижевног јунака који мучи исте проблеме који муче и њу саму. Са друге стране, како читање одмиче, уверавамо се да се тај женски глас временом претвара у глас андрогиног бића које муче универзални проблеми својствени већини романописаца, а пред крај, уз све веће уплитање сећања на љубавни пораз, оца и секвенце заборављеног живота, стичемо потпуно другачију слику о Писцу. Он се указује као биће немоћно да се суочи са својом прошлошћу, са својом заборавношћу која живот колико да чини лакшим, ипак га на другој страни све више чини немогућим, с леношћу која га спречава да доврши роман чији процес настајања пратимо од самог почетка овог дела. И оно што нам се на почетку чинило као пропуст, показује се као кристализација лика и његова трансформација условљена писањем. Јер он и пише само зато да би се сетио. Сећање је пак неопходно да би човек познао самога

себе. Пишчево настојање да пронађе праву реченицу којом би започео роман, нимало не личи на тражење правих речи или правих мисли. Оно је на првом месту чепркање по сећањима. Прва реченица не треба да буде смишљена, већ пронађена негде у домену сећања. Али као што каже наслов књиге кратких прича Михајла Пантића, писаних такође у духу постмодернизма: *Не могу да се сетим једне реченице*. Писац који нам се обраћа из дела *Још можеш да поручиш кишу* не само да не може да се сети те једне реченице којом би отпочео роман, већ не може да се сети неких кључних момената из свог живота. Највећи порок овог писца је што троши *ријечи унутар свијести, не записујући их*. То је још једна разлика између њега и списатељице Благе Журић, чије дело је далеко од осредњости, док је њен Писац управо такав. Он свесно бира средњи пут.

За разлику од Писца који у почетку делује сасвим феминизовано, Мисао с почетка делује као мушки принцип. Она се критички осврће на Писца од кога је побегла, баш због тога што никако нису ишла једно уз друго, и јер му није могла бити од користи приликом писања романа. Промена адресе за Мисао не значи и промену перспективе. Она и даље остаје критички настројена. Таква је и према Недовршеном роману. За разлику од Писца који понекад постаје сентименталан, Мисао никада није таква. Писац може залутати у приче о неким општепознатим стварима. Мисао се клони труизама. Она полаже право на то да буде дубока и умна. Између осталог, то и јесте један од разлога због којих се удаљава од писца. Смета јој његова површност. Постављајући се као неко ко би могао овладати светом, само да жели, ко би могао довршити ненаписани роман, само када би то хтео, Мисао хоће да подвуче разлику између себе и Писца, према ком се опходи као према својој суштој супротности: од релације снага/слабости и моћ/немоћ до релације аргументована артикулација/неаргументовано чепркање по одбеглим сећањима. Разлика између Мисли и Писца огледа се и у начину приповедања. Док је код Писца излагање кратког даха и кратких реченица, Мисао има специфичну динамику приповедања: од сасвим кратких, испрекиданих до дугих реченица широког тока.

Читалац је веома занимљив лик. Његова главна одредница је посвећеност. Заправо, сваки писац би могао само пожелети читаоца каквог има Писац Недовршеног романа. Овај Читалац не само да је на посредан начин упознат с Пишчевом биографијом, он га прати чак и у његовим настојањима да напише ново дело. Овај лик у себи носи давнашње читаоце који су пратили настајање неких великих романа, објављиваних у наставцима по књижевним часописима, али и веома ретког савременог читаоца, који бди над романописцем и његовим делом у настајању, увек му се налазећи при руци и усрдно нудећи своје очи за прво читање. Истина је да је данас мало таквих заљубљеника у списатељство, који ће с највећом пажњом пратити чак и све верзије неког романа, али то не значи да Писац не може да га замори, као и читање, уосталом... Чак и таквог за који није извесно

да ли ће се одмаћи даље од прве реченица и преиспитивања одлуке да се баш Мала Сирена нађе у њој. Овај благонаклони критичар представља баланс између крајности коју представљају Писац и Мисао. У тренутку када роман досеже кулминацију, појављују се још два нова лика: Нова Мисао захваљујући којој ће роман коначно добити оно што му је недостајало и Герда, девојка чијег имена Писац никако није могао да се сети, упорно је називајући Љепушката. Ови ликови су били нужни како би роман који читамо, али и онај који је у њему писан, коначно добио свој расплет, па самим тим и завршетак.

И док с једне стране имамо роман који настаје кроз потрагу за првом реченицом дела у настајању, које такође треба да буде роман, веома често се сусрећемо са размишљањима главних јунака, која личе на минијатурне есеје. Понекад се чини да дело *Још можеш да поручиш киху* и није ништа друго до слагање већег броја есеја, који чак нису увек ни довољно чврсто повезани. Истина је да ликови, свако на свој начин, развијају разне етичке и естетичке теме, веома често у неком есејистичком маниру, премда, треба и то нагласити, понекад имамо и издвојене филозофеме о којима се не расправља детаљно, него се препушта читаоцима да то сами учине. Истина је и то да ови есејистички исписани делови романа најчешће нису одмах повезани с главним током романа, али сви ти рукавци се пре или касније сливају у један ток и показују као неопходни детаљи. Управо због тога ово дело од својих читалаца захтева добру концентрацију и моћ повезивања.

Мала Сирена, Копенхаген, Шангај и светска изложба нису само лајт-мотиви. Они су спона између ликова, спона између два романа, оног недовршеног за који се тражи почетна реченица и оног који настаје кроз ту потрагу. Поред концентрације од читаоца се тражи и извесна доза ерудиције. Интертекстуалност као део савременог приповедачког поступка (мада је и у поезији веома заступљена), присутна је и у овом роману. Одломци новинских вести, стручних објашњењења, социолошких запажања (каква су објашњења везана за додоле или узиђивање сенке у темеље нове грађевине, као својеврсно приношење жртве), цртице филозофских расправа, све је то нашло места у оквирима овог романа, који, када се све узме у обзир, пробија оквире свог жанра. Најновије дело Благе Журић понаша се попут реке. Током поплаве оне се излију много преко граница свог корита, али, повлачећи се, повуку са собом не само воду, већ и много шта што се тој воденој стихији на путу нашло, па чак и комаде плодне црнице. Управо због тога за роман *Још можеш да поручиш киху* можемо рећи да је и више од романа.

На тематском плану, књига пред нама отвара бројне теме: крећући од односа појединца према самоме себи па до његовог односа према Другоме. Све време ово књижевно дело је свесно самога себе, остварујући идеал Шлегелове романтичарске ироније. Отуда аутопоетичка мисао прожима ово дело у целини. Тако од одбегле Мисли, која ипак није у стању да се у потпуности дистанцира ни

од Писца ни од његовог стварања, дознајемо да *писац уграђује своју сјенку у структуру романа*. Благом иронијом се долази до термина *Сјенкологија* (Мисао захтева да се ова реч пише великим почетним словом!) из ког се идеје рачвају на разне стране. Један смер води ка већ помињаном народном веровању жртвовања сенке приликом зидања, из чега закључујемо да је и писац жртва свог дела. Други смер нас води песми Александра Леса Ивановића и његовој песми *Људи сјенке*. Писац, који није од оних што се лактају и гурају ка врху, има доста додирних тачака с људима о којима пева Ивановић. Идеје *Сјенкологије* се рачвају на много страна, али увек присутна иронија, тако својствена Мисли, не допушта нам да ни једном од ових смерова не приступимо као коначном.

Мисао је носилац и аутопоетичких идеја, али ни њима она не приступа без ироније. Она критички посматра дело у настајању, питајући се да ли ће писац приповедање засновати на дневничкој, мемоарској или путописној прози, хоће ли се држати стандарда модерног романа или ће покренути нови жанр. Али оно што је за Мисао упитаност, за нас као читаоце то је путоказ... Она на суптилан начин потказује дело, терајући нас да будемо свесни његових поступака више него што је то и сам Писац. *Писац је слободан као демијург*, тврди Мисао. Па ипак, кроз лик писца, ми видимо да није тако. Он је детерминисан својим страховима и забором, који не допушта сагледавање праузрока тих страхова, па самим тим ни њихово превладавање.

Паја Јовановић - *Кићење невесте*

Лела РОСИЋ

ПОВРАТАК У АРКАДИЈУ

Славица Гароња, „Повратак у Аркадију”, 716. плаво коло СКЗ, 2014)

Још увек имамо предрасуду да роман мора имати изграђеног јунака који својим портретом стоји пред нама до видљивог, а свој карактер испољава у ситуацијама кроз које пролази. Да није Мерсоа не би било Камијевог *Странца*, да није Ахмета Нурудина не би *Дервиш и смрт* Меше Селимовића доживели као филозофију покушаја очувања сопства од света и времена. Роман Славице Гароње *Повратак у Аркадију* не гради таквог јунака. Имамо утисак да је јунакиња само медијум, само наратор снова, сећања, жеља, само бележник страхова, радости и патњи, времена и људи, имамо утисак да нам гласно или шапатом саопштава неку причу која јесте нешто што се чудесно догодило и пре збивања, као да се роман написао сам. И у овом роману ћемо се осврнути на моћ неименованог, неизговореног и намерно прећутаног, и оног о чему би многи да говоре и када немају шта да кажу.

За Славицу Гароњу је још пре овог романа речено да је модеран традиционалиста (Љиљана Шоп). Овај оксиморон она доказује и потврђује и овим романом, који је створен у традицији класичне српске књижевности, а у поступку ововременог, модераног и сензибилитету савременог читаоца близак. Настао као производ ерудиције и емоције, овај роман је грађен композиционом техником лирске песме. Мотиви се непосредно, а опет са унутрашњом логиком, асоцијативно надовезују један на други као у песми, а роман наставља крхотинама свог бића да расте пред нама у потресну књигу, јер је ова лирска проза од поезије вешто преузела онај основни део, а то је емоционална снага која делује на ирационалне слојеве бића читаоца и његову свест. А у језик, као у најтврђу кућу, уграђен је систем који је синхрона и дијахрона вертикала досадашњег и будућег књижевног дела Славице Гароње, саграђеног из исијавајућих зрнаца, делића калеидоскопа, са пописом предмета стварности која је постојала

у поезији и мотивима из приповедака као што су *луна*, *двоглед*, *фотографија*, *дрвеће*, то је линија саживљености са болом и храброст повратка тим трагом који води ову књижевницу одраслу на Дорћолу, да се врати себи и предачком стаблу, тамо далеко до Папука, и дубоко до Лисичијих јама.

Објективно време, дакле физичко романескно време романа *Повратак у Аркадију*, траје два дана и једну ноћ. У том времену, афективним сећањима која су јасно предочена већ поменутих материјалним предметима, кроз фотографије, куће, физички боравак свих оних који су ту живели и који сада негде на другом подземном или надземном месту бораве, све то даје несумњиву уверљивост њеној интроспекцији и изласку из ње, који хоће потврду, хоће траг, па макар то био и болни ожиљак. То субјективно време обухвата претходних седам деценија апатридског удеса како мајчине породице, тако и колективне судбине једног народа. Још од онога дана када је дед Никола у колони са многима нетрагом нестао, до оног другог непоменутог датума, када је Бака и највећи део родбине истеран из Аркадије. Само велики уметници умеју да говоре о злу не поменувши га, као да би именовањем била ослабљена емоционална снага удеса. Том се супротставља памћењем, језиком вечности и трајања, као емоционалним категоријама лишеним догме идеолошких дневнополитичких узрочности. Ту су жене да поднесу, оне знане и незнане, елементарне као женски принцип рађања, као *magna mater*, као унука, ћерка и мајка свих последица, јер је узроке оставила да неизговорене свих спознајемо. Узроке стварају они именовани и када су неспоменути, а жена је она која траје у трпљењу, која од раних дана носи короту, некада стварну или метафизичку, жена која носи подвезу и када ју је скинула.

Језик, чију је аутентичност зналачки очувала у свим његовим кодовима, у причањима баке, тетака, суседа, тај језик тако сочан и посебан у својој виталистичкој топлини, расејан је и губи се у две садашње државе (бивше Југославије). И обичаји нестају, а њихово мењање је почело у складу са хировима времена и историје. Том се једино уметност може супротставити, и ретки појединци који свој животни салдо свде на коловрат и архивирање свега што би могло постати трајно и непролазно у свим жанровима поетског израза. Још у поеми *Мој предак је дрво*, ауторка наговештава тему повратка и трагања за прапочецима, а тамо се пронашло изникло дрво кроз некадашњи кров урушене куће, негде на митском Папуку. Можда би овај роман могли видети и у приповеци Славице Гароње *Луна made in England*, ако би се боље загледали кроз ту лупу према црнобелим фотографијама, гледајући жене у туфнастим хаљинама, са одсеченим вितिцама због хладне ондулације, или у новим подвезама, разумели себе данашње и сачували се од нестајања.

Наша нараторка уводи нас у Аркадију као Киш у улицу Кестенова, чији савет „обазриво с успоменама“ намерно не чује. Она

има око за наличје ствари, за сенку која постоји а није увек приметна, за ситан културолошки или језички податак, који се најлакше губи из вида, а може бити начин за објашњење и најсложенијих последица. Зато пасионирано фотографише, архивира, скупља. Тражи начин за осветли најскровитије детаље, и понекад се чини да је речено „многа више него што је у речи могло да стане“. То понекад успорава ритам којим се условна радња развија, али асоцијативно и емоционално само повећава вредност садржаја. Оком камермана зумира се детаљ, после широког просторног кадра, као што је у руци отргнути лист кестена. Наше око бива често принуђено да зажмури или отворено обневиди. Слику која је пред нама не доживљавамо спољашњим видом, иако је пред нама раскошни пејзаж, иако је ту зелена кућа, соба са гредом, не видимо, а ту смо. Видимо чисту и дубоку емоцију за коју покушавамо да нађемо реч. Дубоко и лично осећање нас уводи у ванвременско исконско постојање и варљивост постојања Аркадије. Митски предео, реалан, сањан, уклете и фаталне лепоте, предодређен да се пресели у жудњу и недостижност.

Неми сведоци који су често речитији од гласноговорника, кућа и природа, које опстају и око којих траје живот, затечене и савршене, којима свака нова етничка и социолошка скупина становника додаје нешто од својих навика и обичаја. Нико се ту не задржи дуже од две генерације, а враћаће јој се увек, као и они потомци Шваба у скупим аутомобилима са немачким таблицама који су застајали у Аркадији шездесетих година. Иако је нараторка прецизни хроничар збивања и топонима, неизговорено је једино име оног сремског села „тако ружног имена“, у које су сви њени славонски преци деведесет друге присилно одселили, и већ је то неименовање без страха од бола изнело чисту емоцију. А бол нас, као и привремене становнике Аркадије, чија су презимена и куће са свим бојама и капијама наведени, одређује, бол који се мора као подразумевљив доказ постојања носити даље. Ту је и прихватање новог погрома који се мора носити стоички, виталистички, иако их је већ превише и на гробљу у оном селу „тако ружног имена“. Нигде мржње у топлој заједници где се граде односи фамилијарног колектива, радости сусрета и среће постојања. Нема жеље за осветом код тих топлих људи, хероја „голубијег срца“, само сећање и памћење, и прикупљање крхотина материјалног, да би се доказало да је Аркадија постојала, да није измаштана, и да није била сан.

„Понети обавезно сада и коловрат“, јунакиња вешто из првог, прелази у друго и треће лице, шапуће нама, себи и својим сећањима. Коловрат као симбол ритма буђења у соби са гредом преко таванице, изаткан је ту на њему непрекинути ћилим или шареница као штит од будућих хладноћа. „Орас“ из авлије ће, и својим нестанком пружати хлад, а тунел од растиња и крошњи обележаваће улазак у Аркадију и дочекивати својом урођеном хладном лепотом неке будуће житеље који ће се ту настанити, опет на пола века, да би дошли опет неки други, нови. Да ли се све мора затворити у круг, ту где је све одисало

изобиљем, а где год би се погледало – прича, судбина, трајање и нестајање. Фрагментарност и композициона лабилност су заправо она центрипетална сила која наставља тканицу кућних легенди, оних жена које кроз своје судбине и сећања носе ритам ткања у чијој дубини одзвања ехо из збегова: „Лисичје јаме, Лисичје јаме“. И они нестали у колони истога дана као многи незапамћени очеви, дедови. Архетипски запис тог неминовног трагичког усуда гради хероине у подвезама које су губиле и сакупљале своју децу тих ратних и послератних година, и одбијале да напусте немогућност живљења на суровом тлу и невољно стизале у Аркадију (да би потом и њу неколико деценија касније, морале да напусте).

Нема либидозног бића жене из женског родослова Славице Гароње, а присутне су многе. Ту су мајка, бака, јунакиња и њена мала кћи. „Моја мама-девојчица...моја кћеркица“, рекла би јунакиња, спајајући их све у детињству. А заправо Аркадије јесте архетип, и јесте детињство, чиста нетелесна Аркадија, жудња за повратком себи и својој невиној духовности.

Својим повратком у Аркадију, захвљајући лирском поступку, нараторка враћа и нас себи, нашим коренима, фрагментарно како само сећање и може, враћа нас сопству кроз **ЛОГОСНОСТ** речи да би нас довела до самопотврђивања у трајању. Са собом води кћеркицу не само да има подршку, већ да јој исприча причу. Живот се наставља као ткање у сећањима оних будућих као ритам коловрата – два брза, један спор удар, тканица расте у свим правцима и бојама, тканица на пренетом коловрату из рационалне и ирационалне Аркадије, из тачке ослонца, у место живљења и стварања. Још једна материјална потврда, да све јесте и ту и тамо, а сада настањено у језику, који је полилог и полифонија смисла и звучања.

Остаје нам после свега запитаност, колико смо се удаљили од елементарне хуманости и етичких норми, ми који имамо само склоности за материјални доживљај фрагмента историјске веродостојности. У хеленском систему вредности, најсуровија казна, сем смрти, била је прогонство. Колико су само пута убијани наши преци, и колика је снага била потребна да се пресељени и прогнани, мртви и живи, васкрсну и памтећи умирање, живе и даље?

Владимир УВАЛИН

*КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА ДРУШТВА ВРБАСА
(50-ТИХ ГОДИНА ХХ ВЕКА)*

У циљу оживљавања културно-просветног рада и обједињавања културно-просветних друштава (КПД), 27. септембра 1948. године, одржана је Оснивачка скупштина Савеза КПД Врбаса. За председника је изабран Боро Радовановић, директор Средње пољопривредне школе, а за секретара Љубо Брешић, професор овд. гимназије.

О културном животу и раду КПД у Врбасу, након петнаест месеци, нешто више може се видети из извештаја Николе Вукчевића, директора Гимназије, који је поднео на Заједничкој седници просветних радника Врбаса, 29. децембра 1949. године, где је између осталог изнео: „[...] Савез културно-просветних друштава обухватио је сва КПД: русинско, мађарско, КПД *Драпиш* са Шећеране,¹ КУД *Ђура Јакшић* и омладинско *Ново покољење*.² Обављена је реорганизација Савеза. У Савез су делегирани представници друштава и организација. Извештајна служба била је редовна. Довршењем задружног дома имаћемо просторије за цео културно-просветни рад. Недостаци: Друштва нису масовна, идеолошко-политички рад слаб. Рад углавном био са аматерским секцијама и фолклором. Није се посветило питање Народном универзитету и музичкој секцији. [...] Предузети све да се створи централни хор и музичка секција. Имамо нов хор код СРЗ-е *Сутјеска*, музику ватрогасне чете“. Тада је најавио и отварање централне књижнице и предложио отварање Музичке школе.

¹На Свечаној академији поводом 8. марта 1948. у Врбасу, коју је организовала Културно-просветна секција АФЖ, учествовао је и хор Синдикалне организације Шећеране *Бачка* са *Химном о Петогодишњем плану и Интернационалом*. Хорска секција Шећеране, са 40 чланова, т.г. учествовала је на Среском фестивалу у Руском Крстуру. АВ, Ф. 334, К. 247, 10019, 3.

²Друштво је формирано крајем 1948. године.

На иницијативу Културно-просветне комисије при Синдикалном већу у Врбасу, 10. марта 1947. године, основано је Културно-уметничко друштво радника и намештеника Врбаса (КУД) *Ђура Јакшић*. Председник Акционог одбора био је Михаило Поповић. У Друштву је 600 чланова. На првој седници Управног одбора дат је предлог да се формирају: хорска, инструментално-музичка, позоришна и фолклорна секција.

Седиште српског Друштва, при Управи Дома културе, налазило се у Улици *Светозара Милетића* бр. 12. У извештају-табеларном списку, половином фебруара 1948. године, не наводе се имена председника и секретара. Није дат ни кратак преглед досадашњег рада, нити план будућег рада.

Половином 1948. године у састав Друштва *Ђура Јакшић* ушао је и оркестар који је деловао при Уљари *Војводина*. Оркестар броји шест чланова, који су по националности Мађари. До тада је наступио само два пута. Друштво *Ђура Јакшић* до половине новембра 1948. године било је без хора, пошто није имало хоровођу. Тада се формира хорска секција, под руководством Богдана Игића, хоровође овд. гимназије. Истовремено врше се припреме за оснивање Музичке секције и за ту сврху набављају се музички инструменти и потребни реквизити. Позоришна секција у току 1948. године обрадила је пет позоришних комада, међу којима су *Покондирена тиква*, *Школски надзорник* и *Кнез Иво од Семберије*.

У оквиру такмичења драмских секција Кулског среза 1949. године, Срез је био подељен у две групе. Половином фебруара, одржано је такмичење аматерских секција групе Врбас, где су учествовале секције Друштва *Ђура Јакшић* са *Женидбом* од Гогоља, Друштва *Драштин* са комадом *Памет у глави* од Павичића, Драмска секција Дома ученика у привреди са *Незадовољницима* од Бранка Ћопића, сви из Врбаса и КПД *Његош* из Бачког Доброг Поља са *Подвалом* од Милована Глишића. Победила је Драмска секција Друштва *Ђура Јакшић* и стекла право да учествује у такмичењу за назив првака Среза.

За постигнуте резултате на културном пољу места, почетком јануара 1950. године СНО Кула наградио је Заку Стакића, руководиоца Драмске секције Друштва *Ђура Јакшић* са 1.000 динара, а са 3.000 динара Драмску секцију Друштва *Ђура Јакшић*.

Драмска секција Друштва *Ђура Јакшић* с јесени 1950. године обновила је скоро све позоришне комаде из свог ранијег репертоара. Извођене су Нушићеве комедије: *Покојник*, *Госпођа министарка*, *Др* и *Власт*, затим Гогољева *Женидба*, *Покондирена тиква* Стерије и Трифковићев *Школски надзорник*.

На заједничкој седници ИО СНО Кула и ИО ГНО Врбас, 30.

марта 1951. године, приликом разматрања рада ГНО Врбас за 1950. годину, разматрајући рад Културно-просветног савета, констатовано је: „Културно-просветни савет броји 10 чланова и не састаје се уопште. Сам број и састав је неправилан, јер је мали број чланова, а чланови су већином наставници и учитељи у месту. [...] Савет за просвету, културу и народно здравље налази се при Повереништву за социјално старање и не може се установити да је ишта рађено по културно-просветном раду и народном здрављу“. Да би се овај проблем решио ИО СНО Кула, на јунској седници т.г, предложио је да се при ГНО Врбас формирају Савет за културу и просвету (СПК) и Савет за социјалне и здравствене проблеме.

Мада је Друштво *Ђура Јакшић* окупило низ културних радника оно није успело да се омасови. Ово су уочиле масовне организације града. Почео је упис по Синдикалним подружницама, па је већ на првој скупштини попуњена Управа Друштва. Међу новим члановима су и многи просветни радници, њих 40 из овдашњих школа, који ће помоћи да се рад Друштва подигне на виши ниво. У нову Управу Друштва су и културно-просветни руководиоци из СРЗ и Омладинске организације у Врбасу. За председника Друштва изабран је Никола Вукчевић, директор Прве осмолетке, хором ће дириговати Богдан Игић, док ће Милован Ћирић руководити Музичком секцијом.

За такмичење аматерских позоришта и драмских секција на српскохрватском језику у 1951. години Драмска секција Друштва *Ђура Јакшић* припремила је *Пут злочина* од Мишка Крањца. При крају т.г. Фолклорна секција увежбавала је 18 народних игара из разних крајева земље. Основан је тамбурашки оркестар. Доласком Бранка Ченејца за хороваћу, хор са 60 чланова успео је да приреди неколико самосталних наступа. Међу најистакнутије чланове Друштва у 1951. години треба истаћи Заку Стакића, Милана Самарцића, Бранка Савића и др.

СПК СНО Кула у току 1951. године, поред низа практичних упутстава која су била неопходна, помагао је КПД и новчаном помоћу у износу од 140.000 динара. Та помоћ допринела је да се оснује Ликовна секција у Врбасу и три хора у Срезу (један је у Врбасу).

Изградњом Задружног дома, новембра 1951. године, Врбас постаје друштвено, али и културно средиште. Ту ће се окупљати становници о празницима, народним весељима и разним другим манифестацијама друштвеног и културног живота.

Након пресељења Друштва *Ђура Јакшић* у просторије новог Задружног дома и помоћи од 100.000 динара од Земљорадничке задруге, омогућило је да се рад Друштва нагло развије и побољша.

Лист *Дневник*, својим прилогом: *Чему служи Задружни дом у Врбасу?*, 6. фебруара 1953. године, пренео је: „[...] У току 1952.

године сала за представе још увек није била оспособљена, иако за њено потпуно уређење није било потребно уложити много средстава, то су чланови разних КУД у месту замерали Управи дома. Електрично осветљење је било врло слабо, па су редовно гореле петролејке. Пошто у сали није било пећи грађани који су долазили на нека предавања или приредбе морали су да седе у капутима. КУД нису могла да изведу наступе пошто грађани нису хтели да долазе у хладне просторије. Тако је КУД *Ђура Јакшић* морао да одложи припремљену приредбу, док је мађарски КУД *Јожеф Атила* извео наступ у врло малој просторији у другом објекту. Због наведених услова понуде КУД из других места нису могле бити прихваћене“.

Пленум Савеза КПД Кулског среза, у првој половини јануара 1952. године, разматрао је рад својих друштава у 1951. години. Тада је, између осталог, констатовано: „Пет културно уметничких друштава Врбаса успело је прилично да оживи културни рад. Код многих културних друштава највећа брига посвећује се драмским секцијама, те је чест случај да остале секције слабо напредују и остају пасивне. Од ове констатације унеколико се разликује, од осталих друштва у Врбасу, Друштво *Ђура Јакшић* које је у прошлом полугођу успело да оснује ликовну секцију од 25 чланова, која сада редовно ради и хорску секцију која је са својих 60 чланова врло успешно наступила неколико пута у току ове сезоне. [...] Осим тога при Савезу КПД радио је и семинар за руководиоце драмских секција, а Школа народних и модерних игара обишла је неколико места у срезу“.

Маја месеца 1952. године, на предлог Савеза КПД АП Војводине, у Врбасу је организована смотра тамбурашких оркестара Војводине. На смотри су узели учешће: КУД *Светозар Марковић* из Новог Сада; КД *Пролетер*, *Братство јединство* и ОКД *Иван Горан Ковачић*, сви из Суботице; Српско културно друштво из Аде; Аматерско позориште из Мола; ОКД *Филип Вишњић* и *Јован Станивуковић* из Шида, русинско КПД *Габор Костелник* из Руског Крстура; КУД *Ђура Јакшић* из Бечеја и КУД *Ђура Јакшић* из Врбаса. На сам дан смотре, 18. маја, одржано је и саветовање чланова Одељења за тамбурашку делатност Савеза КПД Војводине, делегата Савеза КПД Србије и познатих музичара: Александра Араничког и Славка Суботина из Новог Сада; Бранка Ченејца из Врбаса; Милоша Пилића и Пере Тумбаса из Суботице и других, на којем ће се размотрити унапређење школа тамбурашке музике и издавачке делатности композиција.³

У оквиру припреме за смотру хорава Бачке 1953. године, Срески савез КПД у Кули организовао је смотру хорава Кулског среза. Тада је у Срезу радило седам хорава разних националности, што је био редак случај у осталим срезовима. Поред ових има и хорских секција које су повремено радиле и још нису биле ојачале

³ Антон Еберст, *Музичка хроника Војводине: од давнина до 1975*, Нови Сад 1994, 29.

као масовни мешовити хорови.

Смотра је одржана 18. априла у Црвенки, где су учествовали хорови: КУД *Иса Бајић* и мађарског Друштва *Бела Барток* из Куле; синдикалног Друштва *Ђура Јакишић*, Друштва Фабрике шећера *Бачка*,⁴ немачког Друштва *Слога* и мађарског Друштва *Јожеф Атила*, сви из Врбаса; затим русинског Друштва *Габор Костелник* из Руског Крстура.

Сваки хор певао је по три одабране песме, на свом језику. Раније је било договорено да хорови на српском језику обраде песму *Омладини* од Исидора Бајића. Бројност хорова кретала се просечно до 40 чланова. Најмасовнији је био хор Друштва *Јожеф Атила*, иако је основан крајем 1952. године.

Најбоље резултате на Смотри показао је хор Друштва *Ђура Јакишић*, под руководством хоровође Бранка Ченејца, који је обрадио више сложених и тежих песама, као: *Песма о слободи*, *Дивна ноћи* и *Мокрањчеву VI* руковет и др. Наредни степен такмичења (смотра) одржан је у Врбасу, 26. априла т.г, уз учешће и више хорова из северне Бачке.

Током прва три месеца 1953. године у пет КПД Врбаса окупило се око хиљаду и пет стотина чланова. Реорганизован је СПК ГНО Врбаса. У току т.г. реорганизовало се и Друштво *Ђура Јакишић*. Од Драмске секције формирано је Аматерско позориште, а од хора Певачко друштво (са хором *Лири* и оркестром). Тада се одвојила и Ликовна секција.

Још пре рата Руски Крстур је као *Руска матка (Матица русинска)* важио као центар културно-просветног живота русинске националне мањине. Године 1936. купљена је штампарија, те се од тада у њој штампају сва издања на русинском језику: новине, часописи, уџбеници и др.⁵ После рата имала је своје одборе у местима где су живели Русини, значи и у Врбасу. Након расформирања исте, године 1948. у Врбасу је основано КПД *Пушкин*.

КПД Русина налазило се у данашњој *Улици Светозара Марковића*. Председник је Михајло Миклош, секретар Јовген Сивч, а благајник Емил Кандрач. Друштво ради од јануара 1947. године, с циљем културног уздизања Русина у Врбасу. Има глумачку, фискултурну и шаховску секцију. У плану будућег рада наведена је потреба да се направи сала за приредбе, те да се организују секције: музичка и певачка (хор). Дилетантска секција дала је до тада више

⁴„У фабрици шећера *Бачка* у Врбасу организовао сам хор и оркестар [...]“. *Аутобиографски запис Стевана Гере*, стручног учитеља, Врбас, 26. VI 1960. Власништво Хајналке Башић, кћерке Стевана Гере.

⁵*Дневник*, 22. I 1956, 6.

позоришних комада, наступила је са фолклорном групом на прослави 1. маја т.г. и на фестивалу у Руском Крстуру.

У циљу популарисања аматерске позоришне делатности Русина у Војводини, половином фебруара 1949. године, у Врбасу је одржано саветовање представника КПД из Руског Крстура, Куцуре, Ђурђева, Шида, Бегеча, Куле, Новог Орахова и Врбаса. Планом за ту годину предвиђено је да свако КПД, са добро увежбаним позоришним комадима, обиђе неколико русинских села.

У току марта 1950. одржано је у Врбасу такмичење КПД русинске националне мањине из Врбаса, Новог Орахова и Куцуре. Друштво *Пушкин* из Врбаса наступило је са Стеријиним *Кир Јањом* и заузело прво место.⁶ За такмичење уздигнутих аматерских позоришта и драмских секција на русинском језику у 1951. години Драмска секција русинског Друштва *Пушкин* била је укључена. Такмичење је одржано у Руском Крстуру и на њему ће учествовати: Аматерско позориште из Руског Крстура, Драмска секција Друштва *Пушкин* из Врбаса и Драмска секција КПД из Новог Орахова.

На Среској смотри позоришта 1959. године у Врбасу, русинска драмска секција спремила је комад *Кућа на углу*, у режији Ивана Бесермињија. Пре овог комада Иван Бесермињи 1956. године режирао је представу *Покондирена тиква*, а 1957. године, заједно са Ђуром Папхархајем, *Женидбу* од Гогоља.⁷

Након Другог светског рата у Кулски срез доселило се из Босне око 3.000 Украјинаца, а у сам Врбас нешто више од 1.000. Кратко време после досељења, иако раштркани по многим салашима и предузећима, Украјинци из Врбаса развили су живу културно-просветну делатност. Испочетка се овај рад тешко одвијао. Нису се могле наћи просторије где би се омладинци састајали и одржавали пробе.

Међутим, после спајања са русинским КПД *Пушкин* из Врбаса, формирала се и секција за Украјинце, створили су се бољи услови за рад. Рад се почео одвијати у три секције: драмској, хорској и фолклорној. Убрзо је дата једна успешна културна приредба у којој су учествовали све три основане секције.

Колико је воље постојало међу омладинцима види се и по томе што су без ичије помоћи организовали целокупан рад. У том раду

⁶На основу чл. 60. Упутства за спровођење такмичења аматерских позоришних друштава и драмских секција у АПВ за 1950. - такмичење русинских аматерских позоришних друштава обавило се у две групе.

⁷*Дневник*, 29. III 1959, 1; Види: *Руснаци у Вербаше* / Русини у Врбасу, Завод за културу Војвођанских Руснацох / Завод за културу војвођанских Русина, Нови Сад, 2015, 95.

су се нарочито истакли: Михајло Бурда, Стеван Сулема и Катарина Кључковски. Пробе се редовно одржавају, а у раду учествује око 40 активних чланова.

Нарочити успех у раду хорске секције приметио се од када је хором почео руководити учитељ, те сад хор, за разлику од пређашњег, који је певао двогласно ради четворогласно. Ускоро ће и драмском секцијом руководити учитељ. У припреми је позоришни комад *Три грба* од Луцека.⁸

Након доласка у Врбас Јарославе (Славе) Билењкиј, учитељице, прво у ОШ *Душан Вукосовић*, а касније у ОШ *Братство јединство*, укључила се у рад украјинске драме, а што се види из Упитника за оцењивање наставног и васпитног особља, шк. 1962/63. године, где се наводи: „Видан успех постиже у ваншколском раду, а нарочито у раду позоришта, односно украјинске драме при позоришту“.

Мађарска КД *Јожеф Атила* основано је одмах после ослобођења Врбаса. Половином децембра 1945. године Друштво је у Врбасу приредило концерт. После уводне речи Алберта Пенцеа, председника Друштва, оркестар је извео сплет партизанских, југословенских и мађарских песама. У почетку Друштво није имало своју зграду за рад.

Током 1946. године за председника Друштва изабран је Иштван Шароши, наставник овд. гимназије, за секретара Ђула Рериг и за благаника Михајло Хорват.

У Друштво су укључени сви слојеви Мађара од радника, земљорадника и занатлија до наставника, домаћица и ученика. У Друштво је учлањено преко 400 чланова, у разним секцијама активно је учествовало преко 150. Важно је истаћи да се по секцијама налазио и велики број просветних радника, који су били најактивнији чланови или руководиоци Друштва.⁹ Од свих секција најактивнија је била Драмска, која је основана још 1947. године. Рад је био ограничен на спремање неколико позоришних представа. У плану будућег рада навели су потребу да дођу до своје зграде и да њу оспособе за потребе Друштва. Први пут су учествовали са својом секцијом, тј. фолклорном групом на прослави 1. маја 1948. године.

За постигнуте резултате на културном пољу места, почетком јануара 1950. године, СНО Кула наградио је Друштво *Јожеф Атила*

⁸Дневник, *Културно-просветни рад Украјинаца у Врбасу*, 8. IV 1954, 5.

⁹Иштван Шароши у оквиру ваншколских активности био је: члан Културно-просветног савета Врбаса, председник мађарског КД. *Извештај Државне гимназије Врбас, шк. 1946/47. година*, Врбас, 1947, 9-10. Међу њима су: учитељица Маргита Лошонц и Нандор Лошонц, наставник Потпуне мешовите гимназије.

са 3.000 динара.

На заједничкој смотри КПД Врбаса, Друштво *Јожеф Атила* заслужно је освојило титулу првака за 1950. годину.

За такмичење уздигнутих аматерских позоришта и драмских секција на мађарском језику у 1951. години Драмска секција КД *Јожеф Атила* била је распоређена у трећем центру, од укупно пет, са Драмским секцијама КПД из Титела, Лока и КПД *Пролетер* из Новог Сада. Такмичење је одржано у Новом Саду, 6. и 7. априла 1951. године.

Друштво ће из године у годину развијати врло плодан културно-просветни рад. Године 1952. изградило је летњу позорницу.

Дуго времена Друштво није имало хороваћу, те хор није могао да се формира, иако се осећала потреба и постојало интересовање код врбаских Мађара. Крајем 1952. године дошао је на рад у Врбас Стеван Гера, стручни учитељ, који се одмах прихватио рада на организовању хора. Хор је формиран захваљујући помоћи наставника Мађарске осмогодишње школе у Врбасу. Почео је са двадесетак чланова, који су после неколико увежбаних песама одржали краћи концерт посвећеној забавној вечери Друштва. Била је то проба снага за даљи рад. Хор је за кратко време окупио преко 50 чланова, међу којима је највише било радника. Таблон овог хора сачуван је.

Први јавни наступ, јануара 1953. године, био је на заједничком концерту са хоровима Русина из Руског Крстура, Немаца из Врбаса, Друштва *Ђура Јакшић* из Врбаса и *Иса Бајић* из Куле. На избор учесника за концерт утицало је и то што је Стеван Гера, пре доласка у Врбас, живео у Руском Крстуру и Кули, где је активно учествовао у културно-просветним дешавањима тих места.¹⁰

Те године на Смотри хорова Бачке, хор је уврштен у ред најбољих мађарских хорова у Војводини. Поред тога Друштво је било познато у читавој Бачкој по својим добрим увежбаним коадима и раду уопште. Окупио је приличан број радника и сељака, који су били

¹⁰Гера, Стеван (Кикинда, 1913 - Врбас, 1983), након четири разреда Гимназије завршио је Државну војну музичку школу. По завршетку Другог светског рата у Руском Крстуру организовао је хор Синдиката где је објединио рад радника и просветних радника на културном пољу. У Кули је водио хор и оркестар Синдикалног већа, хор Занатлијског друштва, Омладински хор и хор пионира, као и тамбурашки оркестар. Био је управитељ ОШ *Киниџи Пал* у Кули. По доласку у Врбас (1952) основао је Нижу музичку школу која је радила до 1956; организовао хор радника и водио хор Аматерског позоришта. Као наставник Певања службује у осмогодишњим школама. Учествоје у оснивању, а касније је био и директор ШОМО *Стеван Ст. Мокрањац* у Врбасу, одакле је и пензионисан 8. II 1965. *Аутобиографски запис Стевана Гере*

активни носиоци рада Друштва. На Фестивал хорова Војводине, 19. маја 1956. године био је пријављен и хор Друштва. „У последњем тренутку су 4 хора отказала учешће (мађарски хорови из Сомбора и Врбаса, ...)“.¹¹

Позоришна секција Друштва бројала је око 40 сталних и активних чланова и то су већином радници. Просветни радници пружали су знатну помоћ. У међувремену Друштво је спремало музичку комедију. Тада су се у раду истицали: Ђула Мило, Павле Гарамсеги, Михајло Сивч, Грга Ковач, Марта Херменц, Катица Кориш, Јелисавета Шимоњек и др.

Позоришна секција приказала је први пут Нушићеву комедију *Госпођа министарка*. У току сезоне дате су премијере драме *Човек под мостом* и *Црвени новчаник*. Друштво је са тим програмом гостовало у Змајеву, Србобрану и Црвенки.

Године 1953. основан је оркестар. Шестог јула т.г. увече одржана је свечана Академија поводом Дана устанка НР Србије у присуству близу хиљаду Врбашана. У културно-уметничком програму учествовала су сва КПД из места.

Током лета рад Друштва *Јожеф Атила* није слабио. На летњој позорници организоване су забавне вечери и гостовања других друштава. Драмска секција Друштва 1953. године отворила је сезону премијером оперете *Лепотица из Сомбора* од Михаља Ердеи. То је дело доста тешких драмских радњи, са 15 песама и осам разних игара.¹²

Почетком 1954. године реквизити и гардероба Друштва имали су милионску вредност. У оквиру Друштва постојала је добро снабдевена библиотека са 2.500 примерака књига. У припреми је било отварање читаонице. Године 1956. Друштво је поклонило Градској библиотеци преко 800 књига на мађарском језику.

Делатност Народног универзитета такође је била веома жива. Предавања на њему одржавала су се два пута месечно. Нарочито занимљива су била такозвана *Популарна зимска предавања*, која су се одржавала бесплатно и била су пропраћена хорским песмама, музичким тачкама или сличним забавним програмима.¹³

¹¹ *Дневник*, 19. V 1956, 4.

¹² *Исто*, 26. XII 1952, 4; *Исто*, 9. VII 1953, 2; *Исто*, 27. X 1953, 7.

¹³ Magyar Kultúregyesület Neghívója a Népegyetemi előadásokra, Vasárnap 1949. évi február hó 6. (13.) d.ú. 4 órákor; Недеља, 6. фебруар - Забавиште: Песме (стихови); Гимназија: Рецитације; Чита: наставник Лошонц Нандор; Недеља, 13. фебруар - Хор основне школе: Народне песме; Гимназија: Плесне игре; Чита: Гарамсеги Пал, млађи. Улаз бесплатан - просторије се греју. Оба дана увече у 7 сати плес.

Мађарска секција Аматерског позоришта у Врбасу истакла се честим гостовањима. Чланови ове секције приликом својих гостовања, у ближним местима, путовали су бициклима, а што нам потврђује и фото снимак који је објавио лист *Дневник*, 10. новембра 1956. године. На Првом покрајинском фестивалу дечијих позоришних друштава, од 5. до 12. октобра 1958. године у Зрењанину, наступиће и мађарско Дечије позориште из Врбаса са комадом *Принцеза и пастир*.

На Среској смотри позоришта 1959. године у Врбасу, мађарска секција наступила је са драмом *Измењени човек* од Б. Адорјана, коју је режирао Ђула Мило.¹⁴ Главне улоге тумачили су Марија Варјаш, Ђула Жигмонд и Ференц Бала. Дечије позориште наступило је са *Чаробном фрулом*, у режији Јожефа Хорвата.

Лист *Слободна Војводина* 6. јануара 1952. године, пренео је: „Новоосновано Друштво немачке националне мањине *Слога* у Врбасу извело је недавно своју прву велику приредбу. На програму су биле композиције Штауса и Бетовена, затим хорске песме, скичеви и други забавни програми“.

У Листу оцењивања учитеља-наставника за шк. 1951/52. годину за учитељицу Јелисавету Пејаковић, између осталог, наведено је: „У раду ван школе активна је. Учествоје у културно-уметничком раду Немаца и КУД-у *Ђура Јакшић*, у хору и музичкој секцији“.

На Среској смотри хорова, 18. априла 1953. године у Црвенки, учествовао је и хор немачког КПД *Слога*. Хор је певао три одабране песме на свом језику.¹⁵

У првој половини 1955. године долази до иселења једног дела врбаских Немаца, и поред тога Друштво је наставило даље да ради, а што се може видети из Листа оцењивања васпитачице Милице Хаџи-Поповић, за шк. 1955/56. годину, где је наведено: „Ван школе је сарађивала редовно у месном хору *Слога*, а повремено је обављала и друге послове“.

Приликом обележавања Дан Републике 1956. године, на свечаној академији, у оквиру културно-уметничког програма узеће учешће и хор *Слога*.

¹⁴Мађарска драма Аматерског позоришта Врбаса на *Вечерима братства* у Призрену, 1. III 1969, извела је премијеру оперете *Књезиња чардаша* од И. Калмана, у режији Ђуле Мило. Хором је дириговао Стеван Гера. Играли су: Јанош Лак, Петер Орсаг, Ђула Мило, Јожеф Бандула, Илонка Шарњаи, Жужана Мезеи и др.

¹⁵При Занатској корпорацији у Новом Врбасу 1921. основана је Певачка група *Слога (Eintracht)*. Gewerbe gesangs grupe *Eintracht*, Neuwerbass, 1928. - Philipp Schmidt, Epronpräses; Betty Nováček, Fahnenmutter; Jakob Sauer, I. Präses; Johann Grumbach II. Präses; Friedrich Sauer, I. Chormeister; Heinrich Breitvieser, II. Chormeister.

Маја месеца 1952. године, на Среској смотри драмских секција у Врбасу, констатовано је да Драмска секција КУД *Ђура Јакшић* из Врбаса има услова да настави рад као Аматерско позориште. Крајем 1953. године од Драмске секције КУД *Ђура Јакшић* формирано је Аматерско позориште. СПК НОГО Врбас посветио је много пажње оснивању Позоришта. Дата је новчана помоћ од 60.000 динара.

Приликом оснивања Позоришта разговарало се да то буде Градско аматерско позориште са секцијама националних мањина. Међутим, мађарско КД није се сложило, пошто је Драмска секција Друштва стално радила и помагала рад осталих секција Друштва. Зато је остало само Аматерско позориште на српском језику, а у перспективи је остало да му се прикључе и остале драмске секције из места.¹⁶

Одмах по организовању почео је рад на окупљању нових чланова. Примљен је у службу режисер, а повремено ће се хонорарно ангажовати лице на име техничких послова. За непуну два месеца припремљен је позоришни комад *Коштана*. Као гост на премијери, улогу Миткета, играо је Војо Јовановић, члан Народног позоришта из Београда. На две представе присуствовало је 1.200 посетилаца. Ово је био знак да је Врбасу потребно јаче Аматерско позориште. Прве године рада Позориште је имало доста успеха и борило се са доста проблема. Основни проблем, до краја 1953. године, јесу просторије за рад. Пробе су се обављале по учионицама, у Синдикалном већу или на неком другом месту. То је знатно утицало на развој и омасовљење Позоришта. Поред сталних проблема, појавио се и проблем публике у Врбасу, која у последње две године, све слабије посећује позоришне представе. Да би се променила политика репертоара, почетком 1954. године, почело се са разноврсним програмом. Спремљена је драма из црногорског народног живота *Погибија Милана Дуловића* од Марка Каваје и комедија *У среду се региструјем* од Жака Конфина.

Две секције Позоришта упоредо су спремале ова два комада, који управо чине програм једне представе. На премијери је било близу 700 посетилаца. Овоме је допринело и укључивање у рад Позоришта неколико старијих просветних радника који су имали више искуства у том раду. По први пут су се укључили и омладинци овдашњих задруга, који ће убудуће стално радити као аматери. После поновног приказивања ових комада у месту, предвиђена су гостовања у Савином Селу, Ловћенцу, Црвенки и др. местима.

На име СПК, у буџету НОГО Врбас за 1954. годину, планирана

¹⁶ „На нашем терену имамо: једно аматерско позориште и 4 драмске секције. И у овим културним установама, пре две године, извршено је спајање српских, русинских и мађарских група. Ово спајање позитивно је деловало на рад тројезичног позоришта, јер је и то допринело да се подигне квалитет представа“. ИАГНС, Ф. 309, Књ. 8, *Извештај о стању школа, шк. 1957/58*, 14. II 1958, тач. 2.

су средства у износу од 700.000 динара. Иако је ова сума била мала за четири аматерска позоришта, од тога су три секције при КПД, ипак је то био корак напред, јер до тада није било ништа.

Тада ће и Задружни дом, културни део, бити предат КПД. Иако дом у Врбасу није имао много просторија за рад позоришта (драмских секција), ипак је то био корак напред, док рад Позоришта није дошао на дневни ред организације Социјалистичког савеза радног народа (ССРН), када ће се решити и омогућити да у Врбасу активно раде четири позоришта, од којих су три била на мањинским језицима.

Савез КПД Кулског среза током маја 1954. године организоваће смотре КПД по центрима. Једна ће се одржати и у Врбасу, на којој ће учествовати све драмске, хорске, музичке и фолклорне секције града.

Фебруара 1955. године у Врбаском срезу одржане су смотре КПД и аматерских позоришта. Врбаско Аматерско позориште гостовало је почетком априла т.г у Савином Селу. Чланови овог Позоришта приказали су *Клупко*, комедију у три чина од Пере Будака. Комедија је приказивала сцене из живота Лике. Комад је режирао Саша Канарев, а сценографију је урадио Љубомир Петровић.

¹⁷ Колико је колектив Аматерског позоришта био активан може се видети и по броју изведених представа, од априла до децембра 1955. године. Дато је близу 50 представа, које је посетило преко 17.000 Врбашана. Најуспешније и најпосећеније представе су *Кошмана*, *Смрт Милана Дуловића*, *У среду се региструјем*, *Заједнички стан*, *Клупко* и *Крајишкиња*.

Одељење за просвету НОГО Врбас, 8. новембра 1955. године, одржало је саветовање са културним, просветним и јавним радницима. Једина тачка овог саветовања била је реферат *Стање културно-просветног и уметничког рада у Врбасу*. По истом су донети одређени закључци. Један од закључака је - да се сва културна друштва што хитније обједине у једно, чиме би се уштедела знатна материјална средства а просторије рационалније користиле. Затим да се Певачко друштво *Лири* омасови новим члановима, не само из реда културно-просветних радника, већ и радницима и сељацима.¹⁸

У припремама за прославу Дана Републике 1955. године у Врбасу, у Задружном дому приводили су се крају радови на уређењу две просторије за Градску читаоницу и преуређење позоришне сале (проширење бине и смањење простора за посетиоце са 600 на 400 столица). Око 2 милиона и 400 хиљада динара утрошено је за преуређење позоришне сале. Сала ће бити тако преуређена да ће се у

¹⁷ Канарев, Александар (Врбас, 1931), завршио је ВПШ у Новом Саду, одсек: Физика-Хемија. У Његошевој школи почео да службује 1. IX 1954. Син је Олге и Евдокима Канарева, послератног директора ОШ у Врбасу.

¹⁸ *Акт Одељења за просвету НОГО Врбас*, бр. 2577/55, 5. XI 1955.

њој моћи изводити све представе.

Као своју прву представу за нову позорницу колектив Аматерског позоришта припремио је дело *Хвалисави војник* у режији Заке Стакића, дугогодишњег режисера врбаског позоришта. Он је успео да са својим колективом публици верно прикаже сву вредност Плаутовог дела. Ликове су тумачили: Данило Вујичић, Михаило Драгићевић, Љубомир Петровић, Светозар Водалов, Мирослав Панић, Олга Радојевић, Смиља Пантелић. У извођењу комада учествовали су и Рако Дамјановић, Милан Самарцић, Лела Сувајцић, Миладин Белић, Дејан Водалов, Данило Нота и Младенко Белић.

Почетком фебруара т.г. врбаско Аматерско позориште повезало се са околним, сличним позориштима, ради узајамног гостовања. Учитељ Стево Ковјанић био је секретар Аматерског позоришта.

У оквиру Смотре аматерских позоришта Врбаског среза 1956. године Драмска секција Фабрике шећера *Бачка* у Врбасу приказала је драму *Људи* од Велимира Суботића. Сам писац помагао је редитељу, користећи свој одмор код родитеља у Врбасу. У представи су глумили: Силвестер Дротар, Амалија Прастири, Ивица Ђурчевић, Нада Јеличин, Влада Бајац, Савета Јовановић, Миле Суботић, Васа Медурић и Јосип Нађ.

Приликом гостовања у Кикинди, Аматерско позориште представило се са комадом *Скрбник* у режији Милоша Јојкића, управника Позоришта. Глумили су: Вера Кекић, учитељица, Смиља Пантелић, учитељица, Љубомир Петровић, Мирослав Панић, агроном и др. Са овог гостовања сачуван је фото снимак учесника представе.¹⁹

Да би културни и забавни живот Врбаса био што бољи, почетком 1956. године основана је *Пословница за културно-уметничке приредбе* при НОГО Врбас. Она је постала регулатор и организатор културних манифестација у Врбасу. Учитељ Илија Мирковић био је члан Пословнице и Надзорног одбора Аматерског позоришта, док је Мило Вучетић, секретар Пословнице.

У току 1956. године Аматерско позориште у Врбасу на свом репертоару имаће низ позоришних дела. То су комади: *На поселу*, у чијем извођењу ће учествовати и Градски хор *Лири*. Затим *Слуга двају господара*, *Кишобран Светог Петра*, *На крају пута*, *Добри војник Швејк*, *Пљусак*, а у прослави 150-те годишњице рођења Стерије, комад *Симпатија и антипатија*. У спремању Лехарове *Шеве* Аматерском

¹⁹Пантелић, Смиља (Лединци, 7. VII 1935), Учитељску школу у Сремским Карловцима завршила је шк. 1954/55. године. Просветну службу започела је у Врбасу, прво у Нижој МШ, а затим у Осмогодишњој школи *Петар Петровић Његош*, где остаје до краја јануара 1959. године.

позоришту помоћ су пружиле мађарска и русинска Драмска секција и Градски хор *Лира*.

У сезони 1956. године Аматерско позориште Врбаса било је једно од напредних позоришта Војводине. У току сезоне извело је 37 представа, од којих 19 у другим местима. Позориште је поред извесног броја помажућих чланова имало и 72 активна члана, од којих је 47 било мушкараца и 25 жена.

Октобра 1957.године Аматерско позориште отвориће своју сезону драмом Младена Широле *Ево ти је сине*, коју је режирао Милош Јојкић. Ова Широлина драма извешће се први пут у земљи. Поред те драме Позориште и М. Јојкић припремиће и његову комедију *Старатељ*. Извођењу ових дела присуствоваће и сам аутор-писац. У току те сезоне Позориште ће свечано прославити 30-те годишњице плодног позоришног рада Заке Стакића, учитеља, једног од оснивача Позоришта и његовог дугогодишњег председника и редитеља и Љубомира Петровића, дугогодишњег члана и редитеља. Тим поводом Љубомир Петровић сам ће режирати и играти у комаду *Женидба* од Гогоља.

Питање како да се реше проблеми КПД, како да се помогне аматерским позориштима и како да се идејно обогати рад на народном просвећивању биле су теме дискусије на Пленуму Среског одбора ССРН, који је почетком новембра 1956. године одржан у Врбасу. За то се побринула Алаксандра Драговић, председник Удружења просветних радника и председник Савета за школство, са једним исцрпним и документованим рефератом. Убрзо након тога основана је Културно-просветна заједница (КПЗ) Врбаског среза, са четири савеза (аматерских позоришта, музичких друштава, библиотека и Савез радничких и народних универзитета).

Гостовање истакнутих позоришних и музичких колектива у Врбасу била је већ традиција. О раду Пословнице за културно-уметничке приредбе у Врбасу, на Проширеном пленуму Покрајинског већа КПЗ Војводине, марта 1958. године, истакнуто је: „Нарочито је био успешан рад Пословнице за културно-уметничке приредбе у Врбасу, која је имала разрађен план за читаву годину (1957). Поред организовања концерата и уметничких приредби драмских и оперских ансамбала, ова Пословница организовала је изложбе слика и гостовање наших истакнутих књижевника“. У оквиру Акције *Месећ дана књиге*, октобра 1957. године, у Врбасу је гостовао Бранко Ћопић, а децембра и Оскар Давичо.

Почетком пролећа 1958. године Аматерско позориште у Врбасу извело је премијеру комедије *Ту је негде срећа*, новинара и књижевника Васе Поповића. Комад је режирао Милош Јојкић, који је урадио и сценско решење. У комаду су наступили Милован Сиришки, Вера Петрић, Александар Канарев и Ладислав Мојзеску. Истовремено

на врбаској позорници играће Аматерско хумористичко позориште *Бранислав Нушић* из Земуна, са *Дундом Маројем* од Марина Држића.

У организацији Пословнице за културно-уметничке приредбе, децембра т.г, врбаско Позориште извешће Будакову комедију *Клупко*.

Наредне године на Среској смотри позоришта у Врбасу, од 2. до 5. априла, српска секција наступиће са Чапековим делом *Бела болест*, коју је режирао Сима Јанићијевић, првак Београдског драмског позоришта. Дечије српско позориште наступило је са *Златним зубом*, у режији Љубице Делић.

У саставу КУД *Ђура Јакшић* у Врбасу већ неколико година радио је хор. Лист *Дневник*, прилогом: *Осамостаљено певачко друштво у Врбасу*, 29. октобра 1953. године, пренео је да се хор КУД *Ђура Јакшић* издвојио, те да је формирано *Градско певачко друштво* са посебном управом. Месно Синдикално веће дало је потребне просторије, а ГНО Врбас потребну помоћ у новцу.

Поводом обележавања 150-те годишњице Првог српског устанка, марта 1954. године у Кули је одржана свечана академија. Певачка друштва *Иса Бајић* из Куле и *Лири* из Врбаса извела су Мокрањчеву руковет *Хајдук Вељко* и Бајићеву баладу *Гуслареву смрт*.

Марта 1954. године и поред тога што је у Врбасу живело више од 200 музичара, који су свирали на разним инструментима, а омладинаца и пионира још више, те постојало и радило неколико квалитетних хорова и осам оркестара, у граду није постојала, сем неколико КПД, никаква организација нити друштво које би се прихватило и плански усмеравало рад ових музичара.

Осећао се недостатак једног градског оркестра или сличне музичке организације, а нарочито када се изводио неки позоришни комад где је, као пратња, била потребна музика. У таквим случајевима се често доводила музика са стране, што је много коштало. Тај недостатак се нарочито осетио кад је новоосновано Аматерско позориште изводило позоришни комад *Коштана*, једва се саставио оркестар како би учествовао у програму.

Због оваквог стања у граду, СПК при НОГО Врбас решио је да се у граду оснује, у првом реду Друштво љубитеља музике, а после стварања Друштва, од музичара у месту да се формира Градски оркестар. За извршење ове ствари Градски одбор обезбедио је, у свом буџету, материјална средства. Ова замисао СПК остварена је на Оснивачкој скупштини Друштва љубитеља музике, 8. априла т.г. После излагања Стевана Гере - *О циљевима и задацима Друштва*, и живе дискусије, присутни су се једногласно сложили да се у Врбасу

²⁰Дневник, 4. и 10. IV 1958, 7.

оснује Друштво пријатеља музике. Присутни су такође једногласно прихватили иницијативу да се у Врбасу формира и Градски оркестар.

Почетком јуна 1954. године у Врбасу је одржана Смотра оркестара Кулског среза, а коју је организовао Савез КПД. Ова Смотра показала је озбиљан напредак на пољу популарисања музичке уметности у Срезу, а нарочито у Врбасу. На Смотри је учествовало шест оркестара, од чега су четири из Врбаса.

На овој Смотри нарочито је запажен успешан наступ оркестара којима су руководили Бранко Ченејац и Стеван Гера. Наставник Бранко Ченејац наступио је са пионирским тамбурашким оркестром, док је наставник Стеван Гера дириговао пионирским хармоникашким оркестром, затим оркестром Музичке секције КД *Јозеф Атила*, као и дувачким оркестром Ватрогасног друштва у Врбасу, који је постигао најбољи успех на овој Смотри.

У Бачком Добром Пољу одржана је Смотра хорова Кулског среза. На Смотри су учествовали хорови: КД *Исидор Бајић* из Куле, русинског КД *Габор Костелник* из Руског Крстура и *Лири* из Врбаса, те хорске секција мађарског КД *Јозеф Атила* из Врбаса и Крушчића. Наступило је укупно 220 певача. Највећи успех постигли су хорови *Лири* из Врбаса и *Исидор Бајић* из Куле. Међу члановима хора *Лири* су и просветни радници врбаских школа Милица Хаџи-Поповић, Радославка Радојевић, Ангелина Живков, Милан Бајац и други.²¹

На музичком фестивалу у Бечеју, маја 1955. године, учествовало је 11 друштава (са хоровским секцијама и оркестрима) са подручја Новосадског, Жабаљског, Врбаског, Сенђанског и Бечејског среза. Поред хорова учествовало је шест тамбурашких оркестара. Од тамбурашких оркестара на фестивалу су запажени оркестри *Лири* из Врбаса и КПД *Рада Поповић* из Аде. Оркестар *Лири* био је састављен од ученика осмогодишње школе, под руководством Бранка Ченејаца.

У припремама за прославу Дана Републике 1955. године у Врбасу, Певачко друштво *Лири* и хор *Петефи Шандор* спремали су одабрани програм за Академију.

У оквиру обележавања 40-те годишњице смрти Исидора Бајића у Кули, родном месту овог нашег великог композитора, 10. децембра 1955. године, одржаће се концерт на којем ће учествовати мешовити хорови из Бечеја, Врбаса и Куле. Наступило је око 180 певача, а дириговао је Јован Јерков, млади учитељ.

Мајске свечаности 1956. године у Врбасу обележила су три културна дешавања. Прво је дан уочи 1. маја у сали Аматерског позоришта, изведен богат културно-уметнички програм у коме су учествовали хорови Друштва *Лири*, Више мешовите гимназије,

²¹ *Акт Осмогодишње школе Петар Петровић Његош*, бр. К-Бр. 34, 4. II 1956.

Осмогодишње школе *Светозар Милетић* и истакнути чланови Опере из Новог Сада. Хор школе *Светозар Милетић* тада је водио Стеван Гера. Велику пажњу Врбашана 5. маја привукли су наступи тамбураша, али без врбаских тамбураша. И на крају, свечана прослава 100-те годишњице рођења великог српског композитора Мокрањца у Врбасу је одржана 25. маја. У програму ће учествовати хорови из Врбаса, Куле и Бечеја. Из Врбаса су наступили Градски хор *Лири* и хор Више мешовите гимназије.

О раду Ликовне секције *Слободна Војводина*, 17. новембра 1952. године, пренела је: „*Ликовна секција* при синдикалном КУД *Ђура Јакшић* у Врбасу, која је основана прошле године, показује свакодневно све боље резултате у раду. Кроз секцију је за годину дана прошло преко 50 сликара аматера. Рад се одвијао систематски, два пута недељно, по два часа. У посебној секцији обухваћени су ученици, најбољи цртачи у школама, а сем тога и 20 пионира редовно учи цртање при овој секцији. Иницијативу за оснивање ове секције потекла је од Ивана Хоровица, сада руководиоца секције, академског сликара Беле Пехана и наставника цртања Милене Павловић“.

У току 1952. године Секција је послала неколико радова на Покрајинску изложбу аматерских радова ликовне уметности, где је од стране комисије рад те врсте у Врбасу признат као најбољи у Војводини.²²

Крајем априла 1953. године у Клубу просветних и јавних радника отворена је изложба новосадских сликара Бранислава Белобрка и Обрада Миличића, уз присуство око 50 посетилаца, просветних и јавних радника и чланова месне Ликовно-уметничке секције. Било је изложено 45 радова (уље и графика). Поред колективних посета школа, за прва два дана изложбу је посетило близу 500 Врбашана.²³

Да би се ликовна уметност још више ширила у Врбасу, Иван Хоровиц, октобра 1953. године, у оквиру Секције организује курс вајања. Курс је био бесплатан. Те јесени у збирци аматерских слика било је преко 100 радова.

Крајем 1953. године Друштво *Ђура Јакшић* се реорганизовало. Тада се одвојила Ликовно-уметничка секција, којом ће и даље руководи Иван Хоровиц.

Прва изложба Друштва аматера ликовне уметности Врбаса отворена је маја 1954. године. На отварању је присутно око стотину

²²Дневник, 1. X 1953, 5.

²³Крајем 1963. укинут је Клуб јавних и друштвених радника Општине. У просторијама дотадашњег Клуба сместиће се Галерија, Архив и Музеј, а инвентар ће преузети Културно пропагандни центар Врбаса.

Врбашана. Јован Севдић, председник Савета за ликовну делатност Савеза КПД Војводине, приликом анализирања саме изложбе указао је на боља ликовна достигнућа младих талената Бранислава Вулековића, Михаила Поповића, Војислава Ђурђевића и лепе, коректне академске радове Халмајеве.²⁴

Почетком 1957. године Ликовна секција имала је око 30 чланова. Чланови су, изузев академског сликара Беле Пехана, углавном радници, сељаци и ученици. Секција је била подељена у две групе које сачињавају аматери почетници и аматери који су већ стекли извесна знања. ССРН и Омладинска организација Врбаса, као и колективи Уљаре и Шећеране материјално су помагали Секцију.

У фоајеу Аматерског позоришта у Врбасу, јуна 1958. године, отворена је изложба Милана Коњовића. Изложио је 30 слика израђених у времену од 1938. до те године. Поред представника политичког живота, отварању изложбе присуствовали су Грга Гамулин, професор из Загреба и Габријел Ступица, сликар из Љубљане. Првог дана изложбу је посетило преко 400 Врбашана. После ове изложбе, међу просветним радницима никла је идеја о отварању једне мање сликарске галерије, у којој би били изложени радови наших најпознатијих сликара. У том циљу неколико врбаских предузећа откупиће више слика Милана Коњовића. Након ове изложбе, половином децембра т.г, Јосип Харамбаша, врбаски сликар аматер, изложиће 30 слика у уљу, са пејзажима Врбаса и околине.²⁵

²⁴Бранислав Вулековић, деведесетих година прошлог века, био је надзорник за Ликовну културу Јужнобачког округа. Војислав Ђурђевић, завршио је Вишу школу примењених уметности у Новом Саду. Службовао је у ОШ *В. Караџић* Бачко Добро Поље, наставник Ликовне културе, од 1. IX 1960. до 1. IV 1973.

²⁵*Дневник*, 5. VI 1958, 6; *Исто*, 5. VIII 1958, 4; *Исто*, 19. XII 1958, 7.

Претплатите се на

ТРАГ

часопис за књижевност, уметност и културу

Часопис ТРАГ излази четири пута годишње у обиму од десет штампарских табака по једном броју.

Годишња претплата износи 1000 динара за физичка, а 1600 динара за правна лица.

Претплата се може уплатити на жиро рачун број 840- 98664-83 код УЈП са назнаком „за часопис Траг”.

Чим се прокњижи Ваша уплата ми ћемо Вам слати часопис на адресу коју нам пошаљете.

Све информације можете добити путем телефона на број 021-707-566.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске

82+7+008

ТРАГ : часопис за књижевност, уметност и културу / главни и одговорни уредник Небојша Деветак. – 2005, бр. 1 – . – Врбас : Народна библиотека „Данило Киш”, 2005 – (Нови Сад : „Будућност”). – 23 цм

Тромесечно.
ISSN 1451-9437

Cobiss.sr-ID 202214407